

**מאמריו המדעיים של אהרון דולגופולסקי
ברוח פופולרית (מוסקבה 1966-1972)**

מאמריו המדעיים של אהרון דולגופולסקי ברוח פופולרית (מוסקבה 1966-1972)

אהרון דולגופולסקי עלה לישראל מברית המועצות בשנת 1976. לפני עלותו פירסם שמונה מאמרים ברוח פופולרית לאנשים שאינם בלשנים מקצועיים, בשפה הרוסית. כל חייו חלם להנחיל אותם לעולם המערב, אך לא הספיק להגשים את חלומו. לאחר מותו לקחתי זאת על עצמי, שכן מאמריו אלה מקפלים בתוכם את משנתו, שהפכה לזרם מוביל בבלשנות ההיסטורית המשווה. עתה הם מתפרסמים ברוסית (שפת המקור) ובתרגומים לאנגלית ולעברית ברשת.

ציפי פליישר- דולגופולסקי

תוכן העניינים

3	עמ'	הקדמה
4	עמ'	תקצירים
		המאמרים:
6	עמ'	מאמר מס' 1 - שפות - אחיות, סבתות ואחייניות
17	עמ'	מאמר מס' 2 - כיצד דיברו לפני 6,000 שנה?
30	עמ'	מאמר מס' 3 - מסהרה עד קמצ'טקה, השפות מחפשות קרובי משפחה
45	עמ'	מאמר מס' 4 - שפות אפריקה והטיעון של "הסופה"
55	עמ'	מאמר מס' 5 - למה שלא נקרא לחתול "חתול"?
60	עמ'	מאמר מס' 6 - שפות וסוגיית ארץ האבות הקדמונים
73	עמ'	מאמר מס' 7 - הפתבים הנפוצים ברחבי העולם
77	עמ'	מאמר מס' 8 - המרחב הנוסטרטי - מובאות וסיכום ביניים

תרגום לעברית: **דניאל אברין** (ירושלים)

עריכה והפקה: **ד"ר ציפי פליישר-דולגופולסקי**

(חיפה), אלמנת המחבר

עיצוב גרפי: **אסתר מדר** (תל אביב)

תודתנו העמוקה לפרופ' **אנה דיבו** (מוסקבה) על עזרתה חסרת הגבולות.

הוצאה לאור: **ציפי פליישר-דולגופולסקי**

הפצה עולמית: **האוניברסיטה העברית,**

ספריית מדעי הרוח והחברה,

ירושלים (2021)

הקדמה

אהרון דולגופולסקי 1930-2012

ב-20 ביולי, 2012, נפטר בחיפה הבלשן והסמיטולוג הבולט (חוקר תחום השפות השמיות), אהרון דולגופולסקי, שהתמחה בשפות עתיקות ובבלשנות משווה, אחד מ"האבות המייסדים" של התיאוריה הנוסטרטית.

בלשנות משווה הינה מענפיה החשובים ביותר של הבלשנות המודרנית. זוהי דיסציפלינה אקדמית מפותחת, הפועלת בשיטות מעוצבות ומוקפדות למהדרין, כולל שיטות מבוססות-מחשב. מטרתה העיקרית היא חדירה עמוקה יותר להיסטוריית השפות ושיחזור אבות השפה האנושית, בתקופות ההולכות ומתרחקות ככל שהזמן עובר, אך חשיבותם בעינה עומדת. בלשנות משווה מהווה חלק ממערך ידע היסטורי, ומשמשת כדרך ללמידת היסטוריה בלתי כתובה וקדם-כתובה. אף אם אותיות הינן שקטות, כלומר לא נהגות היום, ניתן בעזרתן להשיג מידע על תהליכי גיבוש של קבוצות אתניות (אתנוגנסיס), על קשרים אתניים ומאפיינים סביבתיים ותרבותיים, ואף - באמצעות שיחזור התמונה הלשונית של העולם - ללמוד כיצד דיברו אנשים בתקופות קדומות יותר.

מאמריו ברוח פופולרית של אהרון דולגופולסקי, אשר מתפרסמים כאן, מן האבות המייסדים ומעצבי האסכולה הנוסטרטית, נכתבו בין השנים 1966-1972 במספר ביטאונים מדע פופולרי בברית המועצות. "מדע פופולרי" פירושו כתיבת גדולי החוקרים בתחומם, למען קהל קוראים שוחרי תרבות, שאינם עוסקים באופן מקצועי בתחום. באותן שנים, כתב העת Znanie-Sila הגדיל עשות בהזמין את א. דולגופולסקי לכתוב במסגרתו מספר מאמרים ברוח המדע הפופולרי; המדען הלוחם למען דרכו המשיך ביוזמתו במלאכה זו אף בביטאונים נוספים. אהרון דולגופולסקי החל להתעניין בבלשנות היסטורית משווה עוד בתחילת שנות השישים של המאה הקודמת. לאחר שפגש את ולדימיר דִּיבּוֹ ואת וְלָדִיִּסְלָאב אֵילִיץ'-סוויטִיץ', שני חוקרים צעירים שכבר עסקו בתחום, גדלה התעניינותו ואף התלהבותו משיטות השיחזור הנהוגות בו. בתחילה עבד בצמידות עם וו. אֵילִיץ'-סוויטִיץ' בשנים 1964 עד 1966. לאחר מותו הטראגי של שותפו למחקר, המשיך א. דולגופולסקי לעסוק באינטנסיביות רבה כל חייו בשיחזור שפת-העל הנוסטרטית (בתחילה אף כונתה "בוֹרְאִית"; כך במאמריו שמתפרסמים כאן). הוא הגיע להישגים מרשימים של עומק היסטורי ומרחב גיאוגרפי בשיחזור שש משפחות העל: הודו-אירופית, אפרו-אסיאתית, אונְרְאֵלִית, אֵלְטָאִית, דְרָאוּוִידִית, כְּרִתוֹלִית. שיחזורו האֵטִימולוגיים של משפחת-העל הנוסטרטית התפרסמו ב"אופוס מאגנום" פרי עטו "המילון הנוסטרטי" (קיימברידג' 2008) והם הכתירו אותו כגדול משחזרי שפת-העל.

עד היום, האסכולה של מדענים תלמידיו ותלמידי תלמידיו חיה ופועלת באינטנסיביות בסמינר שהקים על שם וו. אֵילִיץ'-סוויטִיץ' במוסקבה; הוא הוזמן לאורך השנים כדי להשתתף בדיוני סמינר זה, אשר ממשיך ופורץ בהישגיו, וכך מקדם עוד ועוד את פיתוח האסכולה שבנה אהרון, בקנה מידה עולמי.

תקצירים

1. **שפות - אחיות, סבתות ואחייניות**
מאמר המשווה בין שפות סלאביות, בלטיות, גרמאניות ואחרות במטרה להסביר את עיקרון הקירבה בין הלשונות ההודו-אירופיות השייכות לאותה משפחה. בתוך כך אנו נחשפים בקווים כלליים לעקרונות הבלשנות המשווה.
2. **כיצד דיברו לפני 6,000 שנה?**
המאמר מהווה המשך למאמר הקודם והוא מתאר ביתר בפירוט רב יותר את עקרונות מעתקי ההגיים של הבלשנות המשווה. מודגמים שחזורים של מספר שורשים הודו-אירופים ובפני הקורא מוצגת טבלת מעתקי ההגיים הבסיסיים בשפות ההודו-אירופיות.
3. **מסהרה עד קמצ'טקה, השפות מחפשות קרובי משפחה**
המאמר מנסה למצוא קירבה גנטית בין משפחת השפות ההודו-אירופיות לשפות ממשפחות אחרות. במסגרת זו מוצעת מקרו-משפחה חדשה, הנוסטרטית, אשר כוללת את ההודו-אירופית, שפות אוראליות ואלטאיות (שדבר קירבתן אינו ודאי), ובתוך כך גם מוצגת היסטוריה של חמישה שורשים נוסטרטיים. המאמר כולל מפה של המשפחות העיקריות שאליהן משתייכות שפות העולם.
4. **שפות אפריקה והטיעון של "הסופה"**
המאמר מנסה למצוא את המולדת ההיסטורית של משפחת השפות האפרו-אסיאתיות. באמצעות שיחזור של מילים כמו "שלג" ו-"מדבר" כותב המאמר מגיע למסקנה כי ככל הנראה המולדת הייתה דווקא באסיה ולא באפריקה. כמו כן, המאמר ממשיך להציג תימוכין ברעיון הנוסטרטי.
5. **למה שלא נקרא לחתול "חתול"?**
המאמר, שנכתב בצורת דיאלוג, עוסק בתיאוריות שונות באשר למקורן של מילים שונות שמשמעותן "חתול" בשפות הודו-אירופיות, שמיות, כושיות. מתברר כי המילה נשאלה משפה אפרו-אסיאתית כלשהי, ככל הנראה מִבְּרִיִּית עֵתִיקָה. משם, החל מהמאה ה-4 לספירה, היא נפוצה בשפות ההודו-אירופיות השונות דרך היוונית, בד בבד עם העלייה בתפוצה של החתולים המבויתים עצמם.
6. **שפות וסוגיית ארץ האבות הקדמונים**
המאמר מבסס שוב את רעיון המקרו-משפחה הנוסטרטית, תוך איחוד המשפחה ההודו-אירופית, האפרו-אסיאתית, הכרתוולית, הדראוידית, האוראלית וה"אלטאית". באמצעות שיחזורם של שורשים נוסטרטיים, כותב המאמר מנסה למצוא את המולדת ההיסטורית של המשפחה הנוסטרטית (אסיה הקדמית או דרום אסיה התיכונה) ואת זמן התפצלות השפות (התקופה המזוליתית). כמו כן, המאמר מסביר מדוע השפות מתפצלות למרחקים כל כך עצומים (ככל הנראה עקב המהפכה הנאוליתית).

7. הכתבים הנפוצים ברחבי העולם

מוצג תרשים גדול וצבעוני של מערכות כתב שונות מהעת העתיקה ועד 1966. המאמר סוקר את מערכות הכתב השונות ואת תולדותיהן.

8. המרחב הנוסטרטי - מובאות וסיכום ביניים

מאמר זה הוא בבחינת סיכום והרחבה של כל המאמרים הקודמים. הוא מציג את הישגי חקר הנוסטרטיקה עד תחילת שנות ה-70. המאמר מוכיח כיצד ניתן לחקור קשרים רחוקים בין שפות באמצעות מעתקי הגיים סדירים ומציע פעם נוספת את קיום המקרו-משפחה הנוסטרטית. המאמר כולל טבלה המסכמת את מעתקי ההגיים בין הלשונות המשתייכות למשפחת-על זו ומפה של משפחות השפות של העולם העתיק. זאת ועוד, המאמר מציע תקופה שבה השפות השייכות למשפחה הנוסטרטית נפוצו, כמו גם את דרך תפוצתן. בתוך כך, משוחזרים מספר שורשים נוסטרטיים.

שפות - אחיות, סבתות ואחייניות

זכרונות ילדות

ילדים לא פעם שואלים שאלות שלא כל אבא יוכל לתת עליהן תשובות. אבי, שבצעירותו ביקר בריגה, בצעד פזיז למדי החליט להציג בפני, ילד בכיתה ד', את ידיעותיו בשפה הלטיבית. וכך הוא החל לספור עד עשר:

-Viens, divi, trīs, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi, desmit.

באופן מוזר, המילים הלטיביות האלה היו כל כך דומות לאותן המילים ברוסית: divi – dva, trīs – tri, četri – četyre אבל למה? לא הצלחתי לקבל תשובה ברורה לשאלתי, וגם כשהפניתי אותה למורתי כל שהצלחתי לקבל ממנה הוא תנועת כתפיים שהעידה כי אינה יודעת.

התעלומה הבלתי פתורה הזו המשיכה להדריך את מנוחתי. למה זה כל כך דומה? והנה, כששניים שרים זהו "דואט" ושלושה זה כבר "טריו". ללא ספק אלו מילים לא רוסיות (המילים הללו שאולות מאיטלקית, כך אומרים), אבל הן כמעט כמו המילים שתיים ושלוש ברוסית, divi ו-tri. אם כן, רוסית-איטלקית-לטיבית.

זה לא נעצר כאן. לאחר שנה עליתי לכיתה ה' והתחלתי ללמוד אנגלית. ושוב אותם השורשים המוכרים: three זה tri. לכאן גם מתווסף הטרימווירט (איחוד השלושה) הלטיני וגם ה-drei של הגרמנית ("eins, zwei, drei" - יש מישהו שלא מכיר את זה?). ומה לגבי six באנגלית? זה הרי בדיוק כמו סקסטט (שישייה, הרכב קאמרי של שישה מבצעים) ו-sechs בגרמנית.

בבית על המדף היה לנו ספר "מילון למילים לועזיות" שכלל בתוכו נספח נפלא של פרופ' נ.ב. יושמןוב (N.V. Yushmanov) "דקדוק המילים הלועזיות". כאשר הייתי קורא את הדקדוק הזה הייתי מרותק כל כך, כאילו היתה זו איזו אגדה קסומה. דרך אגב, הייתי ממליץ לכל אחד לקרוא אותו. למרבה הצער, במהדורות הבאות של המילון (שנדפס לאחר 1941) הפסיקו לכלול את העבודה של פרופ' יושמןוב המנוח. כל כך חבל! בדקדוק הזה מצאתי טבלה של המספרים הלטיניים והיווניים מתועתקים לרוסית - שוב פגשתי חברים ישנים. זה כבר היה ממש אובססיבי. תשפטו בעצמכם: dva (2) - בלטינית duo (= דו-קרב), ביוונית duo (דיפול = דו-קוטב, דיוֹדה = נורה עם שתי אלקטרודות); tri (3) - בלטינית tres, ביוונית treis (כמו במילה "טריאדה"); pyat' (5) - ביוונית pente (פנטגון, פנטטוני); desyat' (10) - בלטינית decem (דצימטר), ביוונית dekem (כמו "דקדה" - עשור) וכו'. גם המילים היווניות hex (6) ו-hepta (7) יתאימו כאן, אם נניח כי ביוונית ה-s התחילית הופכת ל-h. או אז, הן יהיו כמו sex, septem בלטינית, sieben, sechs בגרמנית ו-septiņi, seši בלטיבית.

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #2, 1966, pp. 10-14

את כל הנפלאות הללו כתבתי לעצמי בצורת טבלה במחברת:

טבלת חידה

רוסית	לטבית	לטינית	יוונית	אנגלית	גרמנית
odin	viens	unus	Eis	one	eins
dva	divi	duo	duo	two	zwei
tri	trīs	tres	treis	three	drei
četyre	četri	quattor	tettares	four	vier
pyat'	pieci	quinque	pentē	five	fünf
šest'	seši	sex	hex	six	sechs
s'em'	septiņi	septem	hepta	seven	sieben
vosem'	astoņi	octo	octo	eight	acht
devyat'	deviņi	novem	ennea	nine	neun
desyat'	desmit	decem	deca	ten	zehn

המספר "1" אמנם לא מאוד דומה בכל שפה, אולם מ-2 עד 10 נגלה דימיון מפתיע. הייתי מופתע אף עוד יותר, לו הייתי יודע כיצד ספרו בהודו העתיקה:

eka, dva, tri, čatur, panca, šaš, sapta, ašta, nava, dača.

ולו רק הייתי יודע את תולדות כל השפות הללו, הייתי מבין שאפילו במקום שבו המילים נראות עתה שונות, ממבט ראשון, בעבר הן היו דומות. לדוגמה, המילה 'devyat' (9) ברוסית. בסלאבית עתיקה (שממנה התפתחה רוסית) ובבלטית עתיקה (לטבית-ליטאית) במקום ה-"n" הקמאית מופיעה "d", וזאת בהשפעת המספר 'desyat' (10) הנמצא בשכנות. לו זה לא היה קורה, היינו סופרים עד היום כך: 'desyat', 'nevyat', 'vosem'. ביוונית יש לנו ennea (9) שהגיעה מ-ennewa (פעם, לפני המון זמן, ההגה "w" התקיים ביוונית, אבל טיפין טיפין החלו להגות אותו בצורה חלשה יותר, קצת בדומה להגייה של המילה "our" באנגלית ובהמשך הוא נעלם כליל בכל המילים). בגרמנית עתיקה (המאה ה-9 לספירה), הצלצול של תשע היה niun (עם "u" קצר, משהו כמו "niwn").

עתה בואו נשווה: ennewa, niwn, novem, neviņi, nevyat' - דומה, הא?

הבה ונוסיף לטבלה שלנו עוד קצת "עתיקות". נצרף את המילים ההודיות העתיקות ונמיר את המילים של האנגלית העכשווית במילים של זו העתיקה (כמו שהן נשמעו בתקופתו של אייבנהו). נחליף את המילים בגרמנית מודרנית במילים של גרמנית עתיקה כשם שהן היו בימיו של קרל הגדול. זה מה שנקבל:

הודית עתיקה	רוסית	לטבית	לטינית	יוונית	אנגלית עתיקה	גרמנית עתיקה
eka	odin	viens	unus	eis	ān	ein
dva	dva	divi	duo	duo	twā	zwei
tri	tri	trīs	tres	treis	þrīo	driu
čatur	četyre	četri	quattor	tettares	fēower	fior
panca	pyat'	pieci	quinque	pente	fīf	fimf
šaš	šest'	seši	sex	hex	six	sehs
sapta	sem'	septiņi	septem	hepta	seofon	sibun
ašta	vosem'	astoņi	octo	octo	eahta	ahto
nava	devyat'	deviņi	novem	ennea	nigon	niun
dača	desyat'	desmit	decem	deca	tīen	zehan

בואו נביט על הטבלה שלנו בעיון. האם יש איזושהי סדירות? נשווה את השורה השנייה עם העשירית. ברוסית שתיים ועשר מתחילות תמיד ב-"d", בגרמנית יש תמיד "z", ובאנגלית, ראו זה פלא, יש תמיד "t"! אולי יש לנו כאן איזה חוק? אולי "z" של גרמנית, תמיד תהיה "t" של אנגלית ו-"d" של רוסית (וגם של הודית עתיקה, של לטבית, של לטינית ושל יוונית)? כלומר, אנגלית "t" - גרמנית "z" - רוסית "d".

אפשר לבדוק זאת. ניזכר בכמה מילים עם "t" באנגלית, לדוגמה: to, heart, tear. אם הנוסחה שלנו נכונה, נמצא את אותן המילים (במשמעות דומה או חופפת) בגרמנית עם "z" וברוסית עם "d". ואכן, מילים אלה קיימות ואנחנו יכולים לארגן גם אותן בטבלה:

אנגלית	גרמנית	רוסית	יוונית
to	zu	do	
heart	Herz	serd-ze	cardia
tear	zerren	drat'	dero
two	zwei	dva	duo
ten	zehn	desyat'	deca

הסדירות עמדה במבחן. מצאנו ביחד נוסחה למעתק סדיר: "t" באנגלית = "z" בגרמנית = "d" ברוסית = "d" ביוונית.

ייתכן כי הקורא הזהיר הצליח להבחין בעוד מעתק מעניין: "h" באנגלית עתיקה \ בגרמנית עתיקה = "s" ברוסית = "k" בלטינית \ ביוונית (נכתבת c במילים עצמן).

גרמנית עתיקה	אנגלית עתיקה	רוסית	יוונית	לטינית
herza	heorte	serd-ze	cardia	cor(d)
aht	eahta	vosem'	octo	octo
zehan	tīen (>tehan)	desyat'	deca	decem
halm	healm	soloma	calamos	culmus

מסתבר כי כל ההגיים שראינו בשפות הללו (הן נקראות הודו-אירופיות) קשורים זה לזה במעתיקים סדירים שכאלו.

אך בואו נחזור לחידה שלנו. מדוע יש דימיון שכזה? מדוע ישנם מעתיקי הגיים (מעתיקים פונטיים) סדירים שכאלו? התשובה לכך היא זו: מדובר בשפות שיש ביניהן קשר משפחתי.

אבל מה זה אומר?

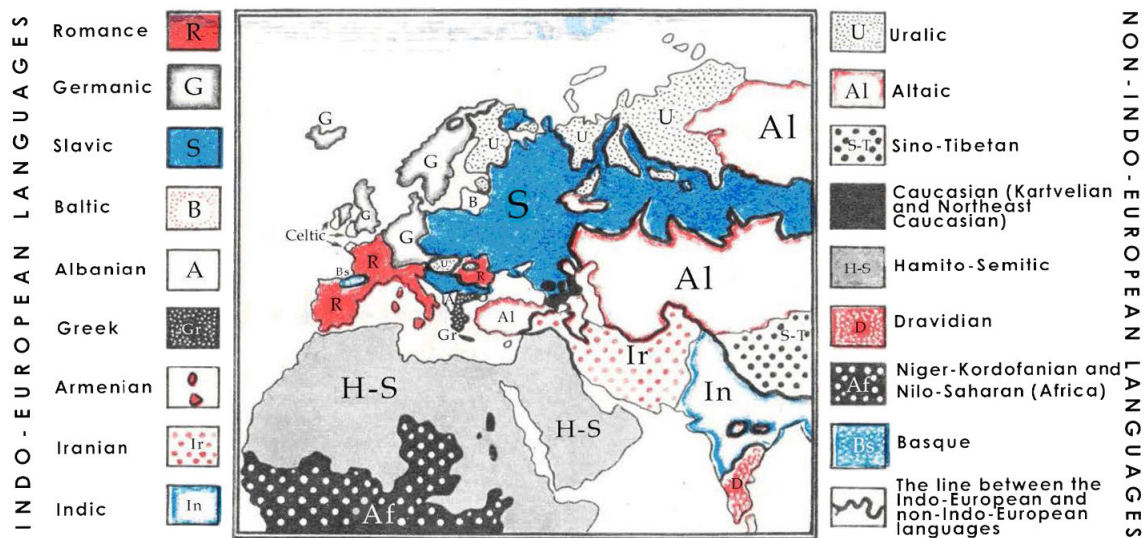
נתחיל מהגדרה. אנו אומרים כי לשפות יש קשר משפחתי אם הן בעלות מקור משותף.

הא לכם מספר דוגמאות. כאשר הרומאים כבשו את איטליה, את גאליה, את ספרד ואת הבלקן, השפה שלהם - לטינית - החלה לדחוק את שפות ה"פראים" המקומיות: גאלית בשטחה של צרפת כיום, שפותיהם של כל מיני אֶתְרוֹסְקִים, אוֹסְקִים וְאוֹמְבְּרִים באיטליה, שפת האֵינְבְּרִים בספרד ועוד. לאחר שהם התפרשו בשטח עצום שכזה, ממצרי גיברלטר ועד לים השחור, השפה הלטינית האחידה החלה להתפצל ולקבל וריאציות מקומיות - דיאלקטים (או בעברית "להגים"). בשטחים שונים הלטינית התפתחה באופן שונה: ההגיים הלטיניים השתנו בדרכים שונות, מילים מסוימות דחקו מילים אחרות, המבנה הדקדוקי התפתח בצורה מגוונת. השינויים מאוד התרחבו, ועתה במקום הלטינית האחידה שהייתה פעם, התחילו להתקיים עשרות שפות המהוות צאצאים של אותה הלטינית: צרפתית, פרוֹבֶנְסָלִית, קַטְלוֹנִית, ספרדית, פורטוגזית, רומאנש (בשווייץ ובצפון איטליה), איטלקית, רומנית וכו'. עבור כל השפות הללו לטינית מהווה את האם הקדמונית, או, כמו שבלשנים אומרים, פרוטו-שפה (בעברית "שפה-אם").

דוגמה נוספת היא הודו. במאה השנייה לפנה"ס שבטים אַרְיִים מהצפון פלשו להודו. לשפה שלהם אנו נקרא הודית עתיקה¹. בשפה הזו הם חיברו הימנונים ריטואליים-פילוסופיים, אוסף שנשמר עד ימינו תחת השם "ריגְוֶדָה". השפה הספרותית של ההודית העתיקה - הסנסקריט -

1 בפרסומים אקדמאיים היא נקראת "הינדו-אַרית". - הערת המתרגמת מרוסית לאנגלית, א. דיבו.

שימשה כשפת התרבות ההודית במשך אלפי שנים. האַרִים (או ההינדו-אָרִים) הללו יישבו את צפון- ובאופן חלקי גם את מרכז-הודו, הם אף הגיעו עד ציילון (סְרִילַנְקָה של ימינו). באופן הדרגתי השפה שלהם - ההודית העתיקה - התפצלה ויצרה "שפות-צאצאים" חדשות: הינדי, בְּנָגְלִית, מְרָאָטְהִית, גוּג'רָאטִית - בהודו, נְפָאִלִית בנְפָאֵל, סִינְגָהִלִית בציילון. ואולם כל אלו הן שפות מאותה משפחה, שהשפה-האב (או האם) שלהן (הפרוטו-שפה) היא ההודית העתיקה.

כך עתה יש לנו שתי משפחות, שלכל אחת מהן יש אם קדמונית משלה - פרוטו-שפה. למרבה המזל, יש בידינו טקסטים רבים הכתובים בשפות עתיקות אלו, ספרות עשירה שבעזרתה אנו יכולים ללמוד על השפות הללו בפרוטרוט. לרומאנים ולהודים היה מזל.

ואולם לא לכולם היה מזל מעין זה. לדוגמה, משפחת השפות הגרמאניות הכוללת את האנגלית, את הגרמנית ואת השפות הסקנדינביות - התפתחה מפרוטו-שפה אחת, פרוטו-גרמאנית. למרבה הצער, לאנשים שדיברו בשפה זו לא היה כתב ועל כן הם גם לא הותירו לנו חומר כתוב. הבלשנים נאלצים, באמצעות השוואה בין השפות ממוצא זה לשחזר את השורשים ואת ההגיים העתיקים, ובכך ליצור שיחזור של השפה הפרוטו-גרמאנית עצמה. מצב דומה קרה גם עם הסלאבים. מן השפה הפרוטו-סלאבית, שבה דיברו הסלאבים בעת שלטונם של יוליוס קיסר ושל אוגוסטוס, לא נותרו שום שרידי כתב - וגם אותה נאלצים הבלשנים לשחזר.

כיצד ובאילו כלים מתבצע שיחזור מעין זה? על כך נדבר בפעם אחרת.

הסבא ההודו-אירופי

עתה נשוב לטבלת המספרים שלנו, "טבלת החידה". למה המספרים ברוסית כל כך דומים למספרים בלטינית, בגרמנית, באנגלית, בלטינית וביוונית? לכם, קוראים יקרים, ככל הנראה כבר יש תשובה מוכנה: כי כל השפות הללו בעלות מקור משותף.

לפנינו שלוש קבוצות של שפות. לשפות הסלאביות המודרניות (רוסית, פולנית, צ'כית, בולגרית, סרבית ואחרות) יש אם קדמונית משותפת - פרוטו-סלאבית. גם צרפתית, איטלקית, ספרדית ורומנית הן אחיות שיש להן שפת-אם משותפת - השפה הלטינית. ויש עוד משפחה, אליה משתייכות השפות הגרמאניות - גרמנית, הולנדית, שפות סקנדינביה, אנגלית - שאצל כולן הפרוטו-גרמאנית מהווה את אם המשפחה. כל האמהות הללו - פרוטו-סלאבית, פרוטו-גרמאנית, לטינית, פרוטו-בלטית, יוונית עתיקה, הודית עתיקה - כולן מגיעות מאותה סבתא (או מאותו סבא), ששמה בשפה המדעית הוא הודו-אירופית. קוראים לה הודו-אירופית, מפני שהצאצאים שלה, שפות הודו-אירופיות, נפוצו במרחב שבין הודו לאירופה. גם את הסבתא ההודו-אירופית (או את הסבא ההודו אירופי) ניתן לשחזר. חלק מהשיחזורים הללו תוכלו לראות באיור הבא.

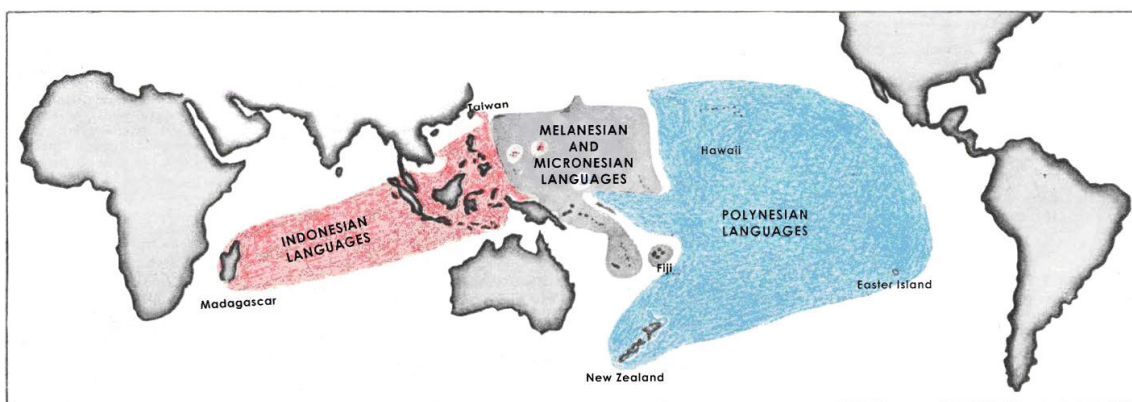

אם השפה ההודו-אירופית התקיימה, הדבר אומר כי גם היה עם או היו שבטים שדיברו שפה זו. מתי חיו ההודו-אירופים? על פי הבלשנים המודרניים, הודו-אירופית חדלה להיות שפה אחת, כלומר התפלגה לשפות שונות, בערך במאות ה-4-5 לפנה"ס. איפה הם חיו? נהוג למקם את שטח המחיה של ההודו-אירופים באזור הערבה של אירופה (אגן הדנובה, צפון חצי האי הבלקני, החוף הצפוני של הים השחור). ישנן כמה סיבות לחשוד כי בתקופה מוקדמת יותר ההודו-אירופים חיו באסיה הקטנה.

השפה ההודו-אירופית הייתה תחילה, ככל הנראה, שפתו של שבט קטן יחסית (או של קבוצת שבטים). לאחר מכן היא נפוצה לשטח גדול עקב נדידת שבטים הודו-אירופים, שעסקו תחילה בגידול צאן ובקר (דבר שניתן להבינו על סמך שפתם), ועל כן, ייתכן כי הם היו שבטים נודדים למחצה (סְמִי נומָאדים).

נדידות מעין אלו, עצומות במימדה הגיאוגרפי, לא היו דבר נדיר בעת ההיא (כמו, למעשה, גם מאוחר יותר). אפשר להיזכר כי שפות טורקיות, שיש ביניהן קירבה גדולה, נפוצות מטוֹבָּה ומיקוֹטְיָה במזרח ועד לטורקיה במערב. אנשים הדוברים שפות ממשפחת השפות המְלָאִי-פּוֹלִינֶזִיֹּת התיישבו על פני שטח אדיר: במערב - מְדֶגְסְקָר (אי ליד אפריקה), במרכז - אינדונזיה והפיליפינים, במזרח - אי הפסחא (מרחק נגיעה מאמריקה!), ובדרום - ניו זילנד.

באופן דומה גם השפה ההודו-אירופית נפוצה על פני שטח גדול יותר ויותר, וזאת בעודה מתחלקת לעוד ועוד דיאלקטים חדשים - שפות-בנות עתידיות. כמובן יהיה זה נאיבי לחשוב כי מוצאם האתני (בהתבסס על קשרי דם) של כל העמים המדברים עתה שפות הודו-אירופיות הוא מאותם הודו-אירופים עתיקים. העמים ההודו-אירופים נתקלו בעמים אחרים, לא פעם תוך העברת שפתם שלהם אלו אל אלו האחרונים. כדוגמה אפשר להיזכר באִיֶּרִים בספרד שאימצו את השפה הלטינית לאחר הכיבוש הרומאי; או בעמים האוֹגְרוֹ-פִינִים בשטח רוסיה, כמו מְרִיָה, וְוֹס ומורוֹמָה שעברו תהליך רוסיפיקציה ואימצו את השפה הרוסית. תהליכים דומים קרו פעמים רבות בעבר, ולכן אין לחשוב כי קשר שפתי יעיד בהכרח על קשר אתני. השוו לדוגמה רוסי-פּוֹמֹרִי בלונדיני ותכול עיניים מאֶרְכְּנֶגְלֶסְק עם אוקראיני שחור גבות או עם בולגרי. או השוו את הקֶזַחִים ואת האֶרְבֵּיִנִים בינם לבין עצמם: כמה שונים הם מבחינה אנתרופולוגית וכמה דומים הם בשפתם!²

2 הבלשנות המודרנית כבר לא רואה בשפות המְלָאִיֹּת אחידות גֵּנְאֹלֹגִית. - הערת המתרגמת מרוסית לאנגלית, א. דיבו.

מעתיקים פונטיים

האם אתם זוכרים את נוסחאות ההתאמה המסתוריות שלנו: אנגלית "t" = גרמנית "z" = רוסית\יוונית "d" אֵן אנגלית "h" = גרמנית "h" = רוסית "s" = לטינית\יוונית "k"? מהיכן הן מגיעות?

התִּאֲמִים (או מעתיקים) שכאלו קרו בעקבות שינויים שונים שעברו אותם הגיים של הפרוטו-שפה בשפות-הצאצאים השונות.

בואו ניקח לדוגמה את המילה הר ברוסית, "gora", ונשמע כיצד הוגים אותה תושבי מוסקבה, וולגה ורוסטוב. תושב מוסקבה יגיד "gará", תושב וולגה יעגל את שפתיו ויבטא: "gora" (בוולוּגָה "okayut", כלומר התנועה "o" נשמרת בהגייה ולא הופכת ל"a", גם אם מדובר בהברה בלתי מוטעמת). ואילו תושב רוסטוב יבטא במקום "g" מעין "h" קולית (קצת בדומה ל"ה" בעברית): "gará" (γ זה הסימן הבלשני שמציין את אותו "h" קולי). תופעה זו תקרה בכל המילים: תושבי הצפון (וולגה) "okajut" ("o" בלתי מוטעמת נהגית כ"o"), תושבי מוסקבה ותושבי הדרום "akajut" (הוגים "o" בלתי מוטעמת כ-"a"), כאשר תושבי הצפון גם הוגים "g" בתור "γ". את המעתיקים הפונטיים (מעתיקי ההגיים) הללו נהוג לרשום כך: רוסית עתיקה "g" < רוסית דרומית "γ"; רוסית עתיקה "o" (בלתי מוטעם) < רוסית דרומית ותיכונה "a". הסימן < " פירושו "הופך ל-".

בתולדות של כל שפה ושל כל דיאלקט קיימים מעתיקים פונטיים שונים. הם התקיימו כבר בתקופה המוקדמת של ההודו-אירופית ושל צאצאיה.

עתה מובן כיצד ניתן להבין את הנוסחה: אנגלית "t" = גרמנית "z" = רוסית\יוונית "d" וגם בשפות אחרות! הכול ממש פשוט: הגרמאנים העתיקים הפכו את העיצור "d" לבלתי קולי "t". "t" שכזה השתמר אצל הסקנדינבים, ההולנדים והאנגלים: שתיים בשבדית זה "två", בהולנדית "twee" ובאנגלית "two". הגרמנים הפכו את ה-"t" הזה ל-"z": "zwei". זהו מעתיק פונטי או מעתיק הגיים והוא פועל גם במילים אחרות: "sidet" ברוסית - "sedere" בלטינית - "sit" באנגלית - "sitzen" בגרמנית (בגרמנית ה-s הזו בראש המילה נהגית כמו ז בעברית).

להודו-אירופים היה ההגה "k̂ (= kʷ)" ("k" רך). אצל היוונים והרומאים ההגה הזו איבד מרכותו: הודו-אירופית "k̂" < לטינית, יוונית "k". המעתיק של ההגה הזו אצל ההודים: "k̂" < "tʃ" < "š" < "k̂" בליטאית: "k̂" < "tʃ" < "š", ברוסית: "k̂" < "tʃ" < "š" < "s", בשפות גרמאניות: "k̂" < "k" < "h". כך מהשורש העתיק ~ *k̂rd- *k̂ēr- (עם "k" רכה) גם קיבלנו "לב קטן" (ברוסית: s'erd'ečko, heart, Herz, קרדיוגרמה ואקורד (בלב אחד, בהסכמה).

מעטקי הגיים עיקריים בשפות ההודו-אירופיות

הודו-אירופית	הודו-אֶרִית עתיקה	ליטאית	לטבית	רוסית	לטינית	יוונית	אנגלית	גרמנית
*p	p	p	p	p	p	p	f	f
*b	b	b	b	b	b	b	p	f
*bh	bh	b	b	b	f	ph	b	b
*t	t	t	t	t	t	t	th	d
*d	d	d	d	d	d	d	t	z, ss
*dh	dh	d	d	d	f	th	d	t
*k	k, č	k	k	k, ch	c	k	h	h
*g	g, j	g	g	g, zh	g	g	k	k
*gh	gh, h	g	g	g, zh	h	ch	g	g
*k̂ (= k')	ś	š	k	s	c	k	h, gh	h, ch
*ĝ (= g')	j	ž	z	z	g	g	k	k
*ĝh (= gh')	h	ž	z	z	h	ch	g	g
*k ^w	k	k	k	k	qu	p	wh	w
*k ^w + *e/*i	č	k	č, ě	č	qu	t	wh	w
*g ^w	g	g	g	g, zh	v	b	qu	qu
*g ^w + *e/*i	j	g	dz	ž	v	d	qu	qu
*g ^w h	gh, h	g	g	g, zh	f	ph, th, ch	w	w
*s	s, š	s	s	s, kh, sh	s, r	k, -, s	s, r	sch, s, r
*j	y	j	j	y	j	z, -	y, -	j, -
*w	v	v	v	v	v	h, -	w	w
*r	r	r	r	r	r	r	r	r
*l	r, l	l	l	l	l	l	l	l
*m	m	m	m	m	m	m	m	m
*n	n	n	n	n	n	n	n	n

בשתי מילים על דקדוק

חשבתם שרק השורשים הם אלו שזהים בשפות הודו-אירופיות? גם למורפמות הדקדוקיות (לתחיליות ולסופיות למיניהן) יש מוצא משותף.

בוא נטה יחדיו איזהו פועל בלטינית, לדוגמה את הפועל "לראות" *videre*, לצד נטייתו ברוסית:

לטינית	רוסית
video	vižu
vides	vidiš'
videt	vidit
videmos	vidim
videtis	vidit'e
vident	vid'yat

"y" *tu vides - ty vidiš'* (אתה רואה). במקום שברוסית יש "š" בלטינית "s", במקום שיש "y" ברוסית יש "n" בלטינית. עוד מעתק: רוסית "ya" < "en" (חמש ברוסית "pyat" וביונית "pente"!), אם כן "yat" זה ממש "ent".

ומה התועלת בדבר?

אם כן, מה התועלת שיש בבלשנות השוואתית? אתם תוכלו לענות על השאלה הזו לבד, אם תחשבו על דברים כמו:

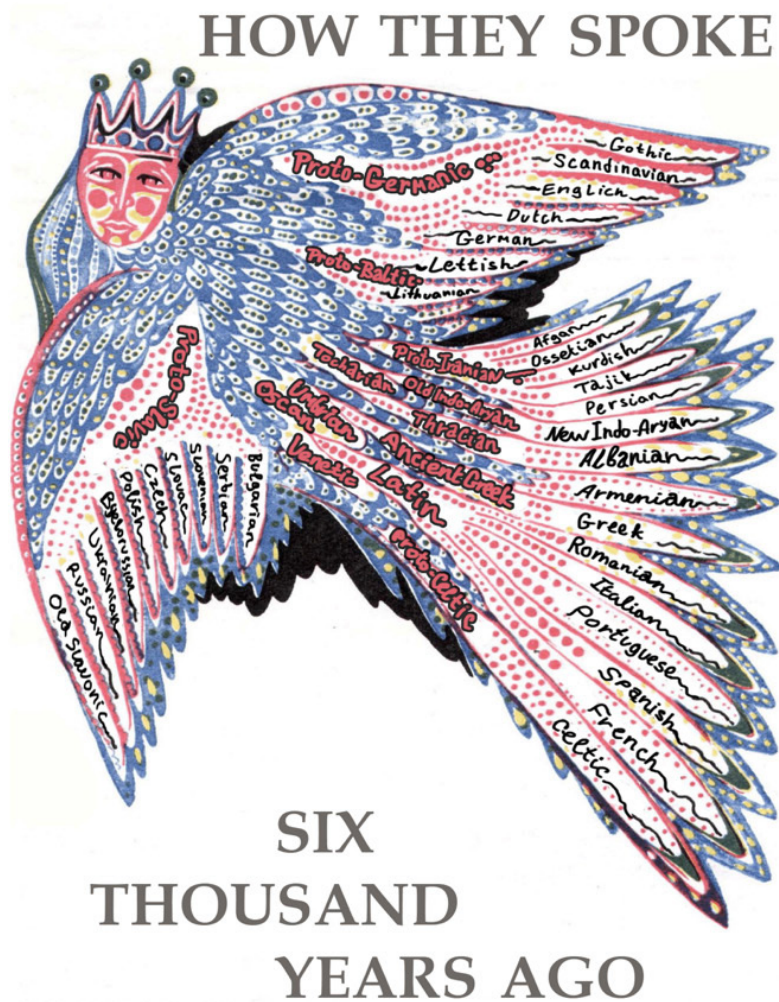
1. **היסטוריה**, ובייחוד ההיסטוריה של אותם העמים שבעת העתיקה לא היה להם כתב ושלא הותירו לנו כרוניקות, מסות היסטוריות וחיבורים ספרותיים. מה, אם לא השפה, היה יכול לגלות לנו כי ההונגרים הגיעו לדנובה מאורל, כי האוקסטים הם הצאצאים של הסקיתים וכי מקור הצוענים הוא מהודו?

2. **פיענוח שפות** של תרבויות שנכחדו. השוואה לשפה היהודית העתיקה סייעה להבין ולתרגם את ה"אנוֹסְטָה" - הספר הקדוש לדת הזורואסטרית. החוקרים מצליחים להבין את הספרות העשירה של אשור ושל בבל לאור העובדה כי שפתם שייכת לענף השפות השמיות, וככזו יש לה קשר לשפות שמיות אחרות (לערבית, לעברית וכו'). הקשר המשפחתי שיש בין השפות השונות היה המפתח שתרם לפיענוח של שפות נכחדות ולחשיפת הדפים הנסתרים בספר ההיסטוריה של העמים.

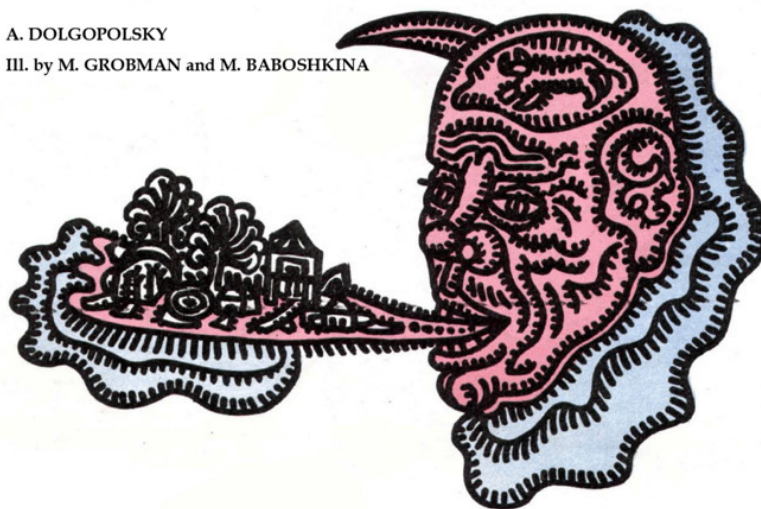
3. **למידת שפות**, בפרט לימוד אוצר מילים ושורשים. אם אנו מסוגלים לקשר שורש משפה זרה לשורש בשפה שאנו מכירים, קל לנו יותר לזכור מילים חדשות. אנו מגלים כי שינון מכני של אוצר מילים הוא לא תמיד הכרחי. אם אנו מכירים את הנוסחה "f" בלטינית = "d" ברוסית, קל לזכור כי "fumus" בלטינית הוא "dym" ברוסית (עשן), "fundus" בלטינית הוא "dno" ברוסית (תחתית, מעמקים) ועוד.

4. **הסבר מבנה השפה**, ובפרט ההבנה של כל אותם חריגים מוזרים שקיימים בדקדוק של כל שפה ושפה. למה לדוגמה ברוסית שם הפועל של הפועל "kladet" (הוא שם) הוא "klast" (לשים)? מסתבר שהיה מעתק פרוטו-סלאבי שעל פיו: d+t=st, ועל כן 'klad+ti=klast', ved+ti=vesti (לנהוג, להתנהג), pryad+ti=pryasti (לטוות). ידע בהיסטוריה של השפה והיכרות עם המעתיקים הפונטיים מאפשרים לחשוף מעבר לערימת החריגים את המערכת שהתקיימה פעם; הם מאפשרים להסיר את הערפל עד אשר מתבהר ההסבר לחריגים.

כיצד דיברו לפני 6,000 שנה?

A. DOLGOPOLSKY
Ill. by M. GROBMAN and M. BABOSHKINA

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #7, 1966, pp. 26-29

השרלוק הולמסים של הבלשנות, או שיטות השחזור של האב ההודו-אירופי הקדמון

קודם כל עלינו לחדד את המשימה. לרשותנו הרבה שפות-צאצא. באמצעות השוואה בינן לבין עצמן עלינו לשחזר את צורתו של האב ההודו-אירופי הקדמון, קרי את הפרוטו-הודו-אירופית, שפה המרוחקת מאיתנו אלפי שנים. במילים אחרות על סמך תווי הפנים של הנכדים עלינו לשחזר את פני הסב.

האם זה בכלל אפשרי? הבה ניזכר בשיטתו של שרלוק הולמס. מה למעשה הוא נהג לעשות? הוא היה מתבונן בתוצאות של אירועים בלי ידועים ובונה השערות. בתחילה היו מספר השערות, אך בהמשך הוא היה בורר את ההשערה שהייתה מסבירה באופן המיטב והשלם ביותר את תוצאות אותם האירועים הבלתי ברורים.

כך גם בבלשנות. יש לאתר שפה כזו (על צליליה, שורשיה, הטייתיה ומילותיה), טרנספורמציות שהיא מכילה (בפרט מעתקי הגיים), שיאפשרו לשפה המשוחזר אכן להיות האב הקדמון של כל שפה הודו-אירופית. למשל השורשים אמורים להיות כאלה, שלאחר שנפעיל עליהם את חוקי מעתקי ההגיים נוכל לקבל את כל השפות ההודו-אירופיות המוכרות לפי מדע הבלשנות. אך לא די בכך. השפה המשוחזרת חייבת גם להיות שפה ככל שפות העולם האחרות. לדוגמה, בכל שפות העולם יש עיצורים ותנועות ולכן גם בהודו-אירופית חייבים להיות עיצורים ותנועות. גם המספר של העיצורים והתנועות צריך להיות דומה למספר העיצורים בשפות האחרות. זאת ועוד, חלקי הדיבר צריכים להיות רגילים פחות או יותר כמו גם הדקדוק בכלל. אם כן, זוהי המשימה.

איך אפשר לדוגמה לשחזר צלילים?

לפנינו ההתאם הבא: p סלאבי = p לטיני = p יווני = p הודו-ארי = f גרמאני = h ארמני. למשל pater בלטינית, patēr ביוונית, piter בהודו-אריית, father באנגלית, Vater בגרמנית ו-hayr בארמנית (המשמעות בכל השפות הללו היא "אב"). אם כן - מאיזה צליל הודו-אירופי (או ליתר דיוק פונמה) התפתחו כל הפונמות הללו בשפות השונות. מה הייתה הפונמה הקמאית? אולי זו הייתה הפונמה f? נבדוק את העניין מבחינה טיפולוגית. מסתבר כי בשפות העולם המעתק $f > p$ לא נמצא. הוא פשוט לא קיים. אם כן ההשערה כי f הייתה הפונמה הקמאית המקורית אינה עולה יפה. אז אולי היא הייתה h? גם השערה זו מופרכת, שכן גם המעתק $h > p$ אינו נמצא באף שפה בעולם. והנה המעתק ההפוך, קרי $p > f$, הוא רגיל לחלוטין: ה-p הפינו-אוגרי הפך ל-f בהונגרית, ה-p של הפרסית העתיקה הפכה ל-f באוסטית, ומעתקים כאלה קיימים גם בתולדות השפה הערבית, המנג'ורית ועוד. גם המעתק $p > f > h$ כלל אינו נדיר. מעתק כזה קיים בתולדות היפנית, האַבְנִיקית, האוֹסָה (שפה אפריקנית), שפת הקאפֶה (במערב אתיופיה) ועוד רבות אחרות. מכאן יוצא שההשערה היחידה שעולה יפה היא לגבי הפונמה p ולכן כל המומחים, פה אחד, אכן משחזרים פונמה זו כקמאית.

דרך אגב, הוכחה נוספת להשערה הזו ניתן גם לקבל ממקור לא צפוי - על סמך ניתוח המילים שההודו-אירופים שאלו משכניהם. כך המילה לגרזן pelexu (הודו-אֶרִית paraśuh-s, יוונית pelekū-s) שאולה משפה שמית. והנה גם בשפה הזו מתגלה הפונמה p!

מהי פונמה, או על חטאי תמותה ואי תמותה

כל מי שלמד אי פעם שפה זרה מכיר את העובדה הפשוטה הבאה: דובר השפה הזרה מבחין בצלילים שאנו לא תמיד מסוגלים להבחין בהם. עבור דובר אנגלית צליל i קצר ו-i ארוך הם צלילים שונים ומובחנים, לדוגמה המילה to lick הנהגית עם i קצר משמעה "ללקק", בעוד to leak בהגיית i ארוכה משמעה "לדלוף, לנזול". במילים אחרות בעוד i קצרה ו-i ארוכה הן פונמות שונות באנגלית הן אינן מובחנות בעברית ומהוות פונמה אחת בעברית או ברוסית.

כשם שראינו, התכונה העיקרית של הפונמות היא להבחין בין משמעויות של מילים (כמו של צורות דקדוקיות). מובן שכאשר אתם לומדים שפה זרה מודרנית לא די בהבחנה בין פונמות, אלא מוטב לכם גם ללמוד להבחין בין כל שאר הדקויות שיש בהגיית השפה, בפרט אם אתם רוצים לדבר בלא שיחושו שיש לכם מבטא זר. ואולם עניין אחר הוא כאשר לומדים שפות עתיקות, שנבדלות מהמודרניות בין היתר בעובדה כי הן כבר אינן נשמעות ביומיום. גם שם עליכם להבחין בין פונמות, שאם לא כן - תבלבלו בין מילים ולא תוכלו להבין את הטקסטים. ואולם להגות שפות עתיקות במדויק זהו לוקוס שמעטים בכלל זקוקים לו. לדוגמה ביוונית עתיקה הייתה הפונמה π, שנהגתה כמו פ דגושה בעברית (p) וגם הפונמה φ שנהגית כמו פ דגושה אך גם מנושפת. ואולם עתה כשקוראים טקסטים ביוונית רבים הוגים את φ כ-f בלתי דגושה (f), דבר שאינו מונע מאיתנו להבין טקסטים של סופוקלס (סליחה, סופהוקלס, עם φ) ואריסטופהאנס (שְׁנֵהָא אריסטופאנס, עם פ בלתי דגושה). נכון, איננו הוגים את הפונמות היווניות במדויק, ואולם אנו תמיד **מבחינים** בין פונמה אחת לאחרת, וזהו הדבר החשוב ביותר עבור מערכת סמלים. במילים אחרות, כשלומדים שפה עתיקה לפעמים הנוסחה הבאה מתגלת כנכונה: "תהגה איך שבא לך, רק תבחין".

כשאנו משחזרים את הפרוטו-הודו-אירופית אנו מתנהגים מעט כמו אותם האנשים הקוראים ביוונית עתיקה, קרי אנו יודעים על קיומן של פונמות שונות אך איננו יודעים במדויק כיצד הללו נהגו. נחזור לאותה הפונמה הקמאית p. אנו יודעים כי הפונמה היא p (ולא b או f), אך איננו יודעים באיזו עוצמה היא נהגתה והאם היא הייתה מנושפת או לאו וכו'.

לעיתים המצב אפילו גרוע יותר. בטבלה של הפרוטו-הודו-אירופית תוכלו למצוא את ה-s. אך איך היא נשמעה? אנו יכולים לתת רק תשובה חלקית: זה היה עיצור שורק מסוים, אולי s, אולי sh ואולי sch (כמו ш ברוסית). יתר על כן, אנו אפילו לא יכולים להיות בטוחים כי הייתה זו רק פונמה אחת ולא שתיים או אפילו שלוש. יכול היה להיות שהיו פה שתי פונמות, נניח s ו-sh, שבכל שפות הצאצא הפכו לפונמה אחת.

ובכן הפונמות שוחזרו. מהפונמות אנו מרכיבים שורשים ומילים שלמות. באמצעות השוואה של bharanti ההודו-אָרי העתיק ("הם נושאים/סוחבים"), ferunt הלטיני, pherusi היווני, berand הגותי ו-berut הרוסי-דרומי ("הם לוקחים"), הבלשנים משחזרים את הצורה bheronti*¹ במשמעות הזהה "הם לוקחים". מדוע דווקא משמעות זו? מפני שהשורש ההודו-אָרי העתיק bher-* משמעותו בהודית "לשאת", וכך גם המשמעות בלטינית, בארמנית, באנגלית, בטופֶאֶרית ובאירית. בכל מקום אנו פוגשים את המשמעות "לשאת"; ורק אצל הסלאבים המשמעות היא "לקחת".

אז איזו משמעות עתיקה יותר? נניח לרגע קט כי המשמעות העתיקה היא "לקחת". אם כך הוא הדבר, אזי לא נוכל להסביר את צירוף המקרים המופלא שהאירים במערב, ההודים במזרח, הרומאים, היוונים, הארמנים והטופֶאֶרים - כולם העתיקו את המשמעות "לקחת" למשמעות של "לשאת". מנגד סביר הרבה יותר כי המשמעות העתיקה הייתה "לשאת" וכל ההודו-אירופים שמרו עליה למעט הסלאבים שאצלם חל שינוי המשמעות. שינויים כאלה הם שכיחים.

זיכרו תמיד את הסימן !

כשאנו אומרים "בהודו-אירופית היה חוכך קידמי אחד, s", יש להבין זאת באופן מדויק יותר כך: "בהודו-אירופית מספר החוככים הקדמיים היה $1 \leq$ (אחד או יותר)". יש לזכור תמיד את הדיוק הזה בנוגע ל-"או יותר" (\leq) כשאנו באים לטעון דבר מה באשר לשפות משוחזרות. יש דברים שאנו יודעים על אודות השפה, וכל עשור שנים הידע שלנו הולך וגדל, אך יש גם דברים שאיננו יודעים. הדבר שאיננו יודעים מתחבא מאחורי הנוסחה "או יותר".

ב-1868 אוגוסט שלייכר החליט, ככל הנראה כהלצה, לכתוב משל בפרוטו-הודו-אירופית תחת השם "כבשה וסוסים". זה היה 98 שנה לפני כתיבת שורות אלו. השנים חלפו והבלשנים קראו כתובות סלע ולוחות חימר בכתבי יתדות, כתבו בפנקסים שלהם רישומי שדה של סיפורים בדיאלקטים שלא היו ידועים קודם לכן, ועמלו בפרך על פיענוח מילונים וכתבי יד על קלף ועלי דקל. הידע שלנו גדל וגדל. ב-1939 המשל של שלייכר התפרסם בתרגום מחודש של הָרְמָן הֵיֶרְט. כך שאם ב-1898 המשל נקרא Avis akvāsas ka, ב-1939 אותו המשל כבר צלצל Owis ekwōses kwe.²

במקום ששלייכר חשב כי יש רק תנועה אחת *a, בלשני שנות ה-20 משחזרים 3 תנועות: *o, *a ו-*. שלייכר שיחזר רק עיצור אחד *k, ואילו אנו יכולים להבחין באותם המקומות בשלושה עיצורים שונים: *k (רגילה), *k̄ (מרוככת), ו- *k^w (שפתית).

1 הסימן * מופיע לפני צורות משוחזרות.

2 הגירסה המאוחרת ביותר היא של ד"ר אנדרו בֵּיֶרְד משנת 2013 תחת השם *H₂óuis h₁ékūōs-k^we*. הערת המתרגמת מרוסית לאנגלית, א. דיבו.

ברור כי המשל בהודו-אירופית הוא בדיחה וגם מובן למה - הרי יש המון דברים שאיננו יודעים בהודו-אירופית. לדוגמה אנו יודעים מעט מאוד על התחביר ההודו-אירופי ועל השימוש בצורות דיקדוקיות שונות. לא פעם אנו יודעים את השורש של המילה אך איננו מסוגלים לסווג לאיזו נטייה היא שייכת. לבסוף אנו אף לא יודעים האם כל השורשים, המילים, סיומות הנטייה והגזירה הם בכלל מאותה תקופה.

עם זאת גם דברים רבים ידועים לנו. אנו יודעים בסך הכול כאלפיים שורשים וגזעים, כמה עשרות סיומות נטייה וכמה סיומות גזירה. והרי מכל אלו נוצרו מאות אלפי ומיליוני מילים רוסיות, לטיניות, פרסיות, הודיות, אירלנדיות, חיתיות ועוד... את עוצמת הדבר הזה ניתן להבין כשאתה עומד עם פנקס קטן שרשומים בו שורשים עתיקים מול מדפים ארוכים המלאים במילונים של שפות הודו-אירופיות שונות.³

מה ידוע על ההודו-אירופים, או מילונים במקום אתי חפירה

הבה נתחיל בחפירות. מולנו ניצבת עיירה הודו-אירופית שנקראה *wik, ומכאן גם *vīsb̥ בסלאבית, vīs בהודו-אָרית "ישוב, שבט", weihs בגותית "כפר", vicus בלטינית "כפר" (שממנו גם דרך אגב מגיע vicinus < voisin "שכן" בצרפתית), כמו גם למעשה ה-wick של האנגלית במילים כמו bailiwick, sheriffwick, Warwick ועוד. היוונים, כשדיברו על שבט הדורים קראו להם trichaiwikes (תלת-שבטיים, המחולקים לשלושה שבטים). כפי שאתם רואים משמעות המילה הזו הייתה גם "ישוב" וגם "שבט", והא לכם עובדה היסטורית: ביישוב גר רק שבט אחד.

בראש השבט עמד *wik-pat "בעל השבט", מכאן *wiśpátīš בהודו-אָרית ו-vīspaitis באַוּסְטִית (פרסית עתיקה) במשמעות "ראש השבט". בליטאית viešpats הוא כיום פשוט "אדון".

3 הערת המהדירה ציפי פליישר בשיתוף א. דיבו: דברים אלה נכתבו על-ידי אהרון דולגופולסקי בשנת 1966 (!). לאחר שהתפרסם המילון ההודו-אירופי מאת א. דולגופולסקי, עם אתימולוגיות נוסטרטיות (מוסקבה 2013), עובדות רבות התבהרו.

אז במה ההודו-אירופים עסקו? תשפטו בעצמכם:

הודו-אירופית	הודו-אַרית עתיקה	לטינית	יוונית	אנגלית	משמעות
pekú-	paśu	pecu			בקר
g ^w ou-	*gáuš	bos		cow	פרה
wak̂-ā	vaša	vacca			עגלה
uks-	ukšan			ox	פר
owi-s	avis	ovis	ois	ewe	כבש, כבשה
ag ^w hn-		agnus	amnos	yea(n)ling	טלה
ekwo-s	ásvas	equus	hippos		סוס
pōlo-s			pōlos	foal	סיח
sū-s	su	sūs	hūs	sow	חזיר
por̂k-		porcus			חזרזיר

כפי שאתם וודאי רואים זוהי ממש חוות חיות. מסתבר כי ההודו-אירופים היו מגדלי צאן ובקר. יש כאלו שיהיו ספקנים ויגידו: אולי החיות הללו באותה התקופה עוד היו חיות פרא? אולי קראו להן כך אך עוד לא בייתו אותן? היכן ההוכחה שכבר בימים ההם המילים הללו, או לפחות חלק מהן, כבר סימנו צאן ובקר מבויתים?

ההוכחות קיימות. די לנו רק לראות כמה מילים מתייחסות ל"פרה". יש מילה למין באופן כללי (g^wou-s), מילה מיוחדת כאן לפרה ממין נקבה (wak̂-ā) ושם לשור או פר (-uks). דרך אגב, ישנה מילה מיוחדת עבור שור פרא tauro-s, שממנה קיבלנו את המילה tauros ביוונית (זוכרים את המינוטאורוס, השור של מינוס מלך כריתים?), בלטינית taurus, בנורדית עתיקה (θiorr, בנורדית עתיקה (θ) מבוטאת כמו th במילה think) ו-tarb בארית.

ומה באשר לכבש/ה? אנו רואים מצב דומה: מילה לכבש/ה בוגר/ת ומילה נפרדת לטלה. ועכשיו בואו נחשוב מתי אנשים קוראים בשמות שונים (משורשים שונים) לחיות ממין או מגיל שונה? לדוגמה באנגלית:

masculine		feminine		young
<u>1</u>				
ox	—	cow	—	calf
ram	—	sheep	—	lamb
rooster	—	hen	—	chicken
stud	—	bitch	—	puppy
<u>2</u>				
wolf	—	she-wolf	—	wolfing
hare	—	doe hare	—	young hare
eagle	—	eagless	—	eaglet
bear	—	she-bear	—	bear cub

מסתבר כי אנו מסמנים בעלי חיים ממין או מגיל שונה במילים אחרות רק כאשר הדבר מצביע על משמעות לאדם ולכלכלת ביתו ("יש 200 ראש בקר, מתוכם 160 פרות"), קרי כאשר החיות בויתו.

יש גם הוכחה אחרת לכך שהסוסים, הפרים והכבשים בויתו כבר אז. להודו-אירופים הייתה כבר המילה שפירושה טבעת-צוואר לסוס "עול" או "אַסְל" והיא הייתה *jugo-m. ממנה הגיעה המילה באנגלית, Joch בגרמנית, ígo ברוסית, jugam בהודו-אֶרִית, jugum בלטינית, zügon ביוונית. weġh היה שורש שמשמעותו "לנהוג, להעביר", כך באנגלית wedge, ברוסית vezu, בהודו-אֶרִית vahāti, בליטאית vežu ובלטינית vehō. מאותו השורש גם התפתחו מילים שונות ל"כרכרה" בשפות שונות: voz ברוסית, ochos ביוונית, Wagen בגרמנית, ו-wain באנגלית (במשלב פואטי). כך שמתגלה כי wain ו-wagon הם זהים מבחינה אטימולוגית. ככל הנראה גם היה להם גלגל *k^wek^wlos שישב על ציר *aksis.

האם ההודו-אירופים עסקו גם בחקלאות? בואו ננבור במילונים: arāt בלטינית ("הוא חורש") = aroi ביוונית = arjiθ בגותית = oret בסלאבית. מסתבר שהם ידעו איך לחרוש. מה באשר ל"זרוע"? השוו את המילה sow באנגלית עם seyāt ברוסית ו-säen בגרמנית. או את המילה הלטינית semen ("זרע") עם המילה הרוסית sem'a ו-Same הגרמנית. אך מה הם זרעו? אם תביטו בטבלת המעתיקים תגלו בקלות כי zerno ברוסית = Korn בגרמנית = corn באנגלית = grānum בלטינית. לאחר איסוף התבואה הם טחנו את הדגן; השוו את molot ברוסית, müllen בגרמנית, mill באנגלית ו-molere בלטינית. לטחינה הם השתמשו באבן ריחיים שהיא zhornov ברוסית = girnos בליטאית = grāvan בהודו-אֶרֶית וכו'. אם כן, הם גידלו דגן. אך איזה סוג דגן בדיוק? כאן הבלשנים לצערנו מוגבלים, שכן שמות הדגנים משנים משמעותם בכל שפה ואיננו מצליחים לשחזר את המשמעות העתיקה ביותר. לדוגמה מה משמעות השורש jew-? בהודו-אֶרֶית yāvas פירושו שעורה או סוג של חיטה דו-גרגירית, javai בליטאית פירושו פשוט "דגנים", והמשמעות של המילה zeia ביוונית המופיעה בכתביו של הומרוס, הרודוטוס וקסנופון עוררה פולמוס סוער בקרב הפילולוגים: חלק תרגמו אותה כ"סוג של חיטה דו-גרגירית" ואולם אחרים הטילו ספק בתרגום זה. גם שמות של דגנים אחרים לא פחות מיסתוריים. נראה כי שאלה זו מתאימה יותר לארכיאולוגים מאשר לבלשנים.

בעודנו ממשיכים בחפירות הבלשניות שלנו, אנו יכולים ללמוד לא מעט על מגורי הקדמונים ועל היבטים אחרים של חיי היומיום שלהם. היה להם *dom- (dom ברוסית, domus בלטינית "בית") עם *dwer- (dw'er ברוסית, door באנגלית, dwar בפרסית). הם יכלו *sjū- (באנגלית sew "לתפור"), *wes- ו-ou* ("להתלבש ולנעול נעליים") כך שרגליהם לא היו תמיד *bhos- (רוסית bos, אנגלית bare "יחפים"). אנו גם יכולים ללמוד מעט על חיי הרוח של ההודו-אירופים. עובדה מעניינת היא כי מושג האלוהות (*deiw-, שהפכה ל-deus בלטינית, devās בהודו-אֶרֶית, dievas בליטאית "אלוהים" ו-daēvas "שד" בפרסית עתיקה) קשור למושג "אור היום" (*djeu < dyāus "שמיים, אור יום", Zeus ביוונית ו-Juppiter בלטינית, שהגיע מ-djeus pater * אביו של Djeus).

אז מתי חיו ההודו-אירופים? התשובה לשאלה הזו עדיין לא ברורה לחלוטין. אם נניח כי קצב ההשתנות של השפה בעת העתיקה היה בערך אותו קצב כמו היום, כי אז עלינו למקם את תקופת הקהילה ההודו-אירופית בערך באלף ה-5 או ה-4 לפנה"ס. אכן בתחילת האלף ה-2 לפנה"ס אנו מוצאים עדויות כתובות לשפות הודו-אירופיות כמו חיתית-לוּוּיָית (Luwian) בתורכיה של היום, דיאלקט יווני בכתובות כְּרִיתוּ-מִיקֶנִיּוּת ושרידים של הודו-אֶרֶית עתיקה בכתבים חוריים (Hurrite) של ממלכת מִיתֶנִי (כיום במזרח תורכיה ובחלק מסוריה). הכתבים העתיקים הללו מהווים תיעוד לשפות הודו-אירופיות שונות שבאותה העת כבר נבלדו מאוד אז מזו וההבדלים ביניהן היו כמו בין אנגלית לגרמנית, לשוודית ולאיסלנדית כיום. אדם חִיתִי לא

היה יכול להבין דובר יוונית עתיקה וגם לא דובר הודו-אֶרית עתיקה מבלי להיעזר במתורגמן. לשפות הגרמאניות לקח יותר מאלפיים שנה להסתעף למרחק שבו הן נמצאות כיום. נראה כי גם ההודו-אירופית הייתה צריכה כמות זמן דומה בכדי ליצור את הריבוד שאנו מוצאים בתיעודים מתחילת האלף השני לפני הספירה. לכן השפה ההודו-אירופית הייתה אמורה להתחיל להתפצל באלף ה-5 או ה-4 לפנה"ס. מובן כי השגות מעין אלו אינן יכולות להיות מדויקות או אמינות די הצורך, והן יכולות, במקרה הטוב, לשמש כנקודת התייחסות ראשונית.

היכן ההודו-אירופים גרו? רבים כתבו והתפלמסו בנידון. חוקרים ניסו לחפש בפרוטו-הודו-אירופית שמות של צמחים, חיות פרא ופרטי נוף שהיו מאפשרים למקם את ההודו-אירופים על מפת העולם הקדום. הם למדו על שמות של נהרות בארצות שונות. השוו בין מקומות ההתיישבות העתיקים ביותר של האנשים דוברי השפות ההודו-אירופיות. אך אבוי, התוצאות עדיין מאוד חלקיות. באמצעות אלימינציה של מקומות שבהם ההודו-אירופים בוודאי לא יכלו לחיות החוקרים הגיעו לשטח די רחב שבתוכו הם מחפשים את מקום ההתיישבות המקורי של ההודו-אירופים. השטח הזה כולל את מרכז ודרום-מזרח אירופה ומחקרים אחרונים אף מציעים להרחיב את השטח ולכלול בתוכו גם את אסיה הקטנה.

הסיבה נעוצה בעובדה הבאה. מסתבר כי ההודו-אירופית שְאֵלָה מספר מילים משפה עתיקה אחרת - משפה שמית (השפה שממנה התפתחו העברית, האשורית והבבלית, הארמית,

הערבית והשפות האתיופיות). מילה שאולה שכאז היא המילה *(a)stēr** "כוכב" (כמו *star* באנגלית, Stern בגרמנית, *astēr* ביוונית (מכאן גם אסטרונומיה)).⁴

עוד מילה היא המילה **septm* שבע. ישנן גם שאילות נוספות שנמצאות בכל או לפחות כמעט בכל השפות ההודו-אירופיות, דבר המעיד על כך כי שאילות אלה להודו-אירופית קרו בטרם היא החלה להתפצל לשפות-בת.

אז היכן ההודו-אירופים היו אמורים לחיות כדי לשאול מילים משפות שמיות? השמים גרו במזרח הקרוב, ההודו-אירופים היו אמורים לחיות במקום כלשהו לידם, כלומר ככל הנראה באסיה הקטנה. ייתכן כי בשלבים מאוחרים יותר הם היו יכולים להגר לבלקן או לאזורים אחרים של דרום-מזרח אירופה.

כך ששני הצדדים יכולים להיות צודקים, הן אלו הממקמים את ההודו-אירופים בדרום-מזרח ובמרכז אירופה והן אלו החושבים כי הם הגיעו מאסיה הקטנה; הם פשוט עוסקים בתקופות שונות. התיאוריה לגבי אסיה הקטנה יכולה גם להסביר שאילות של שורשים ממקור הודו-אירופי לשפה הפרתוולית (Kartvelian) העתיקה, האב הקדמון של הגאורגית.

אנו מבקשים מהקוראים שלא לקחת את ההשערה הזו שלנו כאמת מוגמרת ובלתי ניתנת לעירעור. השאלה בדבר הגירת ההודו-אירופים נותרת לוטה בערפל. העניין היה משתנה כליל, לו החוקרים היו יכולים לקשר את ההודו-אירופים עם תרבות ארכיאולוגית כלשהי. או אז דברים רבים היו מתבהרים כמו בבלשנות כך גם בתולדות העמים. היינו מגלים אלו חפצים ואלו היבטים תרבותיים הם בגדר השפעה זרה, היינו יכולים לשפוט באופן ברור יותר לגבי החפץ ששמו קיים בתוך שורש לשוני. למרבה הצער הזמנים המאושרים הללו טרם הגיעו, אך אולי הם יגיעו בקרוב?

4 אם אכן זה כך, הרי שישנו גם קשר לאלה אשתר, לאל או לאלה אתר ולאסתר. עם זאת גם קיימת האפשרות כי מדובר בפועל **h₂eh₁s* (לשרוף) עם צורן הגזירה למבצע הפעולה **-tēr* - הערת המתרגם לעברית.

מעתיקים בסיסיים בשפות הודו-אירופיות שונות

הודו-אירופית	הודו-אֶרית עתיקה	רוסית	ליטאית	יוונית	לטינית	אנגלית	גרמנית
*p	p	p	p	p	p	f	f
*b	b	b	b	b	b	p	f
*bh	bh	b	b	ph	f	b	b
*t	t	t	t	t	t	th	d
*d	d	d	d	d	d	t	z, ss
*dh	dh	d	d	th	f	d	t
*k	k, č	k, ch	k	k	c	h	h
*g	g, j	g, zh	g	g	g	k	k
*gh	gh, h	g, zh	g	ch	h	g	g
*k̂ (= k')	ś	s	š	k	c	h	h
*ĝ (= g')	j	z	ž	g	g	k	k
*ĝh (= gh')	h	z	ž	ch	h	g	g
*k ^w	k, č	k, ch	k	p, t, k	qu	wh	w
*g ^w	g, j	g, zh	g	b, d, g	v	qu	qu
*g ^w h	gh, h	g, zh	g	ph, th, ch	f	w	w
*s	s, š	s, kh, sh	s	k, -, s	s, r	s, r	sch, s, r
*j	y	y	j	z, -	j	y, -	j, -
*w	v	v	v	h, -	v	w	w
*r	r	r	r	r	r	r	r
*l	r, l	l	l	l	l	l	l
*m	m	m	m	m	m	m	m
*n	n	n	n	n	n	n	n

האם יש מילים רבות ברוסית או באנגלית ממקור הודו-אירופי? התשובה הקצרה היא כן, כמעט כולן. די לנו לנתח טקסט כלשהו ברוסית או באנגלית. בואו ניקח לדוגמה את האריה של ולדימיר לְנֶסְקִי מהרומן המחורז של פושקין "יבגני אונייגין" בתרגום לאנגלית:

Where, oh where have you gone,
golden days of my youth?

ובתרגום לעברית: היכן הם ימי הנעור
שחלפו כחלום זהר

תרגום פואטי, אך התרגום לאנגלית הוא החשוב משום שאנו נמצאים כאן בשפות ההודו-אירופיות.

WHERE השוו את מילות השאלה where, who, which, what, where. כולן מכילות את שורש השאלה -wh. על סמך הטבלה שורש זה יכול להיות משוחרר ל-*k^w. באופן טבעי שורש שכזה יכול להימצא בכל שפה הודו-אירופית. בלטינית זהו quis: "מי?", quid "מה", quo "לאן". ברוסית הוא k: "לאן", kto "מי?", kotoryj "איזה?", kak "איך?", gde (שהיה עדיף לאיית כ-kde) "איפה?". האיות wh חושף הגייה עתיקה של h שפתי, h שעדיין נהגה בקרב בריטים ואמריקנים רבים, בעוד האחרים הוגים אותו כ-w. בהתאם לטבלה המעתק בגרמנית הוא w: wer "מי?", was "מה?", wo "איפה?".

HAVE לא רק שלפועל הזה יש הקבלות בשפות גרמאניות אחרות כמו למשל haben בגרמנית ו-hava בשוודית, אלא שהוא גם קשור ל-capio "לתפוס, לקחת" בלטינית ול-khapat "לתפוס" ברוסית.

YOU מגיע מ-wos* ההודו-אירופי. מקביל ל-euch "אתכם, לכם" בגרמנית, vos "אתם" בלטינית, vous בצרפתית ו-vy ברוסית.

GONE נראה כי השורש ההודו-אירופי *g'hē- שרד רק בשפות גרמאניות, יווניות והודו-אֶרִיות. השוו ל-gehen בגרמנית, kikhánō "להגיע, להיפגש עם" ביוונית, jáhāti "להסיר" במשפחה ההודו-אֶרִית. בטקסט ברוסית נמצאת המילה udalilis' שמשמעותה המילולית "עזבו הרחק". השורש -dal- (dl-, dol-) ברוסית במשמעות "רחוק, ארוך" מקביל למילה tall באנגלית. ביוונית קיימת המילה dolichos המוכרת לאנשים המתעניינים באנתרופולוגיה כמרכיבה את המילה dolichocephals אנשים עם גולגולת מוארכת, מילולית "ארוכי ראש".

GOLDEN מוצאה בהודו-אירופית *g'holt-. מכאן בגרמנית Gold וברוסית zoloto.

DAYS כל מי שהיה אי פעם בלטביה זוכר כי שם מברכים Lab-dien! זה "יום טוב!". בליטאית תוכלו לשמוע אותה הברכה כ-Laba diena!. בהודו-אֶרִית עתיקה נוכל למצוא את

המילה dinam במשמעות "יום". עתה בואו נעבור לשווקים של רומא העתיקה. כל שמונה ימים האיכרים מגיעים לכאן לסחור. יום הסחר הזה נקרא nundinum, nun הוא תשע (כמו nine באנגלית ו-neun בגרמנית) ו-nundiem הוא "בעל תשעה ימים". למה תשעה ימים ולא שמונה? האיכרים הרומאים ספרו באופן די מיוחד: מ-nundinum = יום סחר אחד לאַחַר, כך שהיו יוצאים בדיוק תשעה ימים אם כוללים בספירה את שני ימי השווקים.

הגזע ההודו אירופי *din בעצמו מורכב מהשורש *di- ומהסיומת -n-. גם בלטינית נמצא השורש הזה: dies "יום" שאותו אנו רואים בקיצורים (ante meridiem) A.M - לפני אמצע היום) ו-(post meridiem) P.M - אחרי אמצע היום). המילה הלטינית meridies "אמצע היום" מגיעה היא עצמה מצורה עתיקה יותר medidies.

OF מגיע מפרוטו-גרמאנית *ab. השוו ל- apó ביוונית, ápa בהודו-אֶרֶית "הרחק", ab בלטינית ו-po ברוסית "על, מעל, לאורך".

MY נסו למצוא מקבילות בשפות הודו-אירופיות אחרות בעצמכם.

YOUTH המילה "young" מגיעה מ-yowen- פרוטו-הודו-אירופית. קיימות מקבילות ברוסית yuny, בלטינית iuvenis ובגרמנית jung.

מסהרה עד קמצ'טקה, השפות מחפשות קרובי משפחה

צירופי מקרים מסתוריים

דמיינו לכם שאתם לוקחים לידיכם ספר לימוד של שפה זרה כלשהי, כרגע לא נגיד לכם של איזו שפה. אתם פותחים באחד העמודים ולפניכם ציור של ילד המצביע על עצמו ובלון דיבור יוצא מפיו עם הכיתוב: Minu nimi on Artturi. זה די ברור, לא? בשלב הזה כל מי שלמד אי פעם צרפתית מיד יגיד: "היי, זה כמו Mon nom est Arthur". אכן כן, הבנתם נכון, תרגום המשפט הוא "שמי ארתור".

אז איזו שפה זו הייתה? בואו נקרא קודם את המשפט הבא: Me asumme Helsingissa. Me asumme זה כבר כמעט כמו בסלאבית my es'my "אנחנו הננו, we are". כנראה המשמעות של המשפט הזה תהיה "אנחנו הננו (נמצאים) בהלסינקי". שוב התרגום שלכם נכון, או כמעט נכון, שכן המשפט אומר במדויק "אנחנו גרים בהלסינקי".

"רגע רגע!", זה כנראה מה שקוראי צועקים עכשיו, "זה הרי פינית!" איך זה יכולה להיות פינית, אם פינית היא בכלל לא שפה הודו-אירופית! היא לא שייכת לאותה המשפחה שאליה משתייכות השפות הסלאביות, הגרמאניות (גרמנית, אנגלית, שפות סקנדינביה ועוד), הרומאניות וכו' ". אכן הפינית היא שפה לא הודו-אירופית, אך בכל זאת הצלחתם להבין את המשפט, לא יאומן כי יסופר!

בשלב הזה הקוראים הלהוטים ודאי יגידו כי את המילה nimi ("שם") הפינים שאלו משכניהם הגרמאנים או מדוברי שפה הודו-אירופית אחרת. ההשערה שלכם הייתה יכולה להיות ללא ספק נכונה, אילולא העובדה הבאה - המילה הזו, "שם", קיימת אצל כל העמים הפינו-אוגרית והסמוידיים: nam אצל הח'נְתָאִים שעל נהר האוב, nim אצל הנְגָאנְאָסְנִים בטיימיר, כמו גם אצל הקמְסִינִים במעלה נהר הַיְנִיִּי. אפילו אצל היוֹקְגִירִים שיושבים על נהר הקוֹלִימָה המילה הזו קיימת: במאה ה-18 ההגייה שלה הייתה nim וכיום ההגייה שלה היא niv. ההודו-אירופים העתיקים אף פעם לא הגיעו למקומות הרחוקים הללו, ועל כן מסתבר כי מדובר במילה אוֹרָאלית מקורית וקמאית.

קשה אף יותר יהיה להוכיח כי הפינים שאלו את המילה minu ("שלי" = mine באנגלית ביחסת הגניטיב, בנומינטיב minä) מההודו-אירופים, שכן כינוי גוף ראשון ושני אף פעם אינם נשאלים משפות זרות. אך זהו עוד לא הדבר המפתיע ביותר. השורש הזה min, men שמיש לא רק בשפות הפינו-אוגריות והסמוידייות, אלא הוא גם מופיע בשפות ממשפחות אחרות: בטורקית, במונגולית, בטונגוסית, בגאורגית ועוד.

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #1, 1967, pp. 43-46

האם אתם יודעים איך אומרים "אני", "אתה" ו"הוא" במורדוֹבית? Mon, ton, son. יש מספר בלתי נתפס של חידות בשפות אִירוֹאֶסְיָה וצפון אפריקה. באתיופיה הצפונית יש עם שנקרא "אֶגֶב" שמדבר בשפה השייכת לענף הכושי של משפחת השפות האפרו-אסיאתית. בשפה שלהם תוכלו למצוא המון שורשים שבאורח פלא יישמעו לכם כמוכרים: 'aḱic - "מים", kicīnā - "אישה", kənt (השורש kən) - "לדעת". המילה הראשונה היא ממש כמו מים בלטינית "aqua", השנייה כמו אישה בשוודית "kvinna" והשלישית כמו לדעת בגרמנית "kennen". האין זה פלא?! איך דמיון שכזה בכלל אפשרי? האם זהו צירוף מקרים אקראי? מה? - האם כל המילים הללו הגיעו לשפות הפיניות, הכוֹשִׁיתִיּוֹת ולשפות נוספות על ההודו-אירופיות? או שמא, בסופו של דבר, לפנינו ראיות לקשר עתיק יומין כלשהו בין כל השפות הללו?

על מנת לקבוע קירבה בין שפות עלינו למצוא עובדות שלא ניתן להסבירן בשום דרך אחרת מלבד ההנחה כי לשפות ישנו מוצא משותף. באלו עובדות מדובר? אנלוגיות בין שפות; ואולם לא כל דמיון בין שפות יוכיח שיש קירבה ביניהן. נניח שיעלה בדעתו של תמהוני כלשהו להוכיח כי לגרמנית יש קירבה גנטית לסינית. הטיעונים שלו לכך יהיו כדלהלן: (1) שמות התואר מופיעים לפני שמות העצם הן בגרמנית והן בסינית (בית גדול: großes Haus – da; fangzi; 2) לשתי השפות יש עיצורים אטומים מנושפים; (3) בשתי השפות יש מבנה זהה למען יצירת שמות עצם מורכבים - שני שמות עצם יוצרים שם עצם חדש, כאשר שם העצם השני הוא הראשי ושם העצם הראשון הוא המתאר אותו, כלומר שם העצם x+y דומה במשמעותו ל-y המתואר ע"י x (Ruß+land - רוסיה, פירושו ארץ הרוסים/רוסית בגרמנית; ואילו Eguo רוסיה בסינית, כאשר המילית E פירושה "של רוסים/רוסית" ו-guo היא "ארץ/מדינה").

האם אנחנו יכולים להסכים לטיעונים שכאלו? כמובן שלא. ראשית כל, יש שתי אופציות לצרף שמות תואר לשמות עצם, או לפני שם העצם או אחרי שם העצם, ולכן אין זה מפתיע כי שפות שאינן קשורות אחת לשנייה משתמשות באחת משתי האופציות העומדות לרשותן. עיצורים אטומים מנושפים שכיחים מאוד מבחינה טיפולוגית בשפות העולם ויכולים להתפתח באופן בלתי תלוי בהן. יתר על כן, אפילו בגרמנית לא מדובר בעיצורים קמאיים אלא בעיצורים שהחליפו בתקופה מסוימת את העיצורים הקוליים (Tisch, שולחן, היה במקור בכלל disk). גם מילים מורכבות כמו Rußland או Eguo מופיעות בשפות רבות, לדוגמה ברוסית המילה steklotara "כלי זכוכית" מורכבת מהמילים steklo "זכוכית" ו-tara "כלי". אם מילים מהסוג הזה מופיעות בשפות שאין ביניהן קירבה, הרי אנלוגיות (או התאמים) בקטגוריה הזו לא יעידו על קירבה. מילים מורכבות מופיעות גם בטורקית, בצ'רקסית, בפינית, בשפות מערב אפריקה ועוד.

מאפיינים משותפים של מבנים בסיסיים ועיקריים אינם יכולים להוכיח קירבה, שכן רעיונות דומים מתגלים לא פעם בין שפות המרוחקות מאוד אחת מהשנייה. אם לא די בכך, שפה גם יכולה להשפיע על מבנה של שפה אחרת, שהיא קרובה לה גיאוגרפית אך לא גנטית, כך שהשפה המושפעת תתחיל להיות יותר דומה במבנה לשפה המשפיעה אך עדיין לא תהפוך להיות קרובה לה גנטית. לתופעה הזו קוראים "התאחדות לשונית". לדוגמה, לבולגרית,

לרומנית ולאלבנית יש הרבה מאוד עקרונות מבניים משותפים. תווית הידוע מופיעה תמיד אחרי שם העצם ומתאחדת עימו למילה אחת ("המורה" בבולגרית *uchitelyat*, ברומנית *învățătorul* ובאלבנית *mësuesi*, כאשר *-i*, *-ul*, *at* הן התוויות), שם הפועל מוחלף במודוס הסובג'נקטיבי, יחסת הג'ניטיב מתאחדת עם יחסת ה'ד'טיב, התנועות בכל שלוש השפות דומות ועוד... למרות כל זאת, בולגרית נשארת שפה סלאבית, רומנית - רומאנית ואלבאנית לא זו ולא זו. הם כמו חברים טובים ששאלו הרבה דברים אחד מהשני אך לא הפכו בכך להיות אחים.

אם כן, עקרונות משותפים במבנה של השפה כלל אינם מוכיחים קירבה גנטית בין שפות. המצב הוא אחר אם לדוגמה בשתי שפות הסיומות נשמעות באופן דומה, לדוגמה סיומת גוף שני יחיד ב'פועל, או סיומת יחסת הג'ניטיב בשם, או מילת היחס "ב-". אם יש הרבה אנלוגיות כגון אלה, ישנו סיכוי טוב כי לא מדובר בצירוף מקרים. עם זאת, למרבה הצער, גם הדקדוק לא יצליח להביא אותנו רחוק. למה? יש לכך שתי סיבות.

ראשית כל, שפות, שהתפתחותן נפרשת על פני מאות שנים, עלולות לאבד את כל המורפמות הדקדוקיות העתיקות או לשנות את הגייתן עד ללא היכר. כך הצרפתית איבדה את סיומות היחסה, וגם האנגלית איבדה כמעט את כל היחסות שהיו לה כמו גם את סיומות הפעלים. הרוסית, שאומנם שימרה את היחסות, איבדה דווקא את התנועות הסופיות שהיו לסימן ההיכר החשוב ביותר של היחסות.

על כן עלינו להשוות את המילים ואת שורשי המילים, ואולם לא כל המילים מתאימות למציאת קירבה משפחתית גנטית. קודם כל, אל לנו להשוות בין מילים שהגייתן קשורה למשמעותן בדרך זו או אחרת, לדוגמה *אונומטופאות*. כך קוקיה בגרמנית היא *Kuckuck*, בטורקית *guguk*, בניבחית (שפה המדוברת ע"י עם היושב על נהר האמור) *khykus* ו-*kkukum* בט'ב'ס'א'ר'א'נ'ית (ב'ד'א'ג'ס'ט'ן). הדמיון במילים הללו כלל לא נובע מכך שהשפות מגיעות ממקור משותף. גם מילים שהתינוקות אומרים בהתחלה, כמו *mommy*, *nanny* לא יתאימו למשימתנו. הן דומות בשפות מסוימות בגלל סיבות פיזיולוגיות, שכן פיו של התינוק מסוגל להפיק רק מספר מוגבל של צלילים או קומבינציות של צלילים. זו הסיבה לכך ש-*nen'ya* באוקראינית ("אמא") דומה ל-*nene* באונד'מו'ר'ט'ית, ל-*nana* ב'צ'צ'נית ול-*nune'e* בשפה האינדיאנית של קור ד'אלן *Coeur d'Alene* (שבאיידהו, ארה"ב). קירבה גנטית בין שפות כלל לא קשורה לעניין זה.

כמו כן, עלינו להסיר מרשימתנו שמות של פרטי לבוש ושל צמחים מתורבתים, כמו גם מילים נוספות הקשורות לתרבות חומרית או רוחנית שעוברות משפה לשפה כחלק מההשפעות התרבותיות שמתרחשות. יהיה זה אבסורדי להוכיח קירבה בין רוסית לטטארית על סמך שמות של פרטי לבוש: המילה *kalfak* בט'ר'ר'ית פירושה כובע/כומתה (*cap*), והיא נשמעת ממש כמו *kolpak* ברוסית שנושאת אותה המשמעות, שכן המילה הזו הגיעה לרוסית משפות טורקיות; כך גם *botiki* בטטארית מצלצלת כמו *botiki* ברוסית (מגפיים, *boots*), שכן המילה הזו חדרה לטטארית מהרוסית.

מהשורשים שנותרו לנו, העדיפים ביותר להשוואה הם אלו המתארים רעיונות שמשמעותם הבסיסית משתנה רק לעיתים רחוקות. לאוצר מילים שכזה אנו קוראים "אוצר מילים יציב". הנה לדוגמה, איזו מילה תתאים יותר למציאת קירבה בין שפות, המילה "מאוד" או המילה "אוזן"? מובן ש"אוזן". המילה "מאוד" היא מילה "אופנתית" שכזו, היא הופכת לפופולארית ולשמישה בשלב מסוים, ומתיישנת לאחר זמן מה, כמו לדוגמה שמלה: כאשר היא מתיישנת (דהיינו סוג הבגד הזה מתיישן) היא מוחלפת במילה אחרת. כך המילה "מאוד" ברוסית, 'ochen', היא מילה שהופיעה יחסית לאחרונה, ולפניה השתמשו בכלל במילים שונות לאותה משמעות - vel'my ו-zelo. שורשים עתיקים שמרו על משמעותם הקמאית בחלוף מאות ואלפי השנים הם בגדר זרעים שערכם לא יסולא בפז על רקע אוצר המילים הבלתי יציב הזה, והם נדירים.

אוצר מילים יציב הוא כבר עניין אחר לחלוטין. מסתבר כי הקונספט "אוזן" לא שינה את משמעותו הבסיסית על פני מרחב השפות הסלאביות מאז הופעתן. המשמעות העתיקה בהודו-אירופית ל"אוזן" נותרה על כנה בשפות הגרמאניות והרומאניות, כמו גם ביוונית, בליטאית ועוד. למילה "אוזן" יש ניסיון רב שנים בביצוע עבודתה (לסמן "אוזן") המסתכם כבר ביותר מ-6,000 שנה, החל מתקופת עבודתה אצל הפרוטו-הודו-אירופית, וכשם שמסתבר עתה אף לפני כן.

כיצד אנו מפרידים בין מילים יציבות לכאלו שאינן יציבות? אנו יכולים להשתמש במילונים על מנת ללמוד כיצד שורשים מתנהגים כשהם נושאים את אותן המשמעויות בשפות העולם השונות. כך נקבל רשימה של משמעויות שבהן השורשים נוטים להיות יציבים ומנגד משמעויות שבהן השורשים נוטים להיות לא יציבים. מחקרים מעין אלה נעשו כבר פעמים רבות (כולל ע"י כותב שורות אלו), אך עם זאת לעיתים קרובות הבלשנים משתמשים בניסיונם ובאינטואיציה שלהם על מנת להבחין בין השורשים היציבים ללא יציבים באופן בלתי מודע ולרוב הם מצליחים למדי.

מילים המציינות שמות של חלקי גוף מסוימים (לשון, אוזן, ציפורן, שן וכו'), מילים המציינות למשל מים ועוד משמעויות בסיסיות נוספות - אלה מתגלות לרוב כמילים יציבות ביותר. עם זאת, ללא ספק את "אליפות היציבות" תופסים הכינויים - כינויי גוף (ושייכות) בגוף ראשון ושני וכן כינויי השאלה. לא משנה עד כמה רחוקה ההתפצלות בין שתי שפות, הכינויים לרוב יישארו דומים. לדוגמה הרוסית וכן הצרפתית, שפה הידועה לשמצה בשינויים הפונטיים העצומים שהיא עברה - שתיהן מוכיחות יציבות זו: אותי menya - me, אתה ty - tu, אותנו nas - nous, מי kto - qui.

לסיכום, אם יש מספיק הֶתְאָמִים (correspondences) במינוח הלועזי במדע הבלשנות) באוצר המילים היציב, שגם יגלה לנו את החוקים של מעתקי ההגיים בין השפות, אזי אנו יכולים להגיע למסקנה כי מדובר בשפות שיש ביניהן קירבה גנטית.

צירוף מקרים, שאילה או קירבה?

איך אם כן, נוצרו צירופי המקרים המפליאים הללו בין השפות ההודו-אירופיות, האוראליות, הטורקיות, המונגוליות, הטונגוסו-מנג'וריות, הפּרְתוֹלִיּוֹת והאפרו-אסיאתיות שצוינו בתחילת המאמר? ישנם הרבה מאוד התאמים, נכון להיום נמצאו כבר יותר מ-600 שורשים משותפים, רובם מאוצר מילים יציב. מעניין ביותר כי אלופי המילים היציבות ("champions of stability"), כינויי הגוף הראשון והשני וכינויי השאלה, מראים התאמים מאלפים. ישנם גם התאמים במילות השימוש היציבות ביותר - מיליות השלילה. קיימים גם התאמים בצורות דקדוקיות נוספות. בכל השורשים, הכינויים והמורפמות הדקדוקיות הללו, נשמרים גם המעצמים הסדירים. לדוגמה ל-d הפרוטו-הודו-אירופי מתאים t של פרוטו-אוראלית (אותו הצליל אשר בהסתמך על חוקים נוקשים נותן בפינית בסביבות מסוימות את ההגייה t ובסביבות אחרות את ההגייה d), d של פרוטו-טורקית, t של פּרְתוֹלִיּוֹת ו-t של אפרו-אסיאתית. דוגמאות למעטקי ההגיים הללו תוכלו למצוא בתרשימי התפתחות השורשים עם המשמעות של "מים" ושל "לאכול" המובאים בהמשך המאמר, בעמוד 41 להלן. אם נספר לכם את תולדות כל מרחב השורשים הנוסטרטיים הידועים במדע (יש כמה מאות שלהם) תגלו כי כל פעם כאשר בשורש מסוים מופיע העיצור ההודו-אירופי d, יש t באוראליות ו-t באפרו-אסיאתיות; ואז תגלו בעצמכם את מעתק ההגיים הזה. מעתקי הגיים סדירים בבלשנות היסטורית השוואתית חשובים בדיוק כמו משוואות בפיזיקה. מתי הפיזיקאים מתחילים להתייחס ברצינות לתיאוריה חדשה? רק כאשר היא יכולה לתאר תופעת טבע שלא תוארה קודם לכן - באמצעות משוואה קוהרנטית. כך זה גם בבלשנות ההשוואתית - תיאוריה של השתייכות גנטית/משפחתית מוכחת רק כאשר מתגלים מעצמים סדירים המהווים את המשוואות הבלשניות. כיום, הודות למחקרו של ולדיסלב איליץ'-סוויטיץ' נמצאו חוקי מעתקי הגיים לכל הפונמות של השפות הבוראיות (או בשמן האחר הנוסטרטיות, ראה הסבר להלן).

את הפונמה הבוראית שממנה נוצרה הפונמה d בהודו-אירופית, ו-t באוראליות, בפּרְתוֹלִיּוֹת ובאפרו-אסיאתיות, אנו מציינים כ-t*. ואילו הפונמה שבהודו-אירופית היא p, בפּרְתוֹלִיּוֹת ובאפרו-אסיאתית היא p̄ (קרי p עם מיתרי קול סגורים), ושנעלמה בתחילתן של מילים טורקיות, אנו מציינים באמצעות הפונמה הבוראית p̄* שבבסיס כל אלו (ראו דוגמה להתפתחות השורש הנושא את המשמעות "רגל", עמוד 41 להלן).

הבה ונסביר עוד מספר סימנים בתרשימי השורשים. נקודה מעל לעיצור מסמנת כי מיתרי הקול סגורים. נקודה מתחת ל-ɣ הדראווידי מציינת הגייה רטרופלקסית (הלשון אחורנית). תג/גֶרֶשׁ מציינן אותם סדקי, הצליל אותו אנו שומעים בראש המילה "אחד" בגרמנית ein. הפוך e - ə - מציינן תנועה בלתי ידועה.

כיצד אם כן ניתן להסביר כל זאת? ההסבר היחיד המתקבל על הדעת הוא הסבר הקירבה המשפחתית בין הלשוניות. כך נוצרת לנו משפחת-על ענקית, מקרו-משפחת שפות, שנכללות בתוכה משפחות שפות רבות של צפון ומערב אירואסיה וכן של צפון אפריקה.

הבלשן הדני הדגול הולגר פדרסן הניח השערות לגבי קיומה של משפחת על שכזו עוד בסוף המאה ה-19. הוא קרא למשפחה הזו "נוסטרטית" (מלטינית *noster* "שלנו", שכן היא כוללת את כל השפות "שלנו", של אירופה ושל האזורים הסמוכים). אף על פי שהמונח הזה התקבע, אני אישית לא מאוד אוהב אותו בגלל האירוֹפּוֹצנטריות שבו. האם תוכלו לפקוד על המְלָאִים, על הסינים ועל תושבי קונגו לקרוא לשפות הללו "וִסְטְרָאטִיּוֹת" (שלכם)? בהרצאה שנשאתי בכינוס ה-7 העולמי של האנתרופולוגים היצעתי לעמיתי לאמץ את המונח "בוֹרְאִית" (מיוונית *boreas* "צפון") - שכן שפת-העל שלנו מתפרשת על פני האיזור הצפוני של העולם. בסופו של דבר, הרי קיים המונח "שפות אוֹסְטְרָיִוֹת" (מלטינית "דרומיות") המתאר את השפות האוֹסְטְרו־אסיאתיות, מְלָאִי-פּוֹלִינֶזִיּוֹת ומספר שפות נוספות הממוקמות לרוב דרומית לשפות הבוֹרְאִיות.

הולגר פדרסן בחן רק את כינויי הגוף והוא לא חיפש אחר שורשים עתיקים במילים אחרות, חסך שמילאו אותו החוקרים שהיו עתידים לבוא. החוקרים הללו השתמשו בשיטה של השוואה בין שתי משפחות שפות כל פעם. כך הם השוו את השפות ההודו-אירופיות עם האוֹרְאִלִיּוֹת (לדוגמה *B. Collinder*), עם השמיות (*H. Meller, A. Cuny*), עם אוֹרְאִרְתִית (*G.B.* *Jahukyan Gahukjan* ?), אוֹרְאִלִיּוֹת עם יוֹקְגִרִיּוֹת (*B. Collinder, J. Angere, O. Tayer*), עם צ'וֹקְצִי-קְמֶצִ'טִיּוֹת (*J. Angere*) ועוד. חוקרים אלה הגיעו לגילויים לא מעטים שלא יסולאו בפז.

עם זאת יש כאן פרדוקס: השוואה בין שתי קבוצות כלשהן של שפות היא הרבה פחות וודאית מאשר השוואה בין חמש, שש או יותר קבוצות כאלו. מדוע? העניין טמון בעובדה כי הֶתְאֲמִי הגיים מקריים בתוך שורשים של ארבע או חמש קבוצות של שפות נדירים פי אלף מאשר הֶתְאֲמִים מקריים בשתי משפחות של שפות. אם השורש הפרוטו-הודו-אירופי **melǵ* ("לחלוב", שממנו גם מגיעות מילים רבות בשפות ההודו-אירופיות השונות כגון *milk* ("לחלוב", "חלב") באנגלית, *Milch* ("חלב") בגרמנית, *molozivo* ("חלב לידה") ו-*moloko* ("חלב") ברוסית, *mulgeo* בלטינית ("לחלוב") ועוד) מתאים ל-*mālye** הפינו-אוגרִי (במשמעות "חזה") וגם *miel'ga* בשפת סאמי, לא נוכל לשלול כי קיים סיכוי לצירוף מקרים כאן. ואולם מה תוכלו להגיד אם נספר לכם כי אותו השורש נמצא בשפות אפרו-אסיאתיות (שמיות, מצרית, כוּשִׁיתִיּוֹת) במשמעות של "להניק" או "לחלוב" וכן בצ'וֹקְצִית וביוֹקְגִרִית במשמעות של "חזה"? שורש שנמצא בשלוש או יותר משפחות של שפות הוא ללא ספק שורש עתיק יומין.

זו הסיבה לכך ששני בלשנים סובייטים, ו. איליץ'-סוויטיץ' וכותב שורות אלו החליטו לנטוש את הרעיון להשוות רק בין שתי משפחות של שפות והחלו להשוות בין מספר לא מועט של משפחות בעת ובעונה אחת. מתודולוגיה כזאת מאפשרת לזהות בקלות יותר שורשים עתיקים ובהמשך מעתקים פונטיים קבועים, כמו גם שרידים של הדקדוק העתיק.

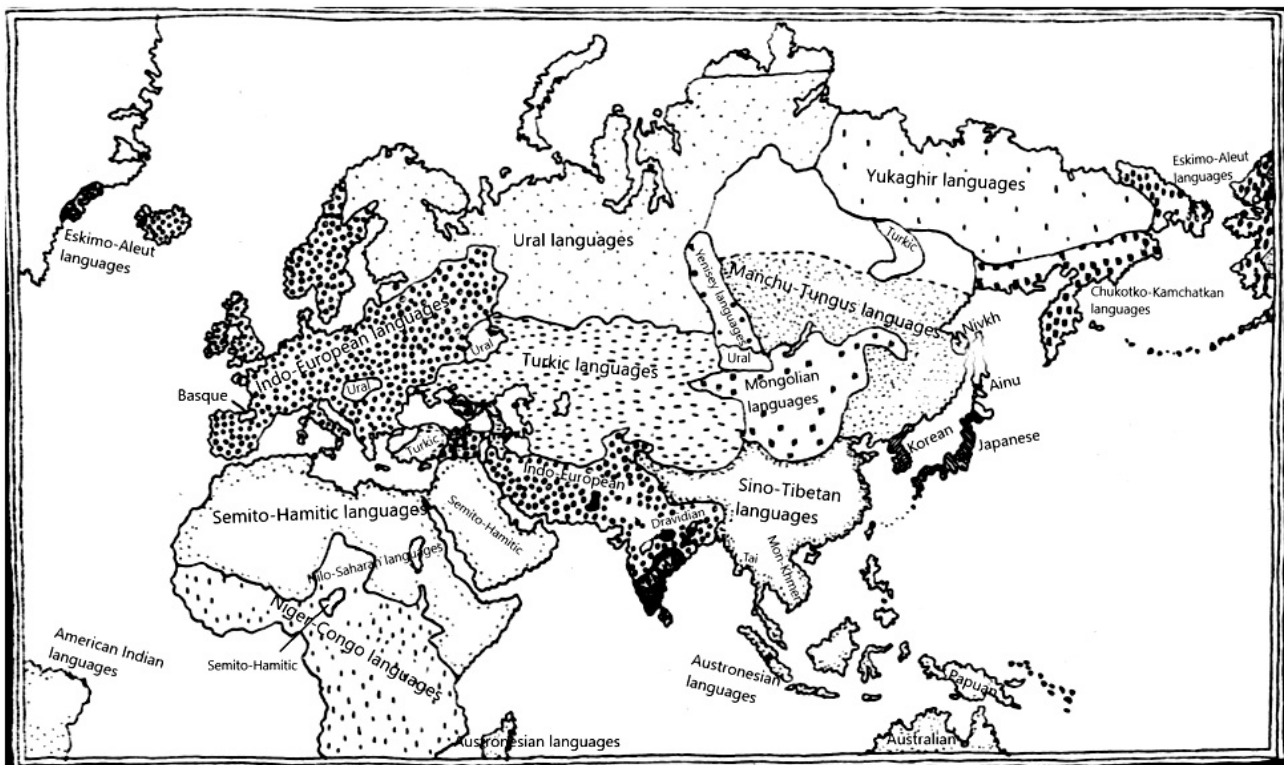
קרובים וודאיים וקרובים מפקקים

אם כן, לשפות ההודו-אירופיות ישנם קרובים. הבה ונסקור אותם. מכאן והלאה אציג את נקודת מבטי האישית שברוב המקרים עולה בקנה אחד עם דעתם של עמיתיי הבלשנים העוסקים בסוגיות אלו, אך עם זאת ייתכנו הבדלים קלים בחלק מהפרטים.

אלו הם פחות או יותר הקרובים הודאיים וכאלו שנחקרו כבר: שפות אוראליות, שפות טורקיות, שפות מונגוליות, שפות טונגוסו-מנג'וריות, קור'אנית, שפות דראוידיות, שפות פּרְתוּליות, שפות אפרו-אסיאתיות. כל משפחת שפות שכזו עברה מעין "הכנה" ועתה היא מוכנה לעבור השוואה עם קבוצות השפות האחרות. איזו מעין "הכנה" זו? הבלשנים הישנו בין השפות הנכללות בכל משפחת שפות ושיחזרו פחות או יותר את המבנה של הפרוטו-אוראלית, פרוטו-טורקית, פרוטו-פּרְתוּלית ועוד. לאחר שדבר זה בוצע הצטבר לנו חומר להשוואה.

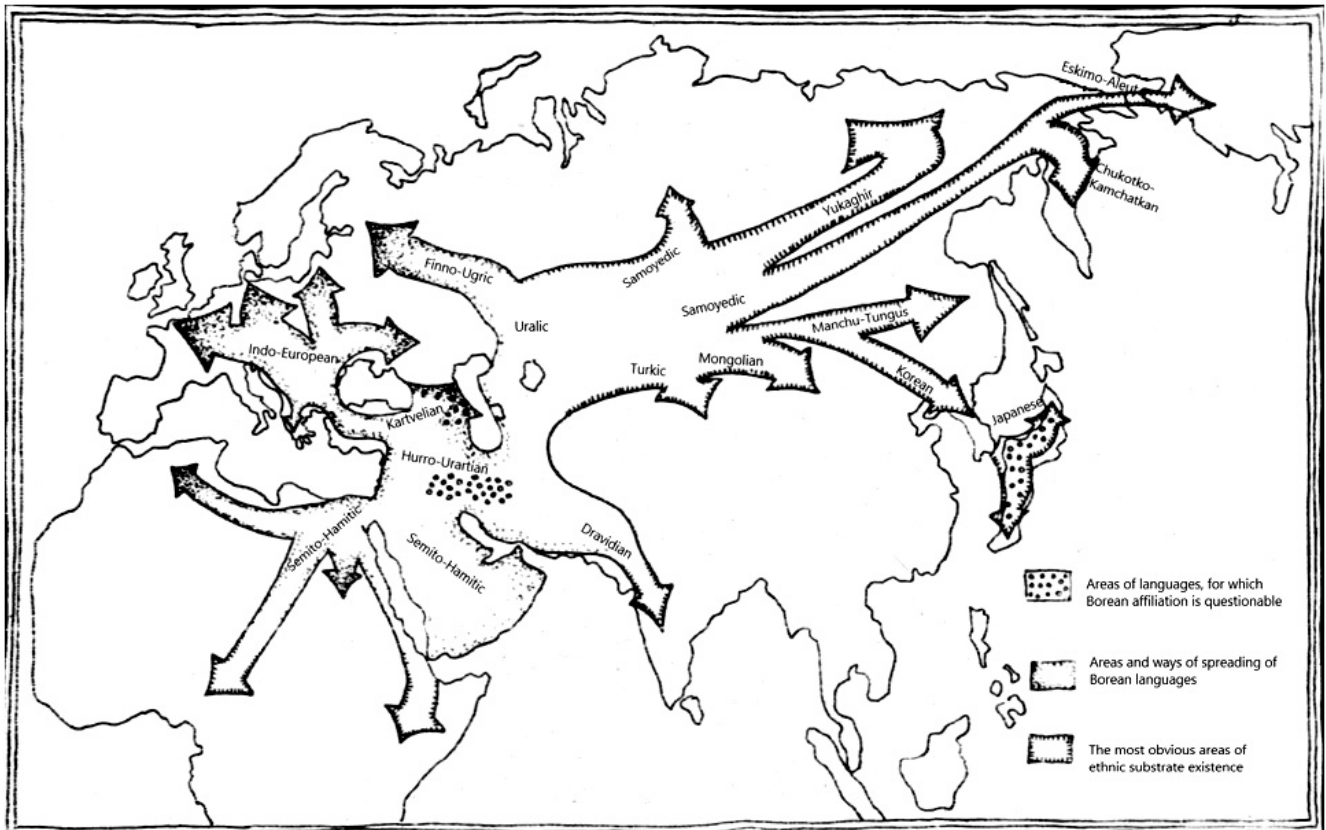
מובן כי עדיין ישנם המון דברים רבים שאינם ברורים. הנה דוגמה לבעיה: האם יכול להיות שהשפות הטורקיות, המונגוליות, הטונגוסו-מנג'וריות והקור'אנית יוצרים יחדיו משפחה מאוחדת של השפות האֵלְטָאיות?

מפה מס' 1

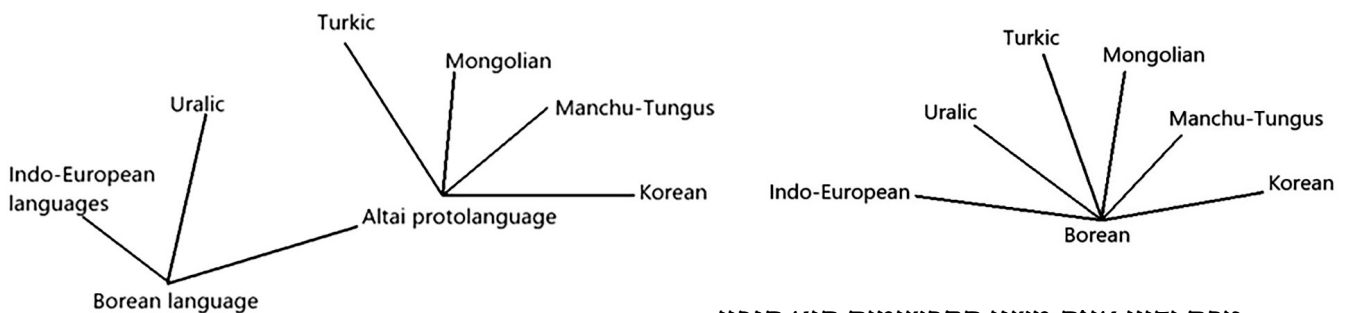
משפחות השפות של העולם העתיק (המיקום הגיאוגרפי מתאים בערך ל-1,500 לספירה, בטרם החל הקולוניאליזם האירופי והסיני בשטחי אדמה חדשים)

מפה מס' 2

אחת מההשערות באשר לדרכי התפרשות מוקדמות של השפות הבוראיות

ישנן שתי דרכים למקם את השפות על עץ המשפחה:

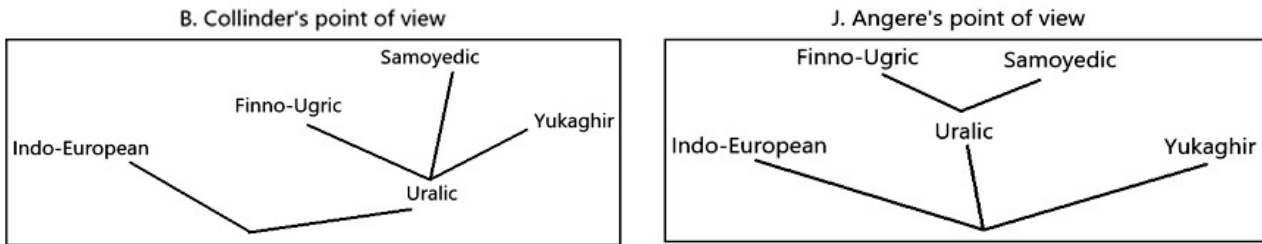
טרם ידוע איזה משני התרשימים הוא הנכון.

ישנן דרכים לפתור את הוויכוח, ואולם הדבר חורג מגבולות מאמר זה.

שפות שנחקרו פחות אך בכל זאת ללא ספק קרובות: יוקג'רית (כתיב יותר מדויק באשר למוצא האתימולוגי "יוקע'רית") המדוברת במחוז מג'ן, שפות צ'וקצ'י-קמצ'דל ומשפחת השפות החורו-אונ'רטיית באסיה הקדמית.

לפי דעתם של הפרופסור השוודי B. Collinder והחוקר הצרפתי O. Tayer, השפה היוקג'רית (יוקע'רית) כל כך קרובה לשפות האונ'רליות עד כי יש לשייכה למשפחת השפות האונ'רליות. אחרים (B. Kreynovich, Y. Angere) טוענים כי ליוקג'רית ישנו קשר בולט עם השפות הנקראות אֶלְטָאיות (לדוגמה שפות טונגוסו-מנג'וריות) וצ'וקצ'י-קמצ'דל.

אם כן, ישנם שוב שני תרשימים אפשריים:

לקבוצת השפות הצ'וקוטו-קמצ'טיות ישנם שורשים משותפים רבים עם השפות הבוראיות, אך עם זאת התאמי ההגיים המדויקים טרם נמצאו. כמו כן, לא עומדת לרשותנו רשימה של השורשים המשותפים לצ'וקוטית (צ'וקצ'י), לקוריאקית ולקמצ'טית כשם שגם איננו יודעים כיצד השורשים העתיקים הללו נראו.

על השפה החורית והאונרית ידוע לנו לצערנו מעט ביותר, כל שיש לנו אלו מספר כתובות קיר וכתובות על חרסים. איננו יודעים אפילו כיצד אומרים "אתה" באונרית, אך עם זאת גם המעט שיש מצליח לגלות לנו את הקשר שיש לשפות אלו למשפחה הבוראית.

קרובים מפקקים: שפות אסקימו-אלאוטיות ויפנית. בשפות אסקימו-אלאוטיות אנו מוצאים מספר שורשים בוראיים, עם זאת מעתקי ההגיים עדיין אינם ברורים. כל העניין מאוד מסתבך לאור המצב העגום בכל הנוגע לפונולוגיה ההיסטורית של שפות אלו - התרחשו שם שינויי הגיים הרסניים שטרם נחקרו כראוי.¹

עם היפנית יש קשיים נוספים. לא רק שיש בה שורשים בוראיים בבירור (המזכירים מאוד את השורשים של הקוראנית, של השפות הטונגוסו-מנג'וריות ושל השפות האלטאיות האחרות), אלא שגם ישנם לא מעט שורשים ממקור אחר לחלוטין - שורשים מלאי-פולינזים. כך שלא ממש ברור לאן היפנית שייכת באמת - האם מדובר בשפה מלאי-פולינזית עם השפעות אלטאיות (בוראיות), או דווקא ההיפך, שפה בוראית (אלטאית) ששאלה אוצר מילים מעמים מלאי-פולינזים. נכון להיום, יותר ויותר חוקרי יפנית נוטים להסכים עם האופציה השנייה.

1 הקוראים שמעוניינים להכיר יותר לעומק את השורשים הבוראיים העתיקים יכולים לפנות למחקרו של ו. איליץ'-סוויטיץ'. בזמן הקרוב ייצא לאור "חומרים למילון של השפות הנוסטראטיות" פרי עטו. המונוגרפיה המונומנטאלית שלו "ניסיון בהשוואת שפות נוסטראטיות" גם כן עומדת לצאת לאור. אשר לעבודות שכבר פורסמו, אני יכול לציין את "התאוריה בדבר הקירבה העתיקה שיש לשפות צפון אירופה" שפרסמתי (מוסקבה, הוצאת "נאוקה", 1964).

עבודתו של איליץ'-סוויטיץ' פורסמה תחת השם:

Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). М.: "Наука", 1971-1984

כמו כן, ישנה עבודה עדכנית יותר של דולגופולסקי: המילון הנוסטראטי בהוצאת קיימברידג', 2008:

The Nostratic dictionary, Cambridge, 2008; <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/196512>

- הערת המתרגם מרוסית לאנגלית

דוגמאות לשורשים בעלי קירבה

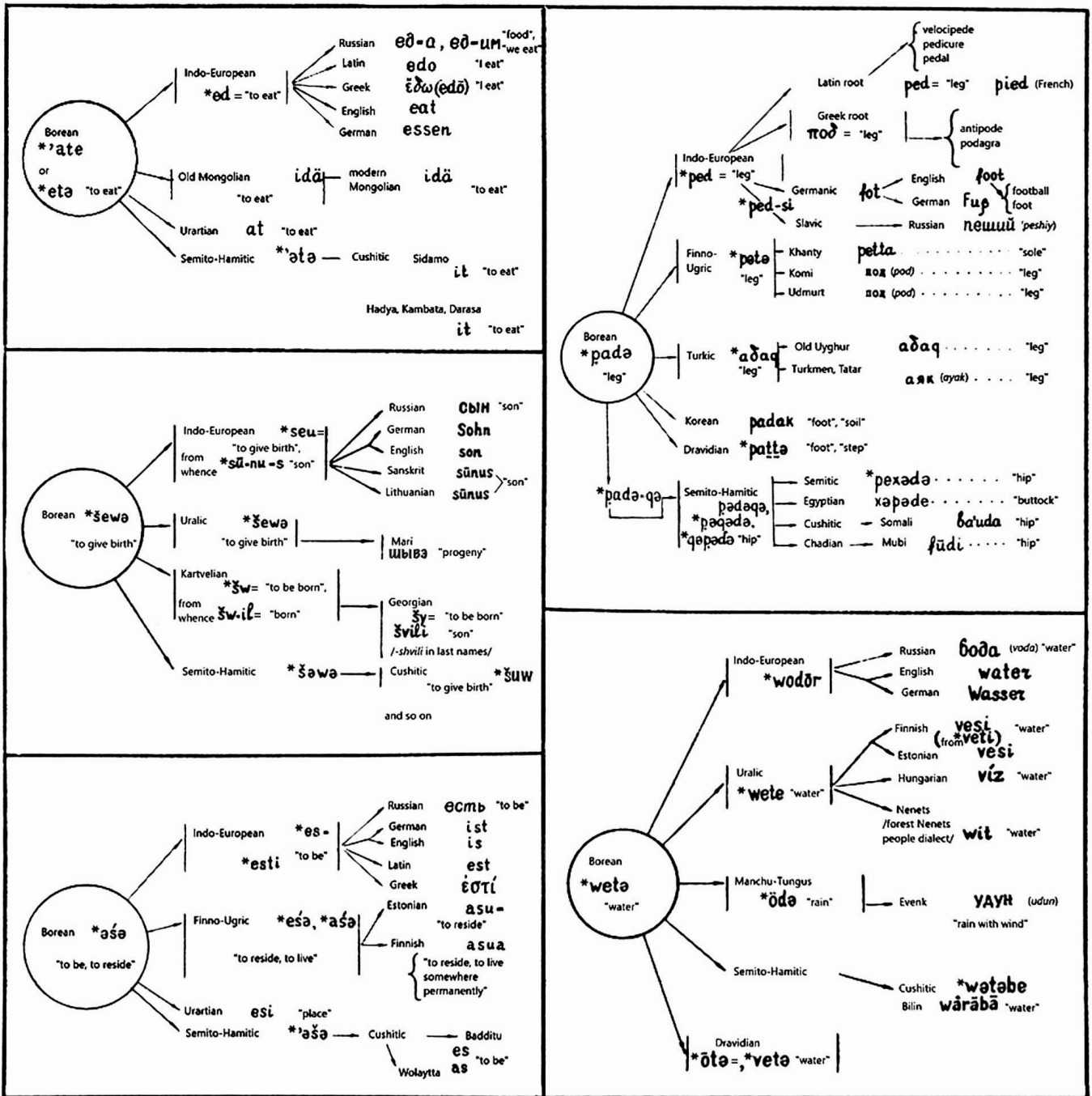
אנו נציג להלן דוגמאות של חמישה שורשים בוראיים, מתוך כ-600 שכבר ידועים. מסתבר כי מילים רבות בשפות הודו-אירופיות חולקות מוצא משותף עם מילים פנייות, ערביות, טורקיות, מונגוליות וגאורגיות. המוצא המשותף נגלה גם במורפמות דקדוקיות שונות (תחליות, סופיות וכו'). לא ניתן להסביר את כל צירופי המקרים הללו באמצעות הטענה כי מדובר ביד המקרה או בהשפעות הדדיות. ההסבר היחיד המתקבל על הדעת הוא קירבה גנטית, מוצא משותף של כל השפות הללו.

כיצד קירבה משפחתית שכזו הייתה יכולה להתפתח? מה היו התהליכים ההיסטוריים המרוחקים מאיתנו אלפי שנים אשר עומדים מאחורי ענין זה? אלו הם דברים שטרם ידועים לנו. על מנת ליצור תמונה היסטורית של מוצא העמים שדיברו בשפות הבוראיות, תמונה של הנדידות שלהם, תמונה של אימוץ השפות משבט אחד לאחר, נדרשת עבודה עצומה של ארכיאולוגים, אנתרופולוגים, אתנוגרפים ובלשנים. אך אנו יכולים במצב הקיים לגבש השערות. אחת מההשערות האפשריות מוצגת במפה מס' 2. על סמך השערה זו, כאשר נגמר עידן הקרח האחרון והחלה התחממות אקלימית (לפני כ-15 אלף שנה), בצפון אירואסיה החלה נדידת עמים מהדרום לאירופה ולסיביר. יש להניח כי היה מספר רב של נדידות כאלה. והנה אחד מגלי ההגירה העצומים הללו השאיר את עקבותיו בדמות הקירבה שיש בין שפות צפון ומערב אירואסיה לשפות צפון אפריקה. אחזור שוב, מדובר בתיאוריה, שרק בעתיד נגלה האם היא נכונה אם לאו.

כיצד נקבעת קירבה בין שפות

התאמים בתחומים שונים של השפה	האם הם יכולים להיווצר בשפות שונות באופן עצמאי	האם ישנו סיכוי רב כי הם נוצרו כתוצאה משאילה	האם הם יכולים להיות בירושה משפת אם משותפת	האם הם מהווים הוכחה לקירבה
התאמים פונולוגיים, מורפולוגיים ותחביריים	כן	כן	כן	לא
התאמים לקסיקאליים במילים שבהן יש קשר בין צליל למשמעות (אונומטופאות וכו')	כן	כן	כן	לא
התאמים באוצר מילים המושאל משפה אחת לאחרת לעיתים קרובות	לא	כן	כן	לא
התאמים באוצר מילים לא יציב	מספר מועט	לא	מספר מועט	לא
התאמים רבים באוצר מילים יציב וכזה שמושאל משפה אחת לאחרת לעיתים רחוקות, תוך שמירה על מעתקי הגיים סדירים	לא	לא	כן	כן
התאמים רבים במורפמות דקדוקיות (סופיות, תחליות, מילות שימוש), תוך שמירה על מעתקי הגיים סדירים	לא	לא	כן	כן

מספר דוגמאות בצורת תרשימים/סכמות של התפתחות שורשים בוריאיים/נוסטרטיים בשפות הצאצאים

משפחות השפות הקיימות בעולם

- שפות הודו-אירופיות: סלאביות, בלטיות (ליטאית ולטבית), גרמאניות, רומאניות, יונית, אלבנית, ארמנית, פרסית, הודיות, קלטיזות ועוד. כל השפות הללו מגיעות מאב קדמון משותף הפרוטו-הודו-אירופית.
- שפות אוּרָאליּוֹת: (1) פִּינו-אוגְרִיּוֹת, (2) סַאמוּיִדִיּוֹת

3. ישנן שפות טורקיות בסיביר (טובאנית, חאקה, אלטאית, יאקוטית), בשינג'יאנג (אויגורית), בקזחסטן, במרכז אסיה (טורקמנית, אוזבקית, קירגיזית ואחרות), באירופה בשטחי ברה"מ (קומנית, פּצ'נגית (שנכחדה), טטרית, בּשְקִירית ואחרות). במאות ה-11 וה-12 השפות הטורקיות הגיעו לעבר הקווקז (אַזְרֵיבֵיג'נית) ולאסיה הקטנה (טורקית). השפה הצ'ובּשית זוכה למקום מיוחד בקרב השפות הטורקיות כצאצאית של השפה הבולגרית של הוולגה.
4. שפות מונגוליות: מונגולית ספרותית עתיקה הקיימת עוד מתקופתו של ג'ינגיס חאן וכן שפות מודרניות: ח'לח'ה-מונגולית (ברפובליקה העממית של מונגוליה), שפות מונגוליות של סין, של הבּוּרְיָאטים, של קלמיקה ועוד.
5. דוברי שפות טונגוסו-מנג'וריות גרים בסיביר ובצפון-מזרח סין: אַבְנִיקים, אַבְנִים (למִיטים), נַנְאִים (על נהר האמור), מנג'ורים ואחרים. ישנם חוקרים המקשרים את השפות הטורקיות, המונגוליות והטונגוסו-מנג'וריות למשפחה אחת הנקראת אַלְטָאית.²
- 6-7. למשפחת השפות האַלְטָאיות חוקרים רבים משייכים גם את הקוריאנית ולאחרונה גם את היפנית.
8. חוקרים מסוימים סבורים כי שפתם של היוקג'רים היושבים על נהר הקולִימה גם היא אוּרָאלית.
9. ניתן לנחש על פי השם היכן מדברים בשפות הצ'וקוטו-קמצ'טיות (קמצ'דל). למשפחה זו שייכת השפה הצ'וקוטית (צ'וקצ'י) וקרובתה הקוריאקית (בקמצ'טקה), כמו גם אִיטְלִמֶן (קמצ'טית/קמצ'דל) - שפה הנמצאת על סף הכחדה.
10. לשפות האַסְקִימו-אַלְאוּטיות שייכת השפה האַלְאוּטית (באיים האַלְאוּטיים) וכן שפות אַסְקִימואיות (מצ'וקוטקה ואלסקה ועד גרינלנד).
- 11-14. ישנן שפות מבודדות באסיה שנראה כי אין להן קרובי משפחה. נִיבְחִית (המדוברת על נהר האמור ובסח'לין), שפת האַיִינו (באי היפני הוּקָאִידוּ ובסח'לין), שפת הַקֵט (מדוברת על נהר הַיִנִיסיי) ובורושסקי (שפה המדוברת בהרי ההינדו-כּוּש, קשמיר).
- 15-17. בסין, בחצי האי הודו-סין וכן בחלק מהודו ישנן שפות השייכות למשפחת השפות הסינו-טיבטיות (סינית, טיבטית, בּוּרְמִזית ואחרות), למשפחת השפות התאיות (שפות תאילנד, לאוס וחלקים בדרום סין) וכן משפחת השפות האוסטרל-אסיאתיות הכוללות את השפות המון-חמ'ריות (כמו גם של קמבודיה ושל וייטנאם), שפות המונְדָה (הודו) ועוד.

2 ראו בהקשר זה:

Sergei Starostin, Anna Dybo, and Oleg Mudrak (eds.): Etymological Dictionary of the Altaic Languages. 1-3. Leiden, 2003

- הערת המתרגם מרוסית לאנגלית

18. באיים הנמצאים באוקיינוס השקט וההודי יושבים דוברי שפות אוסטרונזיות (מלאיו-פולינזיות), הכוללות את השפות האנדונזיות (החל מהפיליפינים, מאינדונזיה וממלזיה ועד מדגסקר), הפולינזיות (מניוזילנד ועד הוואי ואי הפסחא) והמלנזיות (צפון-מזרח גינאה החדשה והאיים השכנים).
19. השפות הדראוידיות. בעת העתיקה ככל הנראה דוברי השפות הדראוידיות אכלסו את רוב שטחה של הודו, אך בהמשך חדר אליה עם שדיבר בשפה הודו-אירופית (שהרי הסנסקריט והשפות של צפון ומרכז הודו הן הודו-אירופיות). כיום דוברי השפות הדראוידיות יושבים בדרום הודו (טמילית, מלאיאלאם, קאנדה וטלוגו מדוברות בפי יותר מ-100 מיליון איש), וכן ישנם מספר ריכוזים שלהם במרכז הודו ובצפון-מערב, פקיסטן. נראה כי הציוויליזציה העתיקה של מואנג'ודארו ושל האראפה שחייתה בעמק האינדוס הייתה דראוידית. גם התוצאות הראשוניות של ניסיונות פיענוח הכתב של מואנג'ודארו, שרק מקצתו פוענח, מחזקים השערה זו.
- 20-22. בקווקז ישנן משפחות שפות מיוחדות. גאורגית, סוואנית, מגרלית (מערב גאורגיה) ולאזית (מערב לגבול עם טורקיה) משתייכות למשפחת השפות הפרתווליות. תושבי דאגסטן וצ'צ'ניה-אינגושטיה מדברים בשפות ממשפחות הנאח-דאגסטניות (שפות קווקזיות צפון-מזרחיות). האבֶּחֶזים, האבֶּזים, האדיגים, הצ'רקסים והקבֶּרֶדִינים מדברים בשפות אבֶּחֶזו-אדיגיות (שפות קווקזיות צפון-מערביות). האם קיימת קירבה גנטית בין שלוש המשפחות הללו? החוקרים N. Trubetskoï ו-J. Dumezil מוכיחים קירבה ברורה בין השפות האבֶּחֶזו-אדיגיות לשפות הנאח-דאגסטניות, ואולם הם סבורים כי משפחת השפות הפרתווליות איננה קשורה אליהן. מנגד קיימת גם סברה לגבי קיום קירבה בין שלוש המשפחות הללו. הוויכוח טרם הסתיים ויהיה קשה להביאו לקיצו בטרם ייכתבו דקדוקים השוואתיים ומילונים אטימולוגיים של קבוצת השפות הנאח-דאגסטניות והאבֶּחֶזו-אדיגיות.³
23. השפה הפסקית המדוברת בפירנאים. ניסיונות לשייך אותה לשפות הקווקזיות טרם צלחו.
- 24-27. באסיה הקדמית העתיקה היו שפות רבות שלא השתייכו למשפחת שפות ספציפית. מכתבי היתדות שהגיעו לידינו אנו מכירים את השוּמְרִית (דרום עיראק), החוּתִית (טורקיה), עילמית וקשיתית (מערב איראן). השפה של ממלכת אוּרֶטוּ (מזרח טורקיה, ארמניה) והחורית שדברה בממלכת מיתני (סוריה, מזרח טורקיה) יוצרות את משפחת השפות החורו-אוּרֶטִיות.
28. בדרום מערב אסיה ובחלקה הצפוני של אפריקה מדברים בשפות אפרו-אסיאתיות (בעבר כונתה משפחה זו כמשפחת הלשונות ה"שמיות-חמיות"). למשפחה זו שייכות השפות השמיות, המצריות, הבֶּרְבֶּרִיות, הצ'אדיות והכושיות.

3 כבר קיימים עכשיו מילונים כאלה. ראו:

A. K. Шаги́ров Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков Москва: "Hayka", 1977, 1-2; and S. L. Nikolayev, S. A. Starostin A NORTH CAUCASIAN ETYMOLOGICAL DICTIONARY, edited by S. A. Starostin, ASTERISK PUBLISHERS, Moscow 1994.

השפות השמיות מוכרות מהעת העתיקה: אכדית (אשורית - הניב הצפוני, בבליית - הניב הדרומי), אוגריתית, עברית, פיניקית, ארמית (ובשליה המאוחרים יותר סורית וארמית חדשה), ערבית ודרום-ערבית. משפות דרום ערב הקדומות התפתחו השפות השמיות בצפון ובמרכז אתיופיה (כולל אמהרית).

השפה המצרית (והקופטית שהתפתחה ממנה) היא השפה עם הכתב העתיק בעולם שהתפתח מהאלף ה-4 לפנה"ס ועד המאה ה-18 לפנה"ס.

בשפות בְּרָבְרִיּוֹת דיברו פעם בכל המרחב הצפוני של אפריקה, עד למערב מצרים. אחרי הכיבוש הערבי במאות ה-7 וה-8 לספירה והפצתה של השפה הערבית באזורים אלו השפות הֶבְרָבְרִיּוֹת נדחקו ונשארו במספר מובלעות במרוקו, באלג'יריה, בלוב, וכן בחלקים רצופים בסהרה (טואַרְג).

בשפות הכושיות מדברים בסומליה, בדרום ובמזרח אתיופיה (בצפון אתיופיה השפות הכושיות נשארו מדוברות רק במספר כפרים) וכן בחוף המערבי של הים האדום (סודאן). לשפות הצ'אדיות שייכות ההאוסה וכן שפות של עמים קטנים היושבים דרומית לאגם צ'אד (בצפון קמרון, מזרח ניגריה, רפובליקת צ'אד). ייתכן כי שפות אלו דוברו בסהרה בטרם היא הפכה להיות מדבר.

29-31. באפריקה ישנן גם משפחות שפות אחרות הנמצאות דרומית למקום הימצאן של השפות השמיות-חמיות. קיימים ויכוחים באשר למספר המדויק של המשפחות הללו. החוקר האמריקני J. Greenberg מסווג את השפות הללו לשלוש משפחות: שפות נילו-סְהָרִיּוֹת (מחלקו העליון של נהר הנילוס ומערבה עד לרפובליקת מאל), שפות חוֹאִיסָאן (שפות הבושְמָנִים וההוֹטְנְטוֹטִים⁴) ושפות נִיגְרִיּוֹת-קוֹנְגוֹלִיזִיּוֹת (בשאר השטח העצום של אפריקה הנמצא דרומית לסהרה). המשפחה האחרונה גם כוללת בתוכה את שפות הֶבְנְטוֹ (בדרום אפריקה).

32-34. כל השפות הילידיות של אוסטרליה ככל הנראה משתייכות למשפחת שפות אחת. המחקר על השפות של הפּוֹאִים בֶּפּוֹאָה שבגינאה החדשה הוא דל ביותר, והן טרם סווגו מבחינה גנטית. גם השפות האינדיאניות באמריקה מתפצלות למשפחות רבות.

4 כיום הכינוי "הוטנטוטטים" נחשב לכינוי גנאי והכינוי המקובל הוא "קוֹזִי".

- הערת המתרגמת מרוסית לאנגלית, א. דיבו.

שפות אפריקה והטיעון של "הסופה"

גבר פושיתי

נערה בְּרָבְרִית

צאצאות של המצרים
הקדמונים

גבר ערבי

נערות אלה מדברות בשפה הצ'אדית

אילוסטרציה: א. מורוזוב

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #7, 1969, pp. 26-28

ביום חמישי, 16 באוגוסט, ניקולאי איבנוביץ' התעורר ב-06:40. לארוחת הבוקר הוא אכל סלט בשר עם מלפפונים ועגבניות, שתי כוס קפה עם כריך, ואז, לאחר ארוחת הבוקר הוא עישן סיגריה.

האם חשבתם אי פעם שאנו חלק מההיסטוריה העולמית? על מנת לתאר את שגרת הבוקר של ניקולאי איבנוביץ' בשני המשפטים שזה עתה קראתם, לפחות עשרים תרבויות מהעבר ומההווה היו אמורות להתקיים. הבה נספור:

(1 ו-2) התרבות השומרית והאשורו-בבלית שחילקו את היום ל-12 שעות ואת השעות ל-60 דקות. הדת האַסְטָרְלִית שלהם (שכללה את פולחן השמש, הירח וחמשת כוכבי הלכת) עומדת בבסיס השבוע המחולק לשבעה ימים. אילולא השומרים והבבלים לא היו לנו לא השעה "6:40" ולא "יום חמישי".

(3) התרבות היוונית שממנה הגיע השם ניקולאי (ניקולאס).

(4) התרבות הרומית, שלוח השנה שלנו נקבע בתקופתה, כאשר שם החודש "אוגוסט", למשל, הוא על שם הקיסר אוקטביאנוס אוגוסטוס.

(5) התרבות העתיקה של כנען (האלף ה-3 וה-2 לפנה"ס) והתרבות הפיניקית (האלף ה-2 וה-1 לפנה"ס) שהתפתחה ממנה, בלעדיהן המשפטים הללו לא היו כתובים באותיות אלא כנראה באופן שונה לחלוטין. הכתב של אנגלית ושל רוסית (כמו גם של לטינית, של יוונית, של ערבית ושל כמעט כל השפות הנכתבות באותיות) התפתח ממערכת הכתב הכנענית-פיניקית. עד היום האות ריש (R באנגלית, P ברוסית) מזכירה "ראש" (re'sh בכנענית), האות דלת (D באנגלית, Д ברוסית) מזכירה דלת של אוהל (dalt בכנענית), והאות O, המקבילה לעין בעברית, מזכירה אכן צורה של עין (ʿajn בכנענית).

(6) התרבות היהודית של המאה ה-1 לפנה"ס, שממנה מגיע השם יוחנן, שהפך ביוונית ליוֹאֲנָס וברוסית לאַיֵבְן. השם הזה הפך לפופולארי באירופה עקב צירוף מקרים - זה היה שמו של יוחנן המטביל, אחד מהמטיפים הראשונים של הכת שהפכה לימים לדת הנוצרית.

(7) התרבות הנוצרית, המתווכת והמפיצה הגדולה, שבלעדיה השמות יוחנן וניקולאס והשבוע בן שבעה ימים של האשורים והבבלים, לא היו יכולים לזכות לתפוצה כה רחבה.

(8) התרבות ההודו-אירופית (ככל הנראה האלף ה-6 עד ה-4 לפנה"ס): רוב המילים והטיותיהן במשפט זה הן ממקור הודו-אירופי. יום חמישי, שברוסית הוא ch'etverg (מילולית יום "רביעי") מגיע מהמילה ההודו-אירופית ל"ארבע" k'etwor, "אכל" (to eat באגלית) גם כן מגיע מהשורש ההודו-אירופי של "לאכול" ed (to eat באגלית) וכו'. למעשה גם דרך החשיבה בשפה הרוסית היא דרך חשיבה הודו-אירופית. כך לדוגמה במשפט "לאחר ארוחת הבוקר הוא עישן סיגריה", הפעולה "לאכול ארוחת בוקר" מובעת באמצעות שם עצם. הפיכת פעולות ותארים לשמות עצם (נוֹמִינַלִּיזַצְיָה) היא דבר שקורה הרבה בשפות הודו-אירופיות ואחרות; אך גם לא קורה בַּרְבוֹת, למשל בשפות הילידים של אמריקה.

9) תרבויות קדומות של יבשת אירופה - מדובר באותם עמים מסתוריים שהגיעו מאסיה הקטנה, דרך הבלקן ואגן הדנובה וחיו באירופה בטרם הגיעו אליה השבטים ההודו-אירופיים. חלק מאותם עמים קדומים של אירופה השתייכו לגזע הייחודי לצפון אירופה שהתאפיין בשיער בהיר, עיניים תכולות או חומות וגשר-אף מעוקם פנימה (במזרח אירופה). בימינו לבני הגזע הללו (הנקרא הגזע האטלנטו-בלטי או הגזע של הים הלבן-בלטי) משתייכים האנגלים, הגרמנים, הסקנדינבים, הלטבים, הסלבים והפינו-אוגרים (כאשר אלו האחרונים מעורבבים גם עם גזעים אסיאתיים מונגולואידיים). כך שבדנ"א של ניקולאי איבנוביץ' שלנו, בפרט אם הוא בעל שיער בהיר ועיניים כחולות, קיימים גנים של אותן תרבויות אירופיות עתיקות. השפות שלהן אומנם לא שרדו, אך השפעתן התרבותית עלינו היא ללא עוררין. למשל גידולים רבים כמו מלפפון, כרוב, שיפון ועוד הם ירושה מהן, ועל כן גם בתפריט ארוחת הבוקר יש דבר או שניים השייכים היסטורית לתרבויות אלו.

10) התרבות הסלאבית שהייתה לכור היתוך שבה השורשים, ההטיות והסיומות ההודו-אירופיים הושפעו מאותן התרבויות האירופיות הקדומות.

11) התרבות הרוסית המסורתית שהתקיימה לפני עידן פטר הגדול, שהשפעתה ניכרת, לדוגמה, בשימוש לצורך כבוד האב בשמו המתווסף לשמות הפרטיים (איבנוביץ'). גם מסורות והרגלים יומיומיים המאפיינים את אורח החיים של ניקולאי איבנוביץ' מהווים ירושה של תרבות זו. למשל, הכריך של גיבורנו עבה יותר מהכריך של האנגלים, שהרי ברוסיה היה מקובל מקדמת דנא לאכול יותר לחם.

12) התרבות הבורגנית של אירופה העכשווית, שאליה גם משתייכות הערים ברוסיה. ניקולאי איבנוביץ', כמו כולנו, הוא נציג של תרבות זו, ועל כן גם ארוחת הבוקר שלו (כריך, קפה, סלט), גם הסכין והמזלג שהוא מחזיק, גם הכיסא שעליו הוא יושב ובכלל כל הסביבה המקיפה אותו (לדוגמה שימוש בשעונים ולא בקריאות התרנגולים לבדיקת השעה) הם חלק אינטגרלי מתרבות זו. ארוחת בוקר בתרבות אחרת תהיה שונה, כמו למשל בשיר העממי הרוסי המסורתי: "... מלוא החדר ילדים, הם יושבים על ספסלים ודייסת חמאה אוכלים. הדייסה היא עם חמאה, הכף בעיטורים צבעוניים צבועה...".

ובכך כלל לא מיצינו את כל התרבויות החבויות בשני המשפטים על ארוחת הבוקר של ניקולאי איבנוביץ'. המצרים הקדמונים המציאו את החמאה, והמילה סיגריה ברוסית היא "papiroso" וניתן לראות בתוכה את השורש "פפירוס", שכמובן גם הוא הומצא במצרים. דוברי השפות הכושיות במזרח אפריקה הביאו את הקפה (הן את המשקה והן את המילה), הערבים הביאו את "הספרות הערביות" מהודו לאירופה, הסינים יצרו את החרסינה לספל הקפה ואת הנייר לסיגריה והעמים הילידים של יבשת אמריקה גידלו את הטבק לסיגריה ואת העגבניות לסלט. המילה לכריך ברוסית "butterbrot" (sandwich באנגלית) מגיעה מגרמנית והמילה לעגבנייה "pomidor" מאיטלקית (האיטלקים החלו לגדל את ה-tomatl של הילידים האמריקנים ונתנו לעגבניות הללו את השם הפיוטי pomì d'oro "תפוחי זהב").

גם הפרובנסאליים והצרפתים השפיעו על העלילה, שכן המאכל הלאומי הפרובנסאלי salada ("מומלח") זכה להערצה אצל הצרפתים, שדאגו להפיץ את הסלט salade בכל אירופה. במאה

ה-16 אף נפוצה האימרה הבאה "Qui vin ne boit après salade est en danger d'estre malade" - "זה אשר אינו שותה יין לאחר הסלט, מסתכן בלהיות חולה."

אנו חיים בתוך תוכה של ההיסטוריה האנושית. כל צעד שלנו, כל תנועת גוף שלנו, כל מילה שלנו וכל חיוך שלנו מהווים ערבוביה היסטורית של מסורות, שפות, מנהגים ותרבויות מתקופות ומיבשות שונות. על כן גם ההתעניינות בהיסטוריה של תרבויות העולם היא מובנת לחלוטין, כאשר השפות משחקות תפקיד חשוב בכל הנוגע לחשיפת הסודות העומדים מאחורי מוצא העמים. ההקדמה הזו, שהתארכה אולי במעט, הייתה נחוצה כדי להציג את אחד הניסיונות של הבלשנים למצוא תשובה לאחד מהסודות הללו.

היה היה פעם עם עתיק מאוד שעסק ברעיית צאן. צאצאיו, המצרים הקדמונים והעמים השמים והכושיים, העניקו לעולם את הפירמידות, את חוקי חמורבי, את התנ"ך ואת הקוראן, את הגנים התלויים של בבל ואת גידולי הקפה והתמרים. השפות של השמים, המצרים, הברברים והכושיים יש ביניהן קירבה, כלומר היה להן אב קדמון אפרו-אסיאתי משותף. אך איפה חי אותו עם, באיזו ארץ או אפילו יבשת? שאלה זו היא סוד שההיסטוריונים טרם הצליחו לגלות, אך אולי הבלשנים יצליחו?

ממש לאחרונה הבלשנים למדו לצלול עמוק יחסית למצולות ההיסטוריה האנושית. כיום ניתן לעקוב אחר תולדותיהם של מילים ושל שורשים לאורך יותר מעשרת אלפים שנה, ייתכן שעד לעומק התקופה שלאחר עידן הקרח האחרון. אולי המילים העתיקות הללו יכולות לעזור לחשוף את סודם של העמים האפרו-אסיאתים? אולי הבלשנים יוכלו להציע להיסטוריונים השערה חדשה? זה מאוד מפתה להשתמש בשפה כמקור היסטורי.

מאפריקה או מאסיה?

אם כן, אנו נדבר היום על משפחת השפות האפרו-אסיאתיות. למשפחה זו שייכות חמש קבוצות של שפות:

1. השפה המצרית. מאז שבשנת 1822 ז'אן-פרנסואה שמפוליון פירסם את מכתבו המפורסם לאדון דאסייה ("Lettre à M. Dacier") שבו הוא פיענח את כתב החרטומים המצרי, הצליחו לקרוא כתבים מצריים רבים שנכתבו על גבי פפירוסים, ארונות קבורה, אוֹבְּלִיסקים, מקדשים, ספרי מתים ועוד. כיום החוקרים יודעים מצרית עתיקה כל כך טוב, עד כי אפילו המילון בן חמשת הכרכים של אָרְמָן וגְרָאפּוֹב לא מכיל את כל המילים המוכרות. השפה הקופטית התפתחה מהמצרית ודובריה עד המאה ה-7 או ה-8 לספירה. לאחר כיבושה של מצרים על ידי

הערבים, היא החלה להידחק לטובת הערבית. עד המאה ה-16 שפה זו כבר נכחדה וכיום היא נותרה רק כשפת פולחן של הכנסייה הנוצרית במצרים.

2. קבוצת השפות השמיות. בעת העתיקה השפות השמיות דוברו על ידי העמים שהתגוררו בדרום-מערב אסיה: על גדות הפרת והחידקל בידי הבבלים והאשורים, במערב בידי הארמים, במזרח התיכון בידי האוגריתים, הפיניקים והיהודים, ובדרום בידי הערבים ועמי דרום ערב העתיקים. לפני 25 מאות שנים, העמים השמית של דרום ערב חצו את המצר באב אלמנדב ("שער הדמעות" בערבית) וכבשו את חופי אתיופיה של היום. גם חלקה הצפוני של מדינה זו מדבר שפות שמיות.

3. בעבר כל האוכלוסייה של צפון אפריקה שהתגוררה ממערב למצרים ועד לחופי האוקיינוס האטלנטי דיברה בשפות ברבריות. לאחר הגעת האיסלאם והצבאות של הח'ליפיות הערביות במאה ה-7 וה-8 החלה לרדת קרנן של השפות הברבריות. כיום עדיין נשארו דוברי שפות ברבריות בהרים של מרוקו, בעומקה של אלג'יריה ובמספר מובלעות. הטואַג, שבט רועים המתגורר במרכז סהרה, שימר את השפה הברברית באופן הטוב ביותר.

4. השפות הכושיות נפוצו בעיקר באזור שהאנגלים קוראים לו "קרן אפריקה" (בסומליה ובדרום אתיופיה).

5. שפות צ'אדיות נפוצות באזור אגם צ'אד, דרומית לסהרה. דוברים אותן עמי האוּסָה, קוטוקו, מוסגום ועמים צ'אדים אחרים החיים בצפון ניגריה וקמרון, כמו גם במערב הרפובליקה של צ'אד.

אם כן, משפחת השפות האפרו-אסיאתיות נמצאת כרגע בדרום-מערב אסיה ובצפון אפריקה. השפות הללו בעלות קירבה משפחתית ועל כן גם יש להן אב קדמון משותף. איפה התגורר אותו העם שדיבר בשפה הפרוטו-אפרו-אסיאתית הזו? באפריקה או באסיה?

החוקרים חלוקים בדעותיהם באשר לשאלה זו. תומכי ההשערה האסיאתית לרוב מצדדים בטענה הבאה: מבין כל הענפים של משפחת השפות האפרו-אסיאתיות, דווקא הענף השמי שימר את המספר הרב ביותר של שורשים עתיקים, של צורות דקדוקיות ושל פונמות עתיקות. רק הענף השמי מבין חמשת הענפים שימר את סיומות היחסות. רק הענף השמי שמר על כל העיצורים הגרוניים. גם המצרית למעשה שימרה אותם, אך המצרים איבדו את מערכת הטיית הפועל הקמאית שהשתמרה אצל השמים. בקיצור, לוי היינו עורכים תחרות בקרב כל הענפים של משפחת השפות האפרו-אסיאתיות על התואר "מלכת העתיקות" היינו ללא ספק מעניקים את הכתר לענף השמי. המלכה מתגוררת באסיה ועל כן גם המולדת של כל השפות האפרו-אסיאתיות היא באסיה.

נשמע משכנע? האמת שהייתי אומר שלא מאוד. אולי השפות הללו עתיקות מאוד, אך האם המולדת המקורית של השפות חייבת להיות באותו המקום שבו הן נמצאות כרגע? לאורך ההיסטוריה מוכרים מקרים רבים שבהם עמים נדדו אלפי קילומטרים מבלי לשנות את שפתם.

התורכים הקדמונים נדדו מִיַּנְסִי ומִסִּינְגִ'אנְג לתורכיה, ואולם השפה שלהם שרדה את המסע כמעט ללא פגע, כך שאפילו כיום השפות התורכיות באסיה הקטנה ובאזור הבלקן דומות מאוד לשפות התורכיות בסיביר, בקזחסטן או במרכז אסיה. שפה איננה חוששת ממרחק.

מנגד, לתומכי ההשערה האפריקנית ישנם טיעונים אחרים. מבין חמשת הענפים רק ענף אחד הוא באסיה והשאר דווקא באפריקה. האם לא פשוט יותר להניח כי ענף אחד פשוט נדד מאפריקה לאסיה? זה אומנם פשוט, אך הפשטות הזו במקרה זה (כמו גם במקרים אחרים שבהם יש להציע פתרון לבעיות היסטוריות) לא מהווה הוכחה מספקת. יש לאזור תופעה מעניינת בהיסטוריה העולמית שניתן לקרוא לה תופעת הנדידה ב"צירי נדידה מרכזיים". הכוונה לכך שישנם אזורים בעולם שהאנשים העדיפו לעבור דווקא בהם כאשר נדדו, וכך במשך אלפי שנים גל אחרי גל של עמים ושל שבטים שלמים נדדו לאורך צירים מרכזיים אלו, בין אם לצד אחד ובין אם לאחר. למשל, רצועת הערבה האירו-אסייתית (סֶטְפָה) שעוברת במונגוליה, בקזחסטן, בדרום רוסיה ובאוקראינה - היא ציר נדידה ארוך ומרכזי שכזה שעברו בו סקיתים והונים, הונגרים ופֶצְנֶגֶגים, פולובְּצִים ובולגרים של הוולגה וכן מונגולים. במאה ה-17 אף הקלמיקים השתמשו בו כדי לעבור ממונגוליה לאזור הוולגה. הים האדום היה גם כן תוואי נדידה מועדף בעת העתיקה. במאות ה-18 עד ה-17 לפנה"ס ההיקסוס הגיעו מאסיה למערב והשתלטו על מצרים העתיקה (בהמשך הם נטמעו באוכלוסייתה). באמצע המילניום הראשון לפני הספירה בדרך זו הגיעו תושבי דרום ערב לצפון אתיופיה, במאה ה-7 לספירה הערבים הגיעו בה למצרים ובהמשך גלים על גבי גלים של שבטים בדואים וערבים אחרים חצו אותה בדרכם למצרים, למזרח סודאן, ללוב, לאלג'יריה, לתוניס, למרוקו וכו'. כך שאולי גם במקרה שלנו פשוט היו מספר גלי נדידה שהתרחשו כאן בעת העתיקה?

אם כן, אנו רואים כי הטיעונים שמציגים שני הצדדים חלשים למדי, ועל כן זהו הזמן הטוב ביותר לפנות לעזרתה של הבלשנות ההשוואתית. לאילו שפות יש קרבה עם משפחת השפות האפרו-אסיאתיות? כמובן, לשפות המשתייכות לאותה משפחת העל, המשפחה הנוסטראטית או הבורְּאִית, שכוללת את האפרו-אסיאתיות, הפְּרֶתֶנְוִלִיּוֹת (גאורגית ושפות אחרות באסיה), הפִּינּוֹ-אוֹגְרִיּוֹת (בגבולות של אירופה ואסיה), התורכיות (באסיה) וההודו-אירופיות (שהיו פעם באסיה הקטנה). כלומר כל השפות האחיות לאפרו-אסיאתיות דוברו או מדוברות עדיין באסיה, ועל כן גם המקור של משפחת השפות האפרו-אסיאתית חייב להיות באסיה.

הלך המחשבה נשמע משכנע, נכון? אך האם הוא מעניק פתרון מוחלט? האם אנחנו יכולים להוציא מכלל אפשרות את ציר הנדידה הבא למשל: תחילה אחד מהדיאלקטים של הבורְּאִית היגר מאסיה לאפריקה. שם, במקום כלשהו על גדות הנילוס או בסהרה הדיאלקט הזה התפתח לשפה האפרו-אסיאתית והתפצל לחמישה ענפים שאחד מהם חזר למערב אסיה. נשמע מורכב? בוודאי, אך אפשרי, ולכן אין סיבה לשלול אופציה זו על הסף.

אז איך בכל זאת נוכל להחליט האם העם המסתורי הזה התגורר באפריקה או במקום אחר?

הטיעון של "הסופה"

אם האפרו-אסיאתים העתיקים התגוררו באפריקה, אזי השפה שלהם הייתה אמורה להכיל רק מילים התואמות את האקלים השורר באפריקה. מילים כמו "קרח", "סופה", "כפור" ועוד לא היו בה ולא היו אמורות להיות. הבה ונראה האם יש שם מילים כאלו.

ניקח שורשים בורְאִים (Borean) הנוגעים לשדה הסמנטי של שלג, קרח, כפור וכו' ונבדוק כיצד הם התפתחו במשפחת השפות האפרו-אסיאתית.

נתחיל מהשורש burə ("סופת שלגים"). השורש הבורְאִי הזה מוכר לכל דובר רוסית, ואם לא די בכך, אף יש לו שלושה מופעים שונים: פינו-אוגרי, תורכי-מונגולי וסלאבי (הודו-אירופי). הוא מוכר אפילו לאלו שלעולם לא למדו פינית או מונגולית שכן כל צורה שלו הגיעה לרוסית.

המופע הראשון הוא פינו-אוגרי. בפרוטו-פינו-אוגרית, עיצור קולי תחילי הפך לאטום וכך השורש שלנו קיבל את הצורה pur. ה-pur הזה עם הסיומת -k- קיים במילה הפינית purku "סופת שלגים", כאשר בשפות של הקְרָלִים והוּפְסִיאָנִים המילה הזו נשמעת כ: purgu, purku, purgu. מובן שכל דובר רוסית עתה יוכל לזהות בקלות את המילה purga שהגיעה מקְרָלִית או מוּפְסִיט.

במונגולית עתיקה אותו השורש, אך עם הסיומת -gan-, קיים במילה borugan, שהיא גם כן "סופת שלגים". המילה הגיעה לשפות התורכיות דרך המונגולית (תחילה בצורתה borugan, אך בהמשך בתורכית ובטְטֵרִית היא כבר הפכה ל-buran). המילה הרוסית buran הגיעה מטְטֵרִית או אולי משפה תורכית אחרת.

השורש הסלאבי, ההודו-אירופי, הוא burya ("סופה, סערה"), אך המשמעות שלו בהודו-אירופיות השתנתה ואין מדובר עוד ב-"רוח עם שלגים" אלא רק ב"רוח חזקה". למעשה אם נחשוב על כך, אין זה משהו מפתיע באמת. בעבר ההודו-אירופים התגוררו באזורים חמים יחסית. התיאוריה העכשווית גורסת כי ההודו-אירופית המשותפת דוברת באסיה הקטנה, לאחר מכן בבלקן ובמרכז אירופה ורק אז היא נפוצה משם על פני שטחים עצומים מאירלנד ועד הודו. טכנית, באסיה הקטנה ישנן סופות שלגים (blizzards), בפרט באזורים הרריים, ואולם בחלקים המערביים והצפוניים האקלים דווקא חמים ועל כן ככל הנראה הצורך להמציא מילה מיוחדת ל-"סופת שלגים" לא היה עד כדי כך הכרחי בעבור השפה.

בואו נבדוק מה קרה לשורש זה בשפות אפרו-אסיאתיות. האם נותר להן זיכרון של אותם גבישי קרח הנופלים מהשמיים? מסתבר שכן. בשפה של עם בְּרִבְרִי אחד בשם שִׁלְהָה, המתגורר בהרי האטלס של מרוקו, השורש הזה (בצורתו brur) נושא את המשמעות "כדור) ברד קטן". מילה זו לא יכולה להיות שאולה שכן שום אדם הדובר שפה בורְאִית לא הגיע לצפון-מערב אפריקה (כמו גם לדרום ספרד) לפני הֶבְרִבְרִים. על כן, אנו יכולים רק להניח כי השורש הגיע מפרוטו-אפרו-אסיאתית. אם נשווה את הממצאים בשפות אפרו-אסיאתיות שונות נוכל להגיע למסקנה כי בפרוטו-אפרו-אסיאתית השורש bur ככל הנראה ציין או "רוח

עם שלג" או "רוח עם ברד". רוח חזקה עם ברד הייתה יכולה להיות רק בשני אזורים שידוע כי יושבו ע"י עמים אפרו-אסיאתים לאורך ההיסטוריה: או מערב אסיה או צפון-מערב אפריקה (באזור ההררי). הבה נזכור זאת ונעבור בינתיים לשורשים אחרים.

האם הכפור הפשיר?

השורש הבוראי qirə נשא את המשמעות "כפור, שכבת טל קפואה, משטח קפוא" והוא מוכר בשפות ההודו-אירופיות. אבל הבה נבדוק האם הוא שימר את משמעותו גם בשפות האפרו-אסיאתיות. כן! הוא קיים בשפות שמיות: qarxu בפרוטו-שמית הוא "קרח, כפור", מקביל ל-"קרח" בעברית וכמובן ל- qarxu באשורו-בבלית. השורש השמי המורכב מהעיצורים ק.ר.ס. (שכולל את q-r-s בערבית, בארמית ובסורית) היה שמיש כשדיברו על מים ומשמעותו הייתה "להקפיא, לכסות בשכבת קרח". אילו שורש זה היה באפריקה בטרם הוא הגיע למערב אסיה, הוא ללא ספק לא היה יכול לשמור על משמעות זו.

ומה באשר ל-"קרח"?

השורש הבוראי gelə נשא את המשמעות "קרח", "שיכבת קרח קטנה". הוא מוכר בשפות ההודו-אירופיות כ- ghel (עם מעתקי הגיים סדירים ומוכרים). באוקראינית 'ozheled' זו "שכבה דקה של טל קפוא על עצים, גשם עם שלג" ובסלאבית עתיקה zhledica זהו "קרח שחור" ו- golot הוא "קרח". ביוונית עתיקה chálaza הוא "ברד", וייתכן כי גם glacies "קרח" בלטינית קשור לשורש זה. גם בשפות פיננו-אוגריות ניתן לאתר שורש זה.

גם השורש הזה נותר במשמעותו הלא-אפריקנית בשפות השמיות. jalid جليد בערבית זהו "קרח", בסורית galîdo הוא "כפור". וראו בעברית "גלידה"! כאשר הבלשנים פיענחו את הכתב ואת השפה של עיר הסחר אוגריית (שהתקיימה על חופי סוריה וחרבה ב-1200 לפנה"ס) התגלה כי באוגריתית המילה שנכתבה כ- glθ נשאה את המשמעות "קרח". והנה שוב אנו רואים שורש שלא היה יכול להגיע במקור מאפריקה.

לא אותרו תנינים

עתה הבה נסתכל על הבעיה מהצד השני. אם בכל זאת העמים העתיקים הללו חיו באפריקה, אזי חייבות להיות בשפתם מילים כמו "תנין", "פיל", "ג'ירפה", "קוף" ועוד חיות שמקורן באפריקה. ואולם כשהבלשנים הישוו בין הענפים האפריקנים השונים במשפחת השפות האפרו-אסיאתיות הם לא הצליחו לאתר שום שורש אפרו-אסיאתי שיתייחס באופן ספציפי לחיות הייחודיות לאפריקה.

המצרים והכושיתים תמיד השתמשו בשורשים עתיקים כדי לדבר על בעלי החיים של אפריקה. המצרים קראו לתנין sbk , שהגיע מהשורש האפרו-אסיאתי s-b-k , שמשמעותו הקמאית הייתה ככל הנראה "דג גדול" וכלל לא תנין. בני הסאהו הכושיתים מצפון-מזרח אתיופיה

קראו לתנינים ilma, מילה שבמקור משמעותה הייתה "נחש גדול", משמעות שעדיין קיימת בשפות כושיתיות רבות. זה כלל לא מפתיע, שכן גם אנחנו האירופים, בפוגשנו חיה שאיננו מכירים, משווים אותה לחיות המוכרות לנו - כך יש לנו אַרְיָה יָם, פֶּרַת יָם והיפופוטם (סוס נהר ביוונית עתיקה).

אז מה, אם כן, יש לנו? היו מילים בפרוטו-אפרו-אסיאתית לכפור ולקרח, אך נראה כי לא לתנינים ולפילים. ולכן אנו רק יכולים להניח כי האפרו-אסיאתים העתיקים התגוררו באסיה.

דרך אגב, המסקנה הזו די עולה בקנה אחד גם עם הממצאים של האנתרופולוגים. שלושה מתוך חמשת הענפים של האפרו-אסיאתית, הֶבְרֵיִם, הַכּוּשִׁיִּים והַשְּׂמִיִּים, הם מגזע דרום-אירופי ורובם משתייכים לתת הגזע ההודו-ים-תיכוני. מדובר באנשים בהירי עור ושחורי שיער עם אפים דקים, שפתיים דקות או ממוצעות, זקן שצומח במהירות יחסית, שיער גלי או ישר וגולגולת מוארכת (דוֹלִיכּוֹפְּלִיָּה). מעניין כי אנשים ממערב אסיה המדברים שפות אחרות שאינן אפרו-אסיאתיות גם כן מגיעים מאותו הגזע וכמעט מאותו תת הגזע (פרסים, כורדים, אַזְרִיִּים - מאזרבייג'אן, שוּמְרִיִּים) או מגזעים קרובים ביותר (ארמנים, תושבי קווקאז, תורכים). עובדה זו מעידה על קשר דם ביניהם.

אשר לכושיתים, הגזע שלהם (הנקרא "אתיופי") הוא ערוב של גנים דרום אירופים וגנים של האדם השחור. גם הצ'אדים נוצרו בערוב גזעי (גנים של גזע שחור עם תערובת בולטת של גנים דרום-אירופים).

אם כן התוצאות האנתרופולוגיות חופפות לאלו הבלשניות. ואולם האם זה אומר שהבעיה נפתרה אחת ולתמיד? המחקר הבלשני על ההיסטוריה של משפחת השפות הללו (ובפרט הכושיתיות, הֶבְרֵיִיִּים והַצִּיִּיִּים) נמצא עדיין בחיתוליו¹. מי יודע אילו עובדות חדשות נגלה בעתיד, לאחר שנחקר לעומק את ההיסטוריה ואת מקורות הדקדוק של כל השפות המשתייכות למשפחה רחבה זו, כמו גם של השפות השכנות לה. ישנם גם כלי מחקר ומקורות ידע אחרים שטרם נוצלו: מחקר על הטופוֹנִימִיָּה העתיקה (בפרט בשמות של נהרות, אגמים ומקורות מים שהתייבשו זה מכבר) וכן מחקר היסטורי של ממצאים אתנוגרפיים וארכיאולוגיים. רק כאשר יסתיים שלב איסוף כל הנתונים וחקירתם, והללו יוצלבו, נוכל לגלות האם הפתרון שאנו הצענו לבעיה הוא הנכון.

עם זאת דבר אחד ברור כבר עתה: בבואנו ליצור תמונה מלאה ומקיפה של האנושות בעברה, של ההיסטוריה האנושית, על שבטיה וגזעיה, מאז התקופה עוד בטרם הומצא הכתב - המדע לא יוכל להתבסס רק על כדי חרס שבורים וגולגולות, אלא גם על ממצאים מופשטים ועדינים שהיו כבר לפני אלפי שנים - על מילים.

1 יש להזכיר כאן את מחקרו המקיף, פורץ הדרך של א. דולגופולסקי, אשר התפרסם 4 שנים בלבד מאוחר יותר "פונולוגיה היסטורית משוּוּה של השפות הכושיתיות" (ברוסית), מוסקבה 1973 (מו"ל: Nauka; 398 עמודים). הערת העורכת ד"ר ציפי פליישר-דולגופולסקי.

אלכסנדר מיליט'רב, מוסקבה, ינואר 2021

ספרו של אהרון דולגופולסקי "פונולוגיה היסטורית משוואה של השפות הכושטיות" (1973) סימן את תחילתו של עידן בחקר השפות האפרו-אסיאתיות (השמיות-חמיות) כשהוא מציב את הרף הגבוה ביותר של עיסוק מתודולוגי מוקפד על בסיס מסורת הבלשנות ההיסטורית המשוואה, בחומרים בעלי רוחב יריעה עצום בתחום זה. זו הייתה מהפכה. ספרו זה של א. דולגופולסקי נתן את ההשראה לאיגור ד'יאקונוב ליזום פרויקט של מחקר היסטורי השוואתי של כלל השפות השמיות-חמיות ("אפראסיות" - Afrasian - מונח שחידש א. דולגופולסקי) ואף נתן את הדחיפה החזקה לפיתוחו של המחקר האפראסיתי ככלל.

לאורך שנים רבות עמד אהרון דולגופולסקי בקידמת המחקרים הללו, שהובילו להכרה הבלתי ניתנת לערעור עד עצם היום הזה של קהיליית הבלשנים ושל חוקרים במגוון תחומים בקיומה של משפחת-העל (macrofamily) האפרו-אסיאתית. מילונו הנוסטרטי הגרנדיוזי (2008) של א. דולגופולסקי מציג כמויות לקסיקליות נרחבות מתוך משפחת-על זו לשימושם של המדענים.

קיימות עדיין שתי השערות באשר למקום מוצאה של המשפחה האפרו-אסיאתית (השמית-חמית): זו של אהרון דולגופולסקי הגורסת כי ההתחלה הייתה במערב אסיה (בה תומך כותב שורות אלה, אלכסנדר מיליט'רב), וזו האחרת בה מצדדים מספר אפריקניסטים (חוקרי שפות אפריקה) כי המוצא היה במזרח או צפון אפריקה.

למה שלא נקרא לחתול "חתול"?

המגזין שלנו החליט לקיים סימפוזיון קטן בנושא שעלה מסיפור עם.¹ רצינו לברר מדוע לחתול קראו חתול ועל כן הזמנו למשתה (התרגום המדויק של המילה "סימפוזיון") מספר מומחים החוקרים בדרך זו או אחרת כיצד מילים נעות בחלל ובזמן.

המשתתפים הם כדלהלן: פוליגלוט צעיר (פוליגלוט הוא אדם שיודע לדבר שפות רבות בכוח הכישרון הטבעי), פילולוג קלאסי (שמכיר לעומק את כל הכתבים של המחברים הלטינים והיוונים שחוברו לפני ואחרי הספירה), ביולוג, ארכיאולוג, היסטוריון תרבות וכמה בלשנים: חוקר אטימולוגיה (יושב ראש), חוקר שפות סלאביות, חוקר אפריקה, מזרחן וחוקר מצרית.

פוליגלוט: הרשו לי להסב את תשומת הלב של האסיפה הנכבדה לעובדה כי השם "חתול הבית" זהה כמעט בכל שפות אירופה. בשפות הסלאביות אנו מוצאים kot'ka בסלאבית עתיקה, kot ברוסית, בפולנית ובצ'כית ו-kit באוקראינית. בשפות גרמאניות: kat בדנית, katt בשוודית, Katze בגרמנית, cat באנגלית. כך גם אצל הקלטים katt באירית עתיקה, וברומאניות: gato בספרדית, gatto באיטלקית ו-chat בצרפתית גם הוא כנראה מאותו המקור.

חוקר אטימולוגיה: עמיתי, אתה צודק בהחלט. c הלטינית בתחילת מילה לפני a הופכת ל-ch בצרפתית. chat בצרפתית מגיעה ללא ספק מן המילה הלטינית cattus "חתול".

פוליגלוט: אני אזכיר גם את gata היווני.

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #12, 1973, pp. 35-36

1 זהו נושא חוצה תרבויות המופיע בסיפורי עמים שונים, ובתוך כך גם בסיפורים מונגולים והודים. לקורא הרוסי הוא מוכר משיר סיפורי של סמואיל מרשק שבו זוג זקנים נשואים מתווכחים כיצד לקרוא לגור החתולים שלהם ולבסוף מחליטים לקרוא לו פשוט "חתול". - הערת המתרגם.

פילולוג קלאסי: gata היא המילה ביוונית מודרנית. בספרות הביזנטית המילה הייתה katta. **פוליגלוט:** זה אפילו יותר טוב! אנו רואים ללא כל ספק התאמים פונטיים. איך נוכל להסביר זאת? קל לראות כי לפנינו ירושה שהגיעה מהפרוטו-הודו-אירופית העתיקה שממנה גם התפתחו כל השפות שהזכרנו.

חוקר אטימולוגיה (מחייך בהתנשאות): ידידי הצעיר, אל לנו לשכוח את חוקי ההתפתחות הפונטית. צלילים שהופיעו בפרוטו-הודו-אירופית התפתחו בכל אחת מהשפות האירופיות על פי חוקים נוקשים המוכרים למדע זה זמן רב. לדוגמה, הצליל ההודו-אירופי [k] c בלטינית וביוונית תמיד השתנה ל-h בגרמאנית. cornu הלטיני (קרן) הוא horn באנגלית ובגרמנית, והשורש ל"לב" שבלטינית הוא cord- וביוונית card- מתאים ל-Herz בגרמנית ו-heart באנגלית. ברם מה אנו רואים? הן באנגלית (cat) והן בגרמנית (Katze) צליל ה-[k] הלטיני נשמר, וכך גם באיטלקית ובספרדית אנו רואים במקום זה [g] שגם הוא רומז כי ישנה הפרה של החוק. ההשערה שלך אינה מסבירה אנומאליות אלו ועל כן לא ניתן לקבל אותה.

היסטוריון תרבות: פוליגלוט יקר, ההשערה שלך אינה מתקבלת על הדעת מסיבה נוספת. עמיתי הארכיאולוג יכול לאשר כי החתול המבוית מופיע באירופה רק באלף הראשון לספירה, אלפי שנים לאחר שהפרוטו-הודו-אירופית החלה להתפצל ולהסתעף.

ארכיאולוג: זה אכן כך. אפילו בימי קדם (לפחות עד המאה ה-4 לספירה) לא נמצאו שום שרידים להימצאות של חתול הבית באירופה. למשל בחפירות בפומפיי מתחת לשכבות של אפר מאובן נמצאו שרידים של סוסים, עזים, פרות, כלבים, חזירים אבל אפילו לא חתול מבוית אחד.

ביולוג: זה גם הזמן להזכיר כי החתול המבוית באירופה איננו צאצא של חתול הבר האירופי (*Felis silvestris*) אלא זהו מין מיובא.

פילולוג קלאסי: בימי קדם לא היו חתולים מבויתים באירופה. בשיר קומי יווני עתיק אחד ישנו עכבר האומר כי שני בעלי החיים שמהם הוא הכי מפחד הם הנץ (*kirkos*) והסמור (*galéē*) (בעל חיים קטן הטורף עכברים, ציפורים ועוד), ובכל זאת הסמור מפחיד יותר. סמור, לא חתול. ומה באשר למעשייה של הוֹרְטִיּוֹס על עכבר העיר ועל עכבר הכפר? עכבר העיר הזמין את עכבר הכפר להכיר את הנאות חיי העיר. הם מתגנבים לתוך בית ופתאום מופיעה חיה מפחידה. מה אתם חושבים זה היה? חתול? לא, זה היה כלב! תסכימו איתי, בתרבות שלנו או בכל ארץ שבה יש חתולים מבויתים, כותב הסיפור ללא ספק היה מציין כאן חתול. והנה עוד עובדה: היוונים פתחו סיפורי ילדים במילים "היה היו עכבר וסמור" ולא "חתול ועכבר".

פוליגלוט: יקירי תסלח לי אבל אני זוכר בבירור בנאפולי, במוזיאון הלאומי, ציור קיר מפומפיי מהמאה ה-1 לספירה שעליו מצויר חתול. חתול במאה ה-1 לספירה! כיצד הדבר יכול להיות?

ארכיאולוג: תנסה להיזכר בבקשה איזה מין חתול זה היה ומה הוא עשה?

פוליגלוט: נראה לי שהחתול אכל איזו ציפור, ואם אני זוכר נכון באמת היה לחתול מראה די מוזר.

ארכיאולוג: בדיוק. ציור הקיר מתאר חתול בר שטורף ציפור.

חוקר אטימולוגיה: כולכם צודקים, חברים, החתול המבוית מופיע באירופה מאוחר מאוד, אך הרי היו שם חתולי בר? פירוש הדבר שהמילה "חתול" כמו שהיא נשמעה בפרוטו-הודו-אירופית יכולה הייתה להתייחס לחתול בר ואז בהמשך השימוש בה הפך לחתול בית.

פוליגלוט (מעודד): היי, זה הרי נכון!

פילולוג קלאסי: לצערי זה לא נכון. אם cattus הלטיני היה ממקור הודו-אירופי, הוא היה מופיע לפחות פעם אחת בקורפוס העצום של הספרות הלטינית שיש לנו החל מהמאה השנייה לפנה"ס. עם זאת, אנו לא מוצאים בשום מקום מילה זו: לא בספרות וגם לא בחיבורים הנוגעים לחקלאות, לגידול בעלי חיים, או להיסטוריה של הטבע. אנחנו גם לא נתקלים במילה הזו בשום כתובת מהכתובות הלטיניות הרבות שיש לנו מאותו הזמן; היא מופיעה לראשונה רק בטקסטים מהמאה ה-4 לספירה. גם הספרות היוונית הייתה אמורה לערוך לנו היכרות עם המילה katta במשמעות של "חתול בר", אך גם היא לא עושה זאת. kata מופיעה בפעם הראשונה רק בחיבור "היסטוריה של הכנסייה" של אַוּגְרִיוּס סְכּוֹלְסְטִיקוּס, סופר ביזנטי בן המאה ה-6, כאשר הוא מתאר את ילדותו של שמעון הקדוש. פעם, כששמעון היה עדיין ילד, תושבי העיר ראו אותו פוסע ברחוב עם בְּרָדְלָס (חיה טורפת דומה לנמר, פרוותה חומה-צהבהבה). הילד הוביל בשלווה מוחלטת את הפנתר בצווארו והסביר לסובבים כי "זהו ailuros שעל פי השמועות הוא נקרא katta". במילים אחרות, ברוב צניעותו, הוא אמר כי הברדלס הוא חתול ותו לא. ואולם ענייננו הוא לא בגבורתו של הילד או בצניעותו, אלא בדרך דיבורו: מדוע היא כה מעורפלת. מדוע הוא לא אמר בפשטות "זה חתול"? נראה כי באותו הזמן החתול המבוית עדיין לא היה בעל חיים מספיק מוכר, ולכן גם המילה katta אז עוד טרם "התאזרחה" ביוונית הקלאסית. הייתה מילה אחרת, רגילה הרבה יותר - ailuros, שציינה ללא הבחנה כל מיני בעלי חיים בְּרִי-צִייד הקרובים לעכברים וחתולים: סמורים, נְמִיּוֹת, חולדות הרים, חתולי בר, ובתוך כך גם חתולים חדשים - חתולים מבויתים. אם כן זו הסיבה שמשפט פשוט כל כך כמו "זה חתול" היה נאמר בצורה כל כך מסורבלת.

אם המילה מופיעה בלטינית וביוונית כל כך מאוחר, לא ייתכן שמוצאה מן הפרוטו-הודו-אירופית. cattus הלטינית ו-katta היוונית הגיעו משפה אחרת.

פוליגלוט (קצת נבוך): אם כך, לא נותר לי אלא לקבל את תבוסתי. נראה כי המילה הגיעה מהמזרח. והרי חתול הוא qitt בערבית, kedi בטורקית, gädty באוֹסְטִית, katu בארמנית, k'at'a בגאורגית, ketu בְּאֹוּאֶרִית, gata בְּדְרָגִינִית, וכן הלאה.

חוקר אטימולוגיה: אבל מאיזו שפה בדיוק מילה זו הייתה יכולה להגיע לאירופה?

פוליגלוט: עלינו לגלות קודם כל היכן החתול בִּיָּת לראשונה.

היסטוריון תרבות: עדויות ארכיאולוגיות וספרותיות ראשונות על חתולים מבויתים מגיעות ממצרים. נמצאו שם עשרות אלפי מומיות של חתולים שכן חיה זו נחשבה לקדושה.

פוליגלוט: אם מצרים היא המולדת הקדומה של החתול המבוית, אזי גם המקור העתיק של המילה חייב להימצא שם. משם הוא כנראה הגיע לאירופה דרך מערב אסיה.

חוקר מצרית: צר לי לאכזב אותך, איש צעיר. המילה במצרית ל"חתול מבוית" כלל אינה דומה למילים בשפות האירופיות. היא מכילה את העיצורים m, j, w וככל הנראה נקראה כ"meow". כבר לפני אלפי שנים חתולים יללו והשמיעו את אותו צליל "מֵאוּ" שהם גם עושים היום.

מזרחן: פוליגלוט יקר, אתה מסתפק רק בציון מילים משפות שונות, ואולם שפות קיימות לא רק בחלל אלא גם בזמן. השאלה "מתי?" לא פחות חשובה מהשאלה "היכן?". באיזו שפת מזרח המוכרת לנו המילה "חתול" נכתבה לראשונה? בסורית! השפה הסורית היא שפה שמית שדוברת בערך החל מהמאה ה-3 לספירה ע"י האוכלוסייה הנוצרית של מערב אסיה. הספרות הנוצרית (כלומר הדתית), כמו גם זו החילונית, התקיימה בשפה זו עד תקופת המאות ה-14 וה-16. השפה הזו נעלמה רק ב-600 השנים האחרונות, כשהאוכלוסייה המקומית עברה בהדרגה לדבר בערבית. הכתבים הראשונים המתוארכים באופן מדויק למדי שבהם מופיעה המילה k'at'u ("חתול") שייכים למאה ה-6 לספירה. קרי מילה זו מופיעה בסורית בד בבד עם הופעתה ביוונית, או שליתר דיוק ייתכן כי היא נשאלה מהיוונית לסורית.

פוליגלוט: אז אם כך מהו המקור הראשוני של המילה "חתול"?

חוקר אפריקה: הרשו לי להציג את דעתי. חתול הבית מגיע מאפריקה, ואולם במזרח אפריקה, במצרים, לא נמצאה מילה מתאימה. אם כך, אולי כדאי לנו לבדוק באזורים אחרים באפריקה? אני סבור כי את השורש שאנחנו מחפשים ניתן לאתר מערבה למצרים, אצל הַבְּרָבְּרִים. כיום הם חיים בקהילות נפרדות, במעין "איים" המוקפים באוכלוסייה דוברת ערבית שהגיעה לצפון-מערב אפריקה יחד עם האיסלאם כאשר השפה שלהם הושפעה רבות מהערבית. עם זאת דרומית יותר, בסהרה, ההשפעה הערבית מצומצמת יותר ובַּבְּרָבְּרִים החיים שם (טוֹאָרְג) מדברים בַּבְּרָבְּרִית טהורה יותר. מסיבה זו בשפתם שרדה המילה tagda - "חתול בר" (ta- היא תחילית של נקבה, כאשר השורש gd עם g גרונית עמוקה יכול להיות משוחזר בַּבְּרָבְּרִית עתיקה ל-qat, שהיה השם לחתול בר ובהמשך גם לחתול הבית). ככל הנראה cattus הלטיני מקורו ב-qat הַבְּרָבְּרִי, כנראה הלטינים הכירו את החתול המבוית ואת שמו לראשונה בצפון אפריקה, שאותה הם כבשו לאחר שהם החריבו את קרתגו. בצפון-מערב לוב הערבים והַבְּרָבְּרִים עד עצם היום הזה קוראים ל"חתול" cattus בדיוק כמו בלטינית!

חוקר אטימולוגיה: אני אוהב את ההשערה שלך. ואתה יודע, היא אפילו יכולה להסביר את התנודות המוזרות האלה בין k ו-g (cattus ו-gattus) שאנו עדים להם בכתבים לטיניים מאוחרים יותר כמו גם בשפות הרומאניות (gato בספרדית, gatto באיטלקית). ואכן, הצליל הברברי העתיק q היה מעין משהו באמצע בין k ל-g בלטינית. אם כך, אין זה גם מפתיע כי היו רומאים ששמעו את הצליל k במילה הַבְּרָבְּרִית הזו ואילו אחרים שמעו דווקא את הצליל g. מכאן גם התנודות.

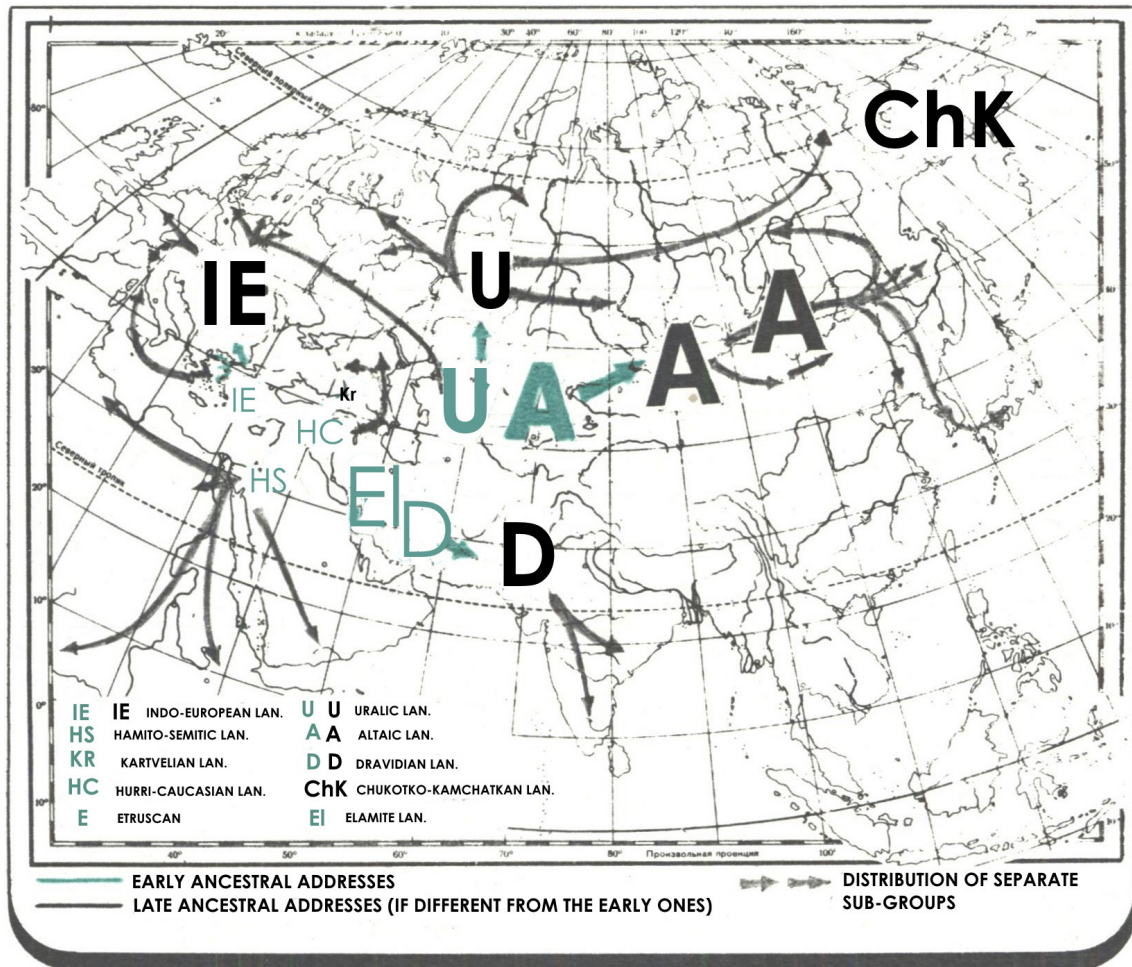
הבה נסכם אם כן. על סמך כל העובדות העומדות לרשותנו אנו יכולים להציע רק השערה אחת:

בצפון אפריקה המילה הַבְּרִית qat הייתה בשימוש בעבור "חתול בר" ובהמשך היא התחילה לשמש גם כמילה לציון "חתול מבוית".

מצפון אפריקה מילה זו הגיעה לרומאים בדמות cattus או בגירסה שלה כ-gattus. הדבר הזה קרה במאה ה-4 לספירה או קצת קודם לכן.

דרך הרומאים המילה הושאלה ע"י היוונים הביזנטיים ובהמשך מהיוונים היא עברה לשפות מערב אסיה והקווקז. הרומאים והיוונים גם העבירו את המילה "חתול" (יחד עם החתולים עצמם) לגרמאנים, לסלאבים, לקלטים ולעמי אירופה האחרים.

שפות וסוגיית ארץ האבות הקדמונים

השפות הנוסטרטיות: מיקום מוקדם והתפרסויות מאוחרות יותר

מהי משפחת העל הנוסטרטית?

אנו יודעים כי רוסית, אוקראינית ובֶּלְרוּסִית מגיעות מאותו אב קדמון - השפה של רוסיה הקדומה, הרוסית עתיקת היומין. רוסית עתיקה זו קשורה בקשר גנטי לפולנית, לצ'כית, לבולגרית, לסֶרְבו-קרואטית ולעוד מספר שפות, שכולן מגיעות בסופו של דבר מאותו מקור - הפרוטו-סלאבית, שפת הסלאבים העתיקים, שהיו מאוחדים עד לאמצע האלף הראשון לספירה. לפרוטו-סלאבית יש אב קדמון משותף עם השפות הֶבְלִטִיות (לטבית, ליטאית, פרוסית עתיקה), אך גם עם לטינית (וכמובן השפות הרומאניות שהתפתחו ממנה), עם פרוטו-גרמאנית (האב הקדמון של גרמנית, אנגלית והשפות הסקנדינביות), עם יוונית עתיקה, עם ארמנית, עם שפות הודו-איראניות ועוד מספר שפות, כאשר האב הקדמון המשותף של כל השפות הללו נקרא הודו-אירופית (או פרוטו-הודו-אירופית).

* פורסם ב: Znanie-Sila (Knowledge Is Power), #6, 1975, pp. 15-19

לא נותרה לנו כל עדות כתובה של השפה הזו, ואולם הקשר הקיים בין השפות ההודו-אירופיות הוא עובדה היסטורית מוכחת. באמצעות השוואה של מילים ושל שורשים של שפות הודו-אירופיות שונות הבלשנים גילו את שינוי ההגיים במילים (מעתיקי הגיים סדירים), שעל בסיסם המילים של השפה הקדמונית השתנו, כך שהן הפכו למילים הממלאות דפי מילונים שלמים בלטינית, ביוונית עתיקה, בסנסקריט (הודית עתיקה), ברוסית, בגרמנית וכו'. למשל ניקח את המילה "מאה" בהודו-אירופית *kmtóm: בלטינית היא הפכה ל-centum, בסנסקריט ל-śatam, בגותית היא hund, בגרמנית היא hundert, באנגלית היא hundred, בליטאית היא šimtas, ברוסית היא sto וכו'. אפשר גם לקחת את המילה ל"חותן, חם" (father in law) שבהודו-אירופית הייתה *swékuros והיא המקור ל-swásuras בסנסקריט, hekurós ביוונית, vjehërr באלבנית, soccer בלטינית, Schwäher בגרמנית, šėšuras בליטאית ו-svjókor ברוסית. לאור העובדה שבלשנים יודעים את מעתיקי ההגיים השונים, הם גם מצליחים להגיע למסקנות לגבי המבנה של הפרוטו-הודו-אירופית על ההגיים שלה, השורשים שלה, המילים שלה ואף הדקדוק שלה. במילים אחרות, הבלשנים הצליחו לצלול לעומק היסטורי של שמונת אלפים שנה.

ואולם בכך לא תמו הגילויים ההיסטוריים של הבלשנים. בעשורים האחרונים הוכחה קירבה עתיקה אף יותר בין שפות העולם השונות. מסתבר כי לפרוטו-הודו-אירופית עצמה יש קרובים נוספים, "שפות פרוטו" רבות אחרות של העולם העתיק (וכמובן המשפחות שהתפתחו מהן), כמו גם מספר שפות מבודדות שאינן שייכות למשפחת השפות האירו-אסיאתיות. כל השפות הללו זכו לשם "נוסטרטיות".

המקרו-משפחה (או משפחת העל) הנוסטרטית מאגדת בתוכה את משפחות השפות הבאות: הודו-אירופית, אפרו-אסיאתית (שמית, בְּרִבְרִית, כוּשִׁית, צ'אדית וכן מצרית), פְּרִתוּלִית, דְּרָאוּיִדִית, אֶרֶאֶלִית (פִּינּוּ-אֶרֶאֶלִית, סְאֶמוּיִדִית, יוֹקְגִרִית/יוֹקְעִרִית) כמו גם עוד מספר משפחות ושפות מבודדות, שנקראות לעיתים שפות אֶלְטָאיות: תורכית, מונגולית, מנג'ורו-טונגוסית, קוריאנית, יפנית וכנראה גם נִיבְּחִית. יתר על כן, גם אֶטְרוֹסְקִית, עֵילְמִית, משפחת השפות החורו-קאווקזית (הכוללת את השפות החורו-אֶרֶאֶלִית, הֶנְאֶח-דְּאֶקְסֶטְנִית והֶאֶבְחָזוּ-אֶדִיגִית) ומשפחת השפות הֶצ'וֹקוֹטְקוּ-קֶמְצ'טִית חושפות סימנים די ברורים של השתייכות למשפחת העל של השפות הנוסטרטיות. עתה ניתן כבר לראות את הקשר הגנטי בין השפות ההודו-אירופית, האפרו-אסיאתיות, הפְּרִתוּלִית, הדְּרָאוּיִדִית, האֶרֶאֶלִית והֶאֶלְטָאיות כעובדה מוגמרת, שכן חוקי מעתיקי ההגיים נוסחו, והם מציגים את השינויים שעבר כל הגה מהאב הקדמון הפרוטו-נוסטרטי לשפות שהתפתחו ממנו. מי שגילה את חוקי ההגיים הללו הוא הבלשן הסובייטי הדגול ולדיסלב איליץ' סוויטיץ' (1934-1966).

כל מי שמתעניין בהוכחות לקיום הקירבה המשפחתית בין השפות הנוסטרטיות, בשינויים שעברו המילים בשפות שהתפתחו ממשפחת העל זו, בתולדות של מילים ושורשים מסוימים וכן במעתיקי ההגיים במילים הנוסטרטיות מוזמן לקרוא את ספרו של איליץ'-סוויטיץ' "Opyt sravneniia nostraticheskikh iazykov" (כרך א', מוסקבה, 1971) כמו גם מאמרים לעם שנכתבו בנושא (האחרונים שביניהם: מאמר פרי עטו של כותב שורות אלו במגזין השנתי "Nauka i chelovechestvo" לשנת 1971-1972 וכן מאמר של E. Helimski ב-"Znanie-sila"

גיליון 10 לשנת 1973). אבל כאן עיקר ענייננו יהיה אחר: **כיצד יש להבין את העובדה בדבר קיומה של משפחת השפות הנוסטרטיות על רקע ההיסטוריה האנושית?**

שלוש שאלות

הבלשנים נוהגים לענות על אותן שאלות כשהם מדברים על קירבת משפחת השפות הנוסטרטיות:

- **מתי** התקיימו העם או הקבוצה האתנית שדיברה בשפה הפרוטו-נוסטרטית?

- **היכן** נמצא העם או נמצאה הקבוצה האתנית הזו?

- **איך** זה ייתכן שרק שפה אחת היא האב הקדמון של כמעט כל השפות המדוברות על פני מרחב עצום - מהאוקיינוס האטלנטי ועד לאוקיינוס השקט, ומהאיזורים הארקטיים ועד להודו ולסוואנות באפריקה.

מובן כי הבלשנים לבדם לא יצליחו לתת מענה לכל השאלות הללו, ויש לענות עליהן בהתבסס על מחקרים ארכיאולוגיים, אנתרופולוגיים, אתנוגרפיים ועוד. החלו לעסוק במחקרים כאלה רק לאחרונה, והחוקרים עדיין רחוקים מלתת תשובה נחרצת וסופית בעניין. עם זאת ישנן כבר מספר מסקנות והשערות, שתעמודנה בביסוס המאמר הנוכחי.

שפות וסוגיית ארץ האבות הקדמונים

השעה על שעון ההיסטוריה התרבותית

אם כן, מתי? ייתכן כי קוראינו מצפים עתה לתשובה שתנקוב בתאריך מדויק, "באלף . . . לפנה"ס". צר לי לאכזב אתכם, קוראיי היקרים, לדאבוני לא נוכל לדבר בינתיים על תאריך מדויק, שכן אין לנו עדיין שיטה ודאית למדוד אלפי שנים רק בהתבסס על נתונים לשוניים.¹

הדבר היחיד שאנו יכולים לעשות בינתיים הוא להשתמש בכלי מדידת זמן אחר - לא עבור אלפי שנים אלא עבור תקופות בהתפתחות התרבותית. ההיסטוריונים נוהגים לחלק את ההיסטוריה התרבותית לתקופות הבאות: התקופה הפלאוליתית התחתונה, התקופה הפלאוליתית העליונה (שתחילתה מקבילה בערך להופעת האדם בצורתו המודרנית - ההומו סאפיינס), התקופה המזוליתית, התקופה הנאוליתית, התקופה הכלקוליתית/ האנאוליתית (תקופת הנחושת), תקופת הברונזה ותקופת הברזל.

יש לציין כי עבור אזורים ועמים שונים אותו הזמן האסטרונומי מתאים לזמן ארכאולוגי אחר, כך בעוד היו עמים באזורים שונים שנכנסו כבר לתקופת הנחושת או הברונזה, עמים אחרים באותו הזמן האסטרונומי עדיין היו בתקופה המזוליתית שלהם.

1 אלו מקוראינו שקראו את מאמרו הנהדר של E.Helmski ב-"Znanie-sila" גיליון 2 לשנת 1974 ככל הנראה ישאלו בפליאה: "ומה לגבי גלוטוכרונולוגיה, האם לא ניתן לראות בשיטה זו את השעון הבלשני המיוחל?". למרבה הצער השעון הזה כלל אינו מתאים לעומק ההיסטורי העצום שאנו מנסים לצלול לתוכו.

כל אזור בעולם זקוק לתיארוך משלו. בהתבסס על דבריו של הארכיאולוג הבריטי J. Mellaart, התקופה המזוליתית החלה באסיה הקדמית בסוף האלף ה-11 לפנה"ס, התקופה הנאוליתית בתחילת האלף ה-9 לפנה"ס, תקופת הנחושת בתחילת האלף ה-6 לפנה"ס ותקופת הברונזה בתחילת האלף ה-4 לפנה"ס². נראה כי במזרח אירופה ובסיביר התקופה הנאוליתית החלה 5-6 אלף שנה מאוחר יותר משהיא החלה באסיה הקדמית (על כל פנים, כך טוען הארכיאולוג הסובייטי, P.M. Dolukhanov, שחקר את הנושא).

ראיית עידן מבעד לטלסקופ המילוני

הבה ונציץ אל חייהם של דוברי השפה הפרוטו-נוסטרטית. לצורך זה נייער במילון אטימולוגי שבו משוחזרות המילים הפרוטו-נוסטרטיות לצד משמעותן.³

הנה אנו רואים בבירור כי עומד לפנינו צייד פרימיטיבי. הוא עוקב אחר "העקבות" (*goki) של "החיה" (*gujra), וכאשר הוא "מטיל" (*vitsja או *vitskA) כידון או חץ הוא מנסה לפגוע ב"מטרה" (*t'ap'A) שאותה הוא חושש "להחמיץ" (*mentA). הוא צד "אנטילופה" (*gurxa), "אֵיל" (*'ili), "חזיר בר" (*korA), "שור בר" (אנו מכירים שני שמות עבור שני מינים שלהם: *p'ek'E ו-chorA) ו-"אֵיל בר" (*'uchA).

הידע של הצייד שלנו באשר לאנטומיה של בעלי החיים מסתכם בשמות איברים ורקמות שיש להם ערך למשק בית או לתזונה. הוא מכיר את המילים "צלע" (*k'ats'A), "עצם" בשמה הכללי (*'och'a), "גולגולת" (*k'ap'A) ושמות של "גידים" שונים (*sonHE, *SirA, *'ark'u). המשמשים בייצור חבלים וחוטים (ובהמשך גם מיתרים). שם מיוחד ניתן ל-"מח עצם" ול-"כבד" (*maksA) כמו גם ל-"מָרָה" (*pishA). מובן כי המרה הייתה חשובה מאוד, שכן הם היו צריכים לדעת כיצד להסיר אותה מבלי לפגוע בטעמו של ה"בשר" (*Homsja או *momsja).

דוברי השפה הפרוטו-נוסטרטית הללו גם עסקו בדייג. היו להם מספר שמות ל"דגים": *k'ola, *didgu. בראש שולחן המותרות של האדם הקדמון היה "קוויאר" (*t'urA).

2 ארכאולוגים אחרים לעיתים נוקטים בתיארוכים אחרים, ואולם התאזזה בתיארוכים ברוב המקרים היא בטווח של אלף שנה ולא יותר.

3 עלינו להשתמש במספר חוקים אורתוגרפיים (חוקי כתיבה) מיוחדים כדי לתעתק מספר צלילים (פונמות) של השפה הפרוטו-נוסטרטית ושל צאצאיה באמצעות אותיות לטיניות. תג (!) ישמש עבור סותם סדקי (כמו המָזָה בערבית או הצליל המופיע בגרמנית עוד לפני התנועה התחילית); תג שמופיע עם עיצור מציין סותם סדקי שנהגה מייד לאחר העיצור (למשל k במילה הגאורגית ל"בן אנוש" k'atsi). מרכאות (!) יצינו עיצור קולי שנוצר ע"י סגירה חלקית של מכסה הגרון (האפיגלוטיס). את העיצור האטום המקביל, שנשמע כמו ח עמוקה וגרונית (kh או ח' ע' בערבית), נכתוב באמצעות האות היוונית χ. עיצורים אחרים שביצועם "אחורי יותר מהרגיל" מתועתקים בדרכים שונות: q ו-k הם עיצורים אחוריים (ענבליים) של k ו-g. בערבית t, d, ו-z הם המקבילים הנחציים (האֶמֶפֶאטיים) של z, s, ו-d. האותיות ö ו-ü נקראות כמו בגרמנית, כאשר האות ä מציינת תנועה פתוחה יותר מאשר התנועה המצוינת ע"י האות e. אותיות גדולות אומרות כי איננו יודעים איזה צליל היה שם במדויק. למשל אם איננו יודעים האם במילה או בשורש מסוים הצליל המקורי היה k, q או g נכתוב K, ואם איננו יודעים האם התנועה הייתה i, e או ä נאלץ לכתוב E. אם אנו רק יודעים שהייתה תנועה אך אין לנו כל סברה איזו תנועה הייתה אז בדיוק אנו נכתוב A. אות נוספת שאנו מאמצים לצורכי תיעתוק היא האות θ הנקראת כמו th במילה האנגלית thin או האות θ' במילה הערבית "שלג" ثَج ת'לג'.

נוסף לעיסוק בצייד האדם הקדמון גם עסק בליקוט צמחי מאכל. הם "ליקטו" (*k'Arp'A) "פירות יער" (*marA) וכן מספר סוגי "דגנים" (שנקראו *χit'nA). היה להם אפילו מונח מיוחד ל"ליקוט צמחי בר" (*dzukE).

מילים עם משמעות כמו "לכשף" או "לרפא" (*'arpa), כמו גם מילים ל"לחשים", "שירי כשפים" או "פעולות כישוף אחרות" (*kiHA, *milA, *sjarnA) נותנות מבט על האמונות וטבעו הרוחני של האדם הקדמון.

בטבלה מס' 1 תוכלו לראות את התפתחותן של המילים הנוסטרטיות למילים בשפות חיות או בשפות שנכחדו יחסית לאחרונה.

טבלה 1

מספר מילים שהתפתחו מהמילה הנוסטרטית	המילה הנוסטרטית	משמעות
carpo "ללקט (פירות)" בלטינית. harvest "לקצור" באנגלית. k'rep "לאסוף (פרחים, פירות)" בגאורגית.	k'ArpA	ללקט (לקטוף) פירות
moron "אוסנה, תות-עץ" ביוונית. moroshka "סוג (של) פטל בצבע ענברי (אנגלית: cloudberry) ברוסית (שאינה מפינו-אוגרית). marja "פרי יער" בפינית. moron go "סוג (של) פטל בצבע ענברי" באבְּנְקִית.	marA	פרי יער (אוסנה - סוג של פטל שחור)
jügüri "דוחן" במונגולית עתיקה. chyk "דוחן" בקוריאנית. iegür (התפתח מ-jegür) "דוחן" בתורכית. sjagar "לחם" בצ'ובַּאשִׁית. sügis "סתיו" באַסְטוֹנִית. chuka "תקופת האסיף" בדְּרָאוּוֹיִדִית.	DzukeE	ללקט צמחי בר אכילים
arpa "פור, מקל קסם" בפינית ו-arva "להגיד עתידות". arba "לעשות קסמים, להגיד עתידות" בתורכית עתיקה. orvosh "רופא" בהונגרית (מתורכית עתיקה arbysh "מכשף"). yirpa "ירפא" (דהיינו יתרפא) ו-rophe "רופא" בעברית של ימינו.	arpa	לכשף, לרפא
gâthâ "שיר דתי, כישוף" באַוּוֹסְטִית. giedoti "להטיל כישוף" בליטאית. kej "לצעוק כשפים" בשפת המַאנְסִי.	kiHA	להטיל/ללחוש כשפים, לשיר שירי קסם וכשפים
molit' "להתפלל, להתחנן" ברוסית. melsti "להתפלל" mald- בליטאית. milaaja "לברך, לקדש" במונגולית עתיקה.	milA	להתפלל, לכשף
caput "ראש" בלטינית. cap "כובע, כומתה" captain "רב חובל" ו-capital "עיר בירה, הון; ראשי" באנגלית. kapāla "גולגולת" בסנסקריט. k'ak'äp "גולגולת" בסְוֹאנִית. qafan "עורף" בערבית.	k'ap'A	גולגולת

אם כן, מה אנו יכולים ללמוד במדויק על רשימת המילים הפרוטו-נוסטרטיות? מתי או באיזו תקופה התקיימה שפה זו?

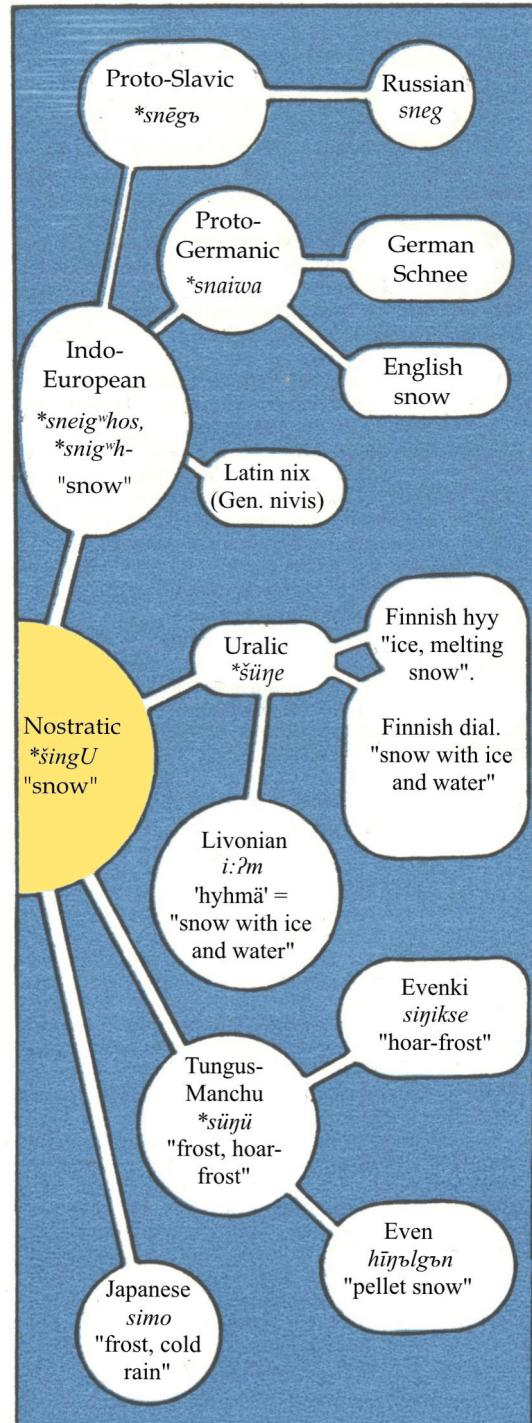
אנו יכולים לדעת דבר אחד בבירור: הפרוטו-נוסטרטית התקיימה לפני התקופה הנאוליתית. ייתכן שקוראינו זוכרים את המאמר של S. Arutunov ו-A. Khazanov תחת הכותרת "מהי המהפכה הנאוליתית?" (התפרסם בגיליון 10 של "Znanie – sila" לשנת 1974), שבו נכתב כי התקופה הנאוליתית הביאה עימה תמורות מרחיקות לכת בחיי החברה, כגון גידול עדרים, חקלאות, קדרות ועוד.

טבלה 2

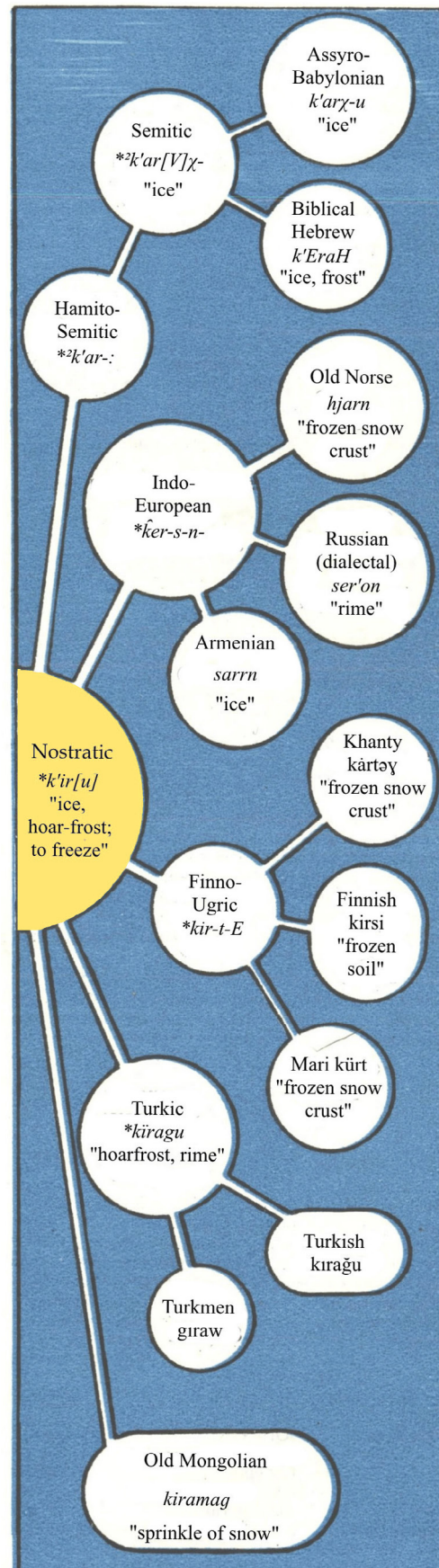
רשימת השורשים המשוחזרים של הפרוטו-נוסטרטית (הכוללת נכון לעתה יותר מאלף שורשים) אינה מכילה עדיין מילים בשביל חיות מבויתות, צמחים מבויתים, כשם שגם אין שום מילה הקשורה לרעיית צאן או לחקלאות (כגון "לארוע", "לחרוש", "לרתום" וכו') כמו גם לקדרות.

מילים הקשורות לחקלאות ולגידול עדרים שונות מאוד בפרוטו-נוסטרטית בהשוואה לפרוטו-הודו-אירופית: בפרוטו-הודו-אירופית ישנן מילים ל-"עגל", ל-"שה", ל-"אבן ריחיים", וכן פעלים כמו "לארוע" ו-"לחרוש". כשמדפדים במילון לשורשים הודו-אירופים אנו רואים בפנינו מגדלי צאן שגם בקיאים למדי בחקלאות. מנגד המילון הפרוטו-נוסטרטית הקיים מציג בפנינו תמונה של ציידים, דייגים ומלקטים פרימיטיביים ותו לא.

אם כן, עדיין לא מדובר בתקופה הנאוליתית. האם יש תיארוך מדויק יותר? האם מדובר בתקופה המזוליתית או בתקופת האבן הקדומה (התקופה הפלאוליתית)? זוהי שאלה שמעט קשה לענות עליה, ולו רק לאור העובדה שהארכיאולוגים לא סיפקו לנו עדיין רשימת מילים ומונחים המזוהים עם התקופה הנאוליתית.

טבלה 3

עם זאת אנו בכל זאת יכולים להבין, על סמך מספר רמזים עקיפים, כי לא מדובר בתקופה המזוליתית אלא בסוף התקופה הפלאוליתית העליונה, או כפי שקוראים לה הארכיאולוגים "התקופה הפלאוליתית האחרונה/הסופית". לא נעמיק בהיכרות עם כל העדויות שהובילו אותנו למסקנה זאת, ואולם נתעכב על ראיה אחת. מסתבר כי בסוף התקופה המזוליתית והנאוליתית אחד מצאצאי הפרוטו-נוסטרטית כבר החל להתקיים באסיה הקדמית: פרוטו-אפרו-אסיאתית (או בשמה הנוסף הפרוטו-שמית-חמית). הצאצא הזה כבר עבר לא מעט שינויים ביחס לאביו הקדמון. התקופה המזוליתית, דרך אגב, נמשכה באזור זה תקופה קצרה ביותר, סביב אלפיים שנה אם לא פחות מכך. כשם שאנו מכירים ממחקר של שפות אחרות, שינויים מרחיקי לכת שכאלו לא יכולים להתרחש בפרק זמן קצר שכזה (רק 20 מאות) ונדרש להם זמן רב הרבה יותר.

גם עדויות אחרות תומכות בתיאוריה זו. מחקרים ארכיאולוגיים חושפים כי באותו האזור של כדור הארץ לא נמצאו חיצים וקשתות לפני התקופה המזוליתית, וכך גם בשפה הנוסטרטית אין מילים לחץ וקשת. כמו כן, בסוף התקופה הפלאוליתית הכלב עוד לא בוית, ואכן בשפה הנוסטרטית המילה לכלב ולזאב היא אותה מילה: *k'ujne.

אם כן, נראה כי הפרוטו-נוסטרטית משתייכת לתקופת ההיסטוריה התרבותית שנקראת התקופה הפלאוליתית העליונה. כשם שצויין לעיל, התקופה המזוליתית באסיה הקדמית החלה באלף ה-11 לפנה"ס. השפה הנוסטרטית הייתה אמורה לעבור פיצול עוד לפני כן, ואולם עדיין לא מובן כמה זמן לפני. השפה הפולנית הייתה מנסחת זאת כך "kilkanaście tysięcy lat" "כמה עשר-אלף שנה" - תיארוך זה נראה כרגע נכון.

היכן?

עתה הבה ונפתח בחיפוש אחר האזור שבו הפרוטו-נוסטרטית דוברת (או כמו שהבלשנים של המאה ה-19 היו אומרים, נצא לחפש את "ארץ האבות הקדמונים"). ישנם מספר מקורות מידע לגבי הסוגייה; להלן שניים מהם, חשובים במיוחד:

1. מילים פרוטו-נוסטרטיות. אם בלקסיקון של אחת משפות הפרוטו יש מילים כמו "ג'רפה" או "היפופוטם", הדבר אומר כי המקור של שפה זו לא יכול להיות בטונְדְרָה. לא נמצאו בטונְדְרָה ג'רפות. כאשר אנו חוקרים את הלקסיקון הנוסטרטי אנו לומדים אילו תופעות טבע, מינים של חיות ושל צמחים ודברים נוספים היו מוכרים באזור הגיאוגרפי שאנו מחפשים.
2. התפוצה הגיאוגרפית של השפות שהתפתחו מהנוסטרטית. עלינו לאתר את המולדת המקורית והעתיקה ביותר של כל שפה שהתפתחה מהנוסטרטית (פרוטו-הודו-אירופית, פרוטו-אנְלִית וכו'). מובן כי אנו יכולים לחפש את המולדת העתיקה ביותר עד כמה שהמדע מאפשר לנו. לאחר מכן, עלינו לסמן את כל אזורי המולדת הללו על המפה ולהסיק ממנה את המסקנות המתבקשות.

שלג וצבועים

אז בואו נצא לדרך. נפנה למקור המידע הראשון שלנו - הלקסיקון הנוסטרטי. בלקסיקון נוכל לאתר את המילים הבאות (ניתן להיעזר בטבלאות בשני העמודים הקודמים): "שלג" (טבלה 2), "קרח" (טבלה 3), "לקפוא", "סופת שלגים". מכאן שדוברי השפה הנוסטרטית ידעו מהו שלג, מהו קרח וכד', ועל כן עלינו להסיר מהמועמדים לתואר "ארץ המוצא" את כל האזורים הטרופיים בעולם: הודו, הודו-סין ואפריקה.

אציג כאן טענת-נגד (לכאורה): "מה פתאום! הרי גם באפריקה יודעים מה זה שלג וקרח, לדוגמה באלג'יריה ובמרוקו ובפרט בהרי האטלס". נכון, צודקים. אבל בואו נחשוב על כך באופן זה: רוב השפות הנוסטרטיות נמצאות באסיה. אם אנו נניח כי ארץ המוצא הייתה אפריקה, אזי דוברי השפות התורכיות הקדומות, הפרוטו-כְּרִתְוֹלִיּוֹת והפרוטו-אנְלִיּוֹת היו צריכים להגיע באיזו שהיא דרך מאפריקה לאסיה. באותה העת עדיין לא היו סירות ואוניות, כאשר מיצר סואץ מהווה (וגם היווה בתקופה הנדונה) את הדרך היבשתית היחידה מאפריקה לאסיה. גם אם ארץ המוצא הייתה במרוקו, השפות שהתפתחו מהנוסטרטית היו חייבות להגיע דרך עמק הנילוס ומיצר סואץ. האקלים באזורים הללו חם מידי מכדי שיהיה בהם שלג וקרח, כמו בהווה כך גם בעבר (או לפחות מאז התקופה הפְּלִאֲוִלִית העליונה). אם ארץ המוצא הייתה באפריקה (או אפילו בהרי האטלס), המילים העתיקות ל"שלג" ול"קרח" היו אמורות להיעלם עם המעבר דרך מצרים של השפות שהתפתחו מהנוסטרטית. אף על פי כן, המילים הללו קיימות, כלומר אפריקה אינה יכולה להיות ארץ המוצא. עתה אנו יכולים להמשיך בניסיוננו לצמצם את רשימת המועמדים לתואר "ארץ המוצא".

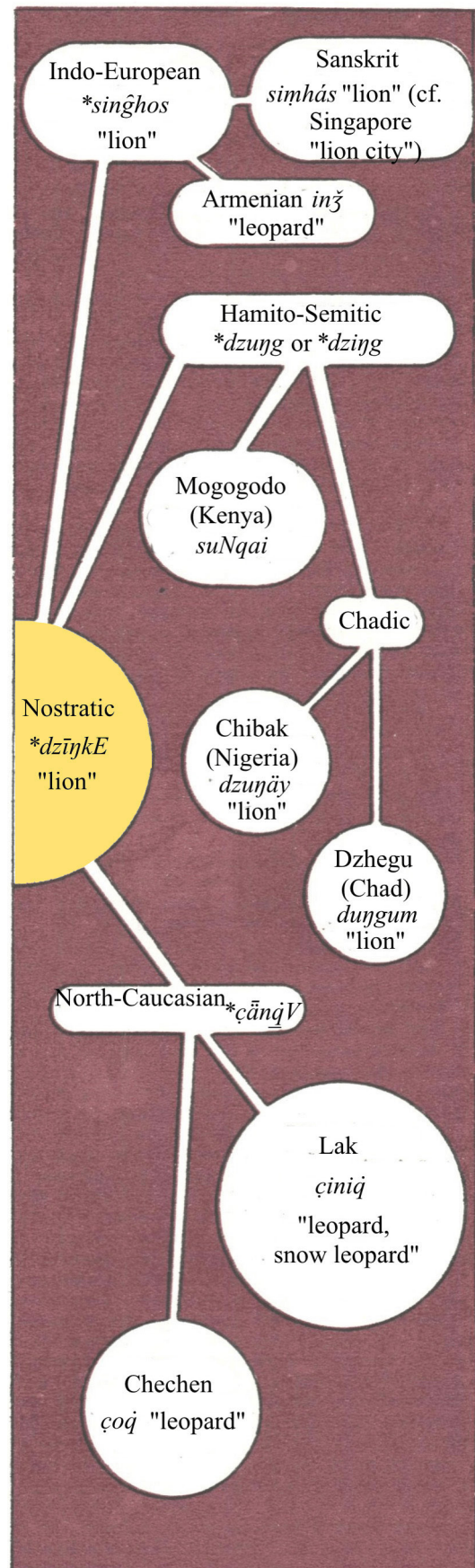
טבלה 4

הבה נסתכל על רשימת בעלי החיים שיש לנו בפרוטו-נוסטרטית. אנו מוצאים ברשימה מילים כמו **אנטילופה, אריה, נמר וצבוע**. מילים אלו אינן מוכרות באזורי היערות של מרכז אירופה ושל סיביר (וגם לא היו מוכרות בתקופה שאנו עוסקים בה). באופן מיוחד יש להתייחס ל"צבוע" המוכר (אז והיום) באפריקה ובהודו (אזורים שכבר הוסרו מרשימת המועמדים), אך גם באזורים אפשריים אחרים כגון באסיה הקדמית והתיכונה ובסין העתיקה. עתה הצלחנו לצמצם עוד את האפשרויות, ואולם עלינו להמשיך בתהליך. **עץ התאנה** הוא בעל חשיבות מיוחדת בקרב המילים הקשורות לצמחייה בפרוטו-נוסטרטית. עץ התאנה גדל באסיה הקדמית ובחלק הדרומי של אסיה התיכונה. ניתן למצוא עצים אלו גם בחצאי האיים של אירופה הדרומית, ואולם שם אין למרבה הצער צבועים. גם המילה ל"עץ הפיסטוק" קיימת בלקסיקון הנוסטרטי, כאשר גם עץ זה אכן גדל באסיה הקדמית ובדרום אסיה התיכונה.

אם כן, רק אסיה הקדמית (מהים התיכון ועד לגבולותיה של הודו וכן מהים הכספי ועד לים הערבי) ודרום אסיה התיכונה (טורקמניסטן והחלקים המישוריים של אוזבקיסטן) הם האזורים היחידים שעונים לכל הקריטריונים. עלינו להמשיך בחיפוש אחר המולדת הנוסטרטית בתוך אזורים אלו.

פנקס הכתובות של השפות שהתפתחו מהנוסטרטית

עתה נפנה למקור המידע השני. נסמן במפה את האזורים העתיקים ביותר המוכרים למדע שבהם התקיים כל אחד מהענפים שהסתעף מהגזע הנוסטרטי. כך אנו יוצרים את מפת ארצות המוצא של שפות-הבת. [ראו את המפה בראש מאמר זה].

כל הענין מסתבך לאור העובדה שהעמים העתיקים לא תמיד נשארו באותו המקום אלפי שנים. העמים נדדו בחיפוש אחר אדמות מרעה, מקורות צייד, שטחי אדמה פוריים וכו'. גם השפות נדדו והתפרשו לרוחב יחד עם העמים הנוודים, ותוך כדי כך אף השפיעו תרבותית על עמים אחרים. כלומר, בעבור שפות-פרוטו רבות יש לחפש לא מולדת אחת אלא שתיים לכל הפחות. המולדת הראשונה היא המולדת המאוחרת, שהייתה בתקופה שהשפה החלה להסתעף ולהתפצל לעוד ועוד תת-שפות (לדוגמה פרוטו-הודו-אירופית או פרוטו-אונגלית). המולדת השנייה היא המולדת הקדומה (או הקדמונית) שהתקיימה הרבה יותר מוקדם, עוד בטרם היה ניתן לדבר על אובדן האחדות השפתית.

את ממצאי החיפושים הללו ניסיתי לסכם בשני אמצעים ויזואליים:

א. בטבלה המוצגת להלן שנקרא לה "פנקס הכתובות של השפות שהתפתחו מהנוסטרטית".

ב. במפה המופיעה בתחילת מאמר זה, ושבה מצוינים האזורים של המולדת המשוערת הקדומה ביותר, והאזורים המציינים את המולדת המאוחרת יותר (אזור ההתפצלות לענפים), זאת במקרים שבהם היא שונה מהמולדת המקורית. שימו לב למפתחות שבתחתית המפה.

שם השפה	ארץ המוצא (המולדת) המאוחרת	ארץ המוצא (המולדת) הקדמונית
הודו-אירופית	חצי האי הבלקני	אסיה הקטנה
טיִרְזְנִית (אֶטְרוֹסְקִית)	מזרח אסיה הקטנה או האיים השכנים	במקום כלשהו באסיה הקטנה
כְּרִתְוֹלִית	עבר הקווקז	עבר הקווקז
חורו-קוֹקְזִית	רמת ארמניה, צפון-מערב איראן, אזרבייג'ן	צפון-מערב אסיה
אפרו-אסיאתית (= שמית-חמית)	מערב אסיה הקדמית	מערב אסיה הקדמית
עִלְמִית	דרום-מערב איראן	אזור מסוים באיראן
דְרָאוּוִידִית	צפון-מערב הינדוסטן (פקיסטן)	אזור מסוים באיראן
אונגלית	הרי האורל ועבר האורל	אסיה התיכונה (אזור ימת אַרְאֵל?)
אֶלְטָאִית	ערבות דרום סיביר ומונגוליה (מאוחר יותר גם מְנְגוֹרִיָה)	אסיה התיכונה
צ'וקוטקו-קמֶצְ'טִית	צפון-מזרח אסיה	?

הערות קצרות ל"פנקס הכתובות"

לדאבוני לא ניתן לספר במסגרת מאמר אחד בלבד כיצד אותרו ארצות המוצא המאוחרות והקדמוניות עבור כל שפות-הבת. לכל שורה בפנקס מגיע לפחות מאמר ארוך אחד שיעסוק רק בשפה הספציפית⁴.

כאן רק אציין כי ארץ המוצא המאוחרת (ערב הפילוג לשפות-הבת) של כל פרוטו-שפה נקבע בהתבסס על הכלים שכבר מוכרים לנו: ניתוח המילים הקיימות בשפת-הפרוטו לצד מחקר באשר לתפוצה הגיאוגרפית של השפות שהתפתחו מהענף.

אנו זקוקים למקורות מידע נוספים לחיפוש ארצות המוצא. למשל, הארכיאולוגים גילו כי התרבות הקדומה המקבילה לתקופתה של השפה הפרוטו-אנזלית הגיעה לאנזל מהדרום, מאיזור ימת אַרְאֵל. אוצר המילים של הפרוטו-אנזלית תומך בממצא זה. לדוגמה, המילה הפרוטו-אורלית ל"אֵיל קורא" באנגלית moose. (tevä) מגיעה ממילה קדומה ל"גמל" (täbä), מילה שהשתמרה בתורכית). מנגד המילים האנזליות ל"Prunus padus" (סוג של עץ, נקרא באנגלית bird cherry), ל"הרמין" (חֶלֶד הרים), ל"שְׁכֹוּי (תרנגול) היערות" ול"מגלשי סקי", כמו גם לעוד שמות של צמחים, בעלי חיים וחפצים יומיומיים השכיחים ביערות האנזליים ומעבֵר ליערות אנזל, הגיעו דווקא בדרך של שאילה משפות מקומיות שונות.

על מנת לגלות את הכתובת של שפת הפרוטו, עלינו לדעת אלו מילים הגיעו אליה משפות אחרות. להלן שתי דוגמאות:

מסתבר שבפרוטו-הודו-אירופית היו שאילות רבות משפות שמיות עתיקות (מילים הודו-אירופיות כמו: septm "שבע", hster "כוכב", tawros "שור", woyhnom "יין" ועוד). פירושו שההודו-אירופים הקדומים והשְׁמִים היו שכנים. עובדה זו, לצד מידע ארכיאולוגי ומקורות נוספים, מובילה למסקנה כי הכתובת הקדומה של ההודו-אירופים הייתה אסיה הקדמית.

הנה עוד דוגמה. בשפה האלטאית העתיקה ישנן מילים רבות שהגיעו משפות שדוברו במזרח אסיה הקדמית ובצפונה: מעֵילְמִית (kik "שמיים" < תורכית kek "שמיים"), משוּמְרִית (dingir "אֵל" < תורכית tengri "אל, שמיים", מונגולית "tngri" שמיים) ועוד. עובדה זו, לצד עובדות נוספות (לדוגמה תוצאות מחקרים אנתרופולוגיים שנערכו על סמך גולגולות של התושבים הקדומים של דרום סיביר ומזרח מונגוליה גילו כי ככל הנראה הם היו בכלל קווקזים שהיגרו מהמערב), מובילה אותנו להשערה כי הדוברים הקדמונים של השפות האלטאיות התגוררו באזורים כלשהם בסביבת אסיה הקדמית, וליתר דיוק באסיה התיכונה.

4 מאמר אחד מסוג זה פורסם ע"י כותב שורות אלו במגזין "Znanie-sila" גיליון 7 לשנת 1969. המאמר זכה לכותרת "שפות אפריקה והטיעון של "הסופה" והוא עוסק בארץ המוצא של הענף האפרו-אסיאתי. הערת העורכת ד"ר ציפי פליישר: אצלנו מאמר מס' 4 עמודים 45-54.

מה אנו למדים מהמפה ומפנקס הכתובות?

בהתבסס על המפה ועל פנקס הכתובות אנו מגלים כי כמעט כל הענפים שהסתעפו מהגזע הנוסטרטי התקיימו בעת העתיקה או באסיה הקדמית (אסיה הקטנה, איראן, המזרח התיכון) או באזורים הקרובים אליה (אסיה התיכונה, אל עבר הקווקז).

כיצד ניתן להסביר זאת? ההסבר היחיד המתקבל על הדעת הוא זה: ארץ המוצא הקדמונית הייתה בערך באותו האזור. כתובות אחרות לשפה הנוסטרטית (איטליה או קוריאה לדוגמה) אינן מתאימות, שכן הן היו מאלצות אותנו לחפש איזה "כוח קסם" שגרם לכל אותם דוברים של שפות-הבת לנדוד באותו כיוון לעבר אסיה הקדמית והתיכונה. והנה כך, כהנחת עבודה, אנו נקבל את ההשערה כי המולדת הקדמונית הייתה אסיה הקדמית, עד אשר ימצא איזה "כוח קסם" שיוכל להוכיח אחרת.

שפות והמהפכה הניאוליתית

עתה ניגש סוף כל סוף לשאלה השלישית: למה? כיצד נוצר המצב ששפה אחת הייתה לאב הקדמוני של כמעט כל השפות המדוברות באירו-אסיה (ובנוסף גם באזורים מסוימים באפריקה)? אנו חייבים למצוא סיבה היסטורית מספקת לתופעה מפליאה זו.

סיבה כזו קיימת ושמה "המהפכה הניאוליתית". המהפכה הניאוליתית הביאה עימה את החקלאות, את גידול בעלי החיים ואת השיפורים בכלים ובטכניקות של הצייד והדגירה. כל אלו הובילו לשפע של מקורות ושל מזון שבתורם הובילו לצמיחה דמוגרפית עצומה שגם גרמה ל"פיצוץ האוכלוסין הראשון", כשם שהוא נקרא ע"י מומחים להיסטוריה קדומה. עם פיצוץ האוכלוסין נוצר גם הצורך לנדידה ולהתיישבות מחודשת.

האנשים היגרו לאזורים חדשים, מאזורים שהמהפכה הניאוליתית כבר הגיעה אליהם לאזורים שבהם צפיפות האוכלוסין הייתה נמוכה הרבה יותר ושוישבו ע"י ציידים-לקטים שהשתייכו עדיין לתקופה המזוליתית. כפי שכבר צויין, המהפכה הניאוליתית הגיעה לאסיה הקדמית כמה אלפי שנים קודם לכן, עוד בטרם היא הגיעה לאזורים אחרים. עובדה זו מסבירה את תנועת השבטים הניאוליתים דווקא מאסיה הקדמית, מקום מושבם, לכיוונים אחרים: צפון-מערבה לאירופה, דרום-מערבה לאפריקה, מזרחה להודו, צפונה וצפון-מזרחה לצפון אסיה ולאסיה התיכונה.

מטבע הדברים השבטים שנדדו גם התערבבו עם התושבים הקדומים של האזורים שאליהם הם הגיעו. במקרים רבים התרחש אף מעין "מרוץ שליחים של שפות ותרבויות": התרבות הניאוליתית והשפות הקשורות בה לא הועברו רק מהאבות לצאצאים אלא גם "פשוט" עברו בין השכנים. זו גם הסיבה לגיוון הרב של דוברי השפות הנוסטרטיות המודרניות השונות: חוץ מבני האדם השייכים לגזע הדרום-קווקזי (השכיח באסיה הקדמית), השפות הללו גם מדוברות

בקרב עמים שהם בעלי מוצא מעורב של קווקזים וכושים (כגון תושבי אתיופיה, צפון ניגריה ואחרים) כמו גם בקרב הגזעים השחומים של דרום הודו, בקרב הבלונדינים תכולי העיניים של צפון אירופה ובקרב המונגולואידים בסיביר, במונגוליה, בקוריאה וביפן.

"אבל איך זה ייתכן?" אתם יכולים לשאול. "הרי השפה הנוסטרטית קושרה עד כה לסוף התקופה הפלאוליתית, והנה פתאום אנו נמצאים בתקופה הנאוליתית?! יש כאן סתירה!". ארגיע אתכם כי אין כאן שום סתירה. ניתן להציג את תולדות עץ השפה הנוסטרטית במנהרת הזמן, בדרך זו:

התקופה הפלאוליתית האחרונה. השפה הנוסטרטית מאוחדת ודובריה מתגוררים באזור כלשהו באסיה הקדמית. אנו טרם יודעים היכן בדיוק.

התקופה המזוליתית. השפה הנוסטרטית מסתעפת למספר שפות-בת שמתחילות להתפרש על פני אזורים שונים באסיה הקדמית וככל הנראה גם חודרות לדרום אסיה התיכונה.

התקופה הנאוליתית ותקופות מאוחרות יותר. שפות-הבת מתפרשות לכל רוחבו של העולם העתיק: השפות ההודו-אירופיות נפוצות כמעט בכל אירופה, מספר שפות אפרו-אסיאתיות חודרות לחלק הצפוני של אפריקה והשפות הדָאָוִידיות משתלטות על חלק ניכר מהודו. השפה שממנה התפתחו השפות האנְרְליות מגיעה לאנְרְל ולשטחים שמְעַבֵר לאנְרְל, כאשר צאצאיה נפוצו במזרח אירופה ובמערב סיביר. השפות האֶלְטָאיות הקדומות, יחד עם גלי ההגירה של בני הגזעים הקווקזים (תרבויות אֶפְנִיִּיבו ואֶנְדְרוֹנוֹבו), מתפרשות בערבות דרום סיביר ומונגוליה. בהמשך הללו הופכות לשפות של התושבים המונגולואידים המקומיים וחודרות אף עמוק יותר, לטִיֶגָה בסיביר, לאזור נהר האָמור, למנג'וריה, לקוריאה ובראשית הספירה הנוצרית גם ליפן.

כך נראית הנחת העבודה שלנו. בעתיד, כאשר יתגלו עובדות חדשות, אנו נוכל לשפר, לדייק, להרחיב ואולי גם לעדכן את ההשערה שלנו.

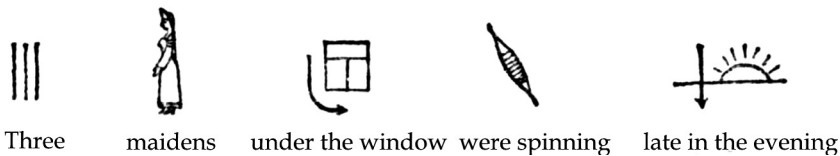
הַפְּתָּיִם הַנְּפוּצִים בְּרַחְבֵי הָעוֹלָם

במוסף הצבעוני החותם מאמר זה (סכימה גדולה בעמוד 76) ניסינו להציג באופן סכמטי את מערכות הכתב השונות של שפות העולם ממוינות לפי מפתח צבעים. בצבע צהוב עם הצללה שחורה סומנו מערכות כתב המתבססות על הברות, לוגוגרמות ודִּטְרָמִינְטִיבִים (ממיינים סמנטיים) (כך לדוגמה מתפקדים ההירוגליפים הסיניים). צבע כתום עם הצללה אדומה (כתב היתדות של החתית) מסמן כי יש הן סימני כתב הברתיים, הן הברתיים-צליליים (סילאבו-ווקאליים) והן הטרוגרמות.

אך מה המילים החכמות האלה כגון לוגוגרם, הטרוגרמה, סימן-כתב פוליקונסוננטי וכו' רוצות לומר?

1. **לוגוגרמה.** כל סימן מעביר משמעות של מילה שלימה בשפה המדוברת או של שורש של מילה (לעיתים אף צירוף מילים). יש לוגוגרמות מסוגים שונים:

(א) **אידיאוגרם.** כל סימן מתאים לקונספט מסוים. לו השפה הרוסית הייתה כתובה באידיאוגרמות, אזי השורה הראשונה של אגדת צאר סאלטן מאת פושקין הייתה נראית בערך כך:

הסימן מופיע כאן במשמעות של "נערה". מובן כי ניתן לקרוא אותו גם כ"עלמה", "ילדה", "ילדונת". המשפט אשר כתוב מתחת לציורים אינו מקביל ישירות למשפט בלשון המדוברת.

(ב) **סימן מורפמי.** סימן המקביל לשורש. רק תנסו לדמיין איזה מספר עצום של סימנים שונים היינו צריכים כדי שיהיה ניתן לכתוב הכול בסימנים מורפמיים! מובן כי למידת כתב שכזה הייתה דורשת השקעה עצומה. המלאכה קלה יותר כאשר הסימן המורפמי מורכב ממספר יסודות. הנה לדוגמה בשפה הסינית הירוגליפים רבים מורכבים ממספר יסודות. יסוד אחד מורה על משמעות (או במינוח המקצועי הדִּטְרָמִינְטִיב/הממייין, זהו החלק הִּסְמָנְטִי) והאחר רומז על הצליל (זהו החלק הפונטי, צליל ההברה). כך ההירוגליף 柑 נהגה gān ומשמעותו "תפוז".

היסוד הימני 甘 מורה על הצליל, על החלק הפונטי, והנה השוו לדוגמה: 甘 gān "מי אורז", 甘 gān "כלי קיבול מחימר", 甘 hān "צדפה (אויסטר)". מנגד היסוד השמאלי 木 (עץ) רומז

* פורסם ב: Nauka i Zhizn (Science and Life), #4, 1966, pp. 88-97 and pp. 6-7 of the color insert.

על המשמעות, והוא המאפשר להבחין בכתב בין 柑 gān של "תפוז" לזה של "מי אורז" 泔 (שבו הדטרמינטיב/הממין הוא 彡 ("שלוש טיפות) מים"). סימונים בעלי אופי מורפמי קיימים גם במערכת הכתב שלנו №, §, %.

2. **סימן הברתי**. מקביל להברה. שני אלפביתים הברתיים קיימים אצל היפנים - הִרְאָנְה וקֶטְקָנְה. היפנים לרוב כותבים את שורש המילה בהירוגליפים; סיומות, מילות שימוש ומילים שאולות נכתבות באלפבית ההברתי. את המילה "רוסיה" ביפנית נכתוב כך:

ロシア

ro si ya

3. **סימנים הברתיים-ציליים (סילאבו-ווקאליים)**. השם חֲמֹרְבִי (ליתר דיוק חֲמֹרְבִי) נכתב באכדית כך:

𐎶 𐎠 𐎢 𐎠 𐎢 𐎠 𐎢
 "human"
 determinative
 Ha am mu ra bi

את ההברה Ham- כותבים באמצעות הסימנים של HA-AM. כל סימן כזה מהווה חלק מההברה הכוללת תנועה, והוא נקרא **הברתי-צילי (סילאבו-ווקאלי)**. לעיתים ההברה יכולה להיכתב אף באמצעות שלושה סימנים סילאבו-ווקאליים, לדוגמה HAS, ההברה השנייה במילה החיתית ISHAS "אדון, בעל" (בְּכָתָב: is-ha-a-as).

𐎶 𐎠 𐎢 𐎠 𐎢 𐎠 𐎢

4. **סימנים פוליקונסוננטיים (מרובי-עיצורים)**.

במצרית שם האל Harmose או Harmasi היה נכתב כך: hr ms s .

בוודאי הבחנתם כי המצרים ציינו בכתב רק את העיצורים תוך התעלמות מהתנועות. בתוך כך סימן כתב אחד היה יכול לציין שני עיצורים (ולעיתים שלושה ואף ארבעה) ברצף. סימן שכזה נקרא **פוליקונסוננטי (מרובה עיצורים)**.

5. **אותיות קונסוננטיות**. מציינות עיצורים. בכתב מסוג זה התנועות לרוב אינן מופיעות (בדומה לעברית).

6. **אותיות של אלפבית פונמי**. באלפביתים פונמיים קיים סימן כתב לעיצורים ולתנועות. באופן זה בנויים האלפביתים של כל העמים באירופה ובתוך כך גם האלפבית הרוסי.

7. **הטרוגרמות**. אתם בוודאי יודעים כי באנגלית כאשר כתוב i.e. (קיצור של id est בלטינית) פירושו that is, בעברית "כלומר"; ואילו כאשר כתוב e.g. (exempli gratia) פירושו for example בעברית "לדוגמה". **הטרוגרמות** שיחקו תפקיד חשוב בכתבי יתדות (אכדית,

חיתית, אוגריתית, אנוֹרֶטית ועוד) וכן בכתבים הטרומ-איסלאמיים ששימשו את תושבי איראן (המילים היו נכתבות בארמית, אך היו נקראות ומובנות בשפות האיראניות).

8. דִּטְרַמִּינְטִיבִים סַמְנִיִּים (מַמִּינִים).

סימן הכתב עצמו אינו נהגה ואולם הוא רומז או מורה על משמעות סמנטית.

כך המצרים העתיקים נהגו לכתוב אחרי כל מילה המציינת אישה את הדטרמינטיב (ממין) לאישה: . משהו המזכיר מעט את הדטרמינטיבים הסמנטיים הללו יש גם בכתב שלנו: מסגרת שחורה בהודעות אבל, אותיות גדולות בשמות הזכרים לייחוד, ועוד.

ובכן, ניתן לראות על פי הציור הסכמטי בעמוד הבא כי את כתבי העולם ניתן לחלק באופן גס למדי למספר סוגים. הסוג הראשון מכיל כתבים מסוימים המתבססים על סימון הברות (כמו הכתב היפני, הסיני) (מסומן בצהוב). כתבים אחרים, מן הסוג השני (כמו הפיניקי, הערבי, העברי ועוד), מבוססים על עיצורים כאשר התנועות לרוב אינן מופיעות (כתבים אלה מסומנים בצבע אפור). כתב מן הסוג השלישי (כמו זה האירופי) מבוסס על אותיות המציינות הן עיצורים והן תנועות (ראו במוסף הצבעוני בצבע כחול). כתבי הסוג הרביעי (כתבי הודו, דרום-מזרח אסיה, אתיופיה, קוריא, בצבע חום) מבוססים על סימון הן של הברות והן של צלילים, ניתן לכנותם פֹּנְמוֹ-סִילַבִּיִּים: בכתבים אלה ישנה השתקפות מלאה הן של הרכיב הפונמי והן של הרכיב ההברתי של המילה. כל הפונמות (הן העיצורים והן התנועות) מסומנות בסימני כתב מיוחדים, כאשר סימנים של הברה אחת לרוב מתאחדים לכדי סימן אחד. מבנה כזה מופיע באופן מלא בכתב הטיבטי והקוריאני. בכתבים ממקור הודי ואתיופי המבנה הנ"ל משתבש בסוף מילה (או הברה): העיצורים נכתבים כאילו היו הברה נפרדת אחת: בהודית U-pa-ni-sha-d, באמהרית A-ddi-s A-be-ba.

בד בבד ניתן לראות גם חלוקה אחרת של שיטות הכתיבה. כתבים מסוימים (לרוב עתיקים יותר) מכילים לוגוגרמות (סימן למילה או שורש שלם). כתבים אלה נקראים בפשטות "הִירוֹגְלִיפִים": הכתבים של מצרית עתיקה, סינית, שוֹמְרִית, בני המַאִיה ועוד. כתבים חדשים יותר כמעט ולא מכילים לוגוגרמות (בציור הסכמטי צבע אפור עם קווים שחורים מסמן כתבים המכילים לוגוגרמות).

ברור כי ישנם גם ערבובים שונים ומקרי ביניים. מספיק לקחת את כתב היתדות (מסומן בכתום): הכתב דומה לכתב הברתי, ואולם פרט לסימני כתב הברתיים אנו יכולים לפגוש שם גם סימנים סִילַבִּי-ווקאליים (המסמנים חלקים של הברה כמו ב: ta+am=tam), גם לוגוגרמות, גם הִטְרוֹגְרַמֹּת וגם דִּטְרַמִּינְטִיבִים (ממיינים). אפשר גם להסתכל על הכתב המצרי (שבו יש הן סימני כתב לעיצורים, הן למספר עיצורים ביחד (פוליקונסוננטיים), הן לוגוגרמות והן דטרמינטיבים סמנטיים) (ממיינים). נוכח עובדה זו כתבים מסוימים (כמו פרסית או אוגריתית) היה צריך לסמן על ידי רצועות.

כשאתם מביטים על "הענפים" ועל "הזמורות" של "העץ" שלנו, אל לכם לשכוח: שום תרשים לא יוכל להעביר את כל החיות והססגוניות שניחנו בהם כתבי העולם על תולדותיהם.

המרחב הנוסטריטי - מובאות וסיכום ביניים

אהרון דולגופולסקי

אהרון דולגופולסקי (נולד ב-1930) הוא בלשן וד"ר לפילולוגיה. נולד במוסקבה לאב מהנדס. עבד במכון הפדגוגי הראשון לשפות זרות במוסקבה ולאחר מכן במכון השפה הרוסית של האקדמיה למדעים של בריה"מ. משנת 1965 הוא עובד במכון לבלשנות של האקדמיה למדעים של בריה"מ.

דולגופולסקי החל את מחקרו בבלשנות השוואתית של לטינית ושפות רומאניות. משנת 1958 הוא החל לחקור את הקשרים הרחוקים (distant) שבין משפחות שפות העולם העתיק. בשנת 1964, במסגרת הכינוס הבינלאומי השביעי ללימודי אנתרופולוגיה ואתנוגרפיה, דולגופולסקי הציג דו"ח באשר לקשרים המשוערים שיש בין השפות ההודו-אירופיות לשפות האנזאליות, האלְטַאיות (כגון טורקית, מונגולית, טונגוסו-מנג'ורית וכו'), הפְּרָתוֹליות, האפרו-אסיאתיות (בשמן הקודם "השמיות-חמיות") ומספר שפות נוספות. קבוצת השפות הללו נקראת כבר עתה באופן כללי קבוצת השפות הנוֹסְטְרִיטיות (או הבוראיות Borean). בדו"ח הוצגו יותר מ-150 שורשים נוסטריטיים משוחזרים. משנת 1963 דולגופולסקי עבד בשיתוף עם הבלשן הסובייטי הדגול וְלְדִיֶסְלָב אֵילִיץ'-סוויטיץ' (1934-1966) אשר חקר את הנושא. איליץ'-סוויטיץ' הצליח לבסס חוקי מעתקי הגיים סדירים בין הצלילים ההודו-אירופיים לאלו האנזאליים, הטורקיים, המונגוליים, הטונגוסו-מנג'וריים, הפְּרָתוֹלִיִים, האפרו-אסיאתיים והדְּרָאוֹיִדִים, וזאת תוך הצגת שינויי ההגיים שחלו בשפות אלו במהלך התפתחותן מהנוסטריטיות. כך נולדה הבלשנות ההיסטורית המשווה של השפות הנוסטריטיות על עֶרְכָּה הפונטיים. גילוי זה הפך את ההשערה הנוסטריטית לתיאוריה מדעית שעומדת על כְּנָה. ניתן לראות את חוקיות מעתקי ההגיים שהתגלו ע"י איליץ'-סוויטיץ' ביותר מ-600 שורשים וכן במורפמות דקדוקיות.

לאחר מותו בטרם עת של איליץ'-סוויטיץ', אהרון דולגופולסקי המשיך את המחקר ההיסטורי המשווה של הפונמות בשפות הנוסטריטיות והחל לשחזר גם את המבנה הדקדוקי של הנוֹסְטְרִיטיות. עוד כשעבדו ביחד, שני הבלשנים הגיעו למסקנה כי למען התפתחותה העתידית של הבלשנות הנוֹסְטְרִיטית, ישנה חשיבות עצומה להבין עוד קודם לכן את ההתפתחות של מספר תת-משפחות, בפרט אלו מהענף הצ'אדי והכּוֹשִׁיִּי של משפחת השפות האפרו-אסיאתיות המדוברות באפריקה. בעקבות כך, איליץ'-סוויטיץ' החל לעסוק בבלשנות היסטורית משווה של השפות הצ'אדיות (האוסה ושפות נוספות בצפון ניגריה, בקמרון וברפובליקה של צ'אד)

* פורסם ב: Nauka i Chelovechestvo (Science and Humanity), 1971-1972, pp. 106-119
מאמר זה הוא בבחינת סיכום והרחבה של כל המאמרים הקודמים. הוא מציג את הישגי חקר הנוסטריטיקה עד תחילת שנות ה-70.

בעוד דולגופולסקי החל לחקור את תולדות השפות הפונטיות (בסומליה, באתיופיה ובאזורים שכנים נוספים). דולגופולסקי סיים בשנת 1973 את עבודת המחקר הזאת שהתפרסמה ברוסית במונוגרפיה הנושאת את הכותרת "פונטיקה השוואתית של השפות הפונטיות" - דהיינו שחזור הפונמות והשורשים בשפות אלו הושלם. (המחקר בתחום הבלשנות ההיסטורית המשווה של השפות הצ'אדיות נמשך עד עצם היום הזה. הערת העורכת).

במאמר זה יסופר על החיפוש שעורכים בימינו הבלשנים החוקרים את הקירבה בין השפות. בשנים האחרונות הבלשנים הצליחו להוכיח כי לשפות ההודו-אירופיות (שפות הודו, איראן וצפון הודו) ישנו קשר גנטי עתיק עם השפות הפינו-אוגריות, הטורקיות ושפות צפון-אסיה נוספות, עם השפות הדרום קווקאזיות (פְּרֶתוֹלִיּוֹת), עם השפות האפרו-אסיאתיות וכן עם מספר שפות נוספות. ההשערה לגבי קירבה מעין זו בין השפות הועלתה כבר מזמן, ואולם היא זכתה להוכחה רק עתה. זאת לאחר שהתגלתה ההיסטוריה של נוסחאות שינויי ההגיים - שינויים שהתרחשו משפת האב הקדמון המשותפת של צפון אֵירוֹאֶסְיָה ומערבה, השפה הנוֹסְטְרִית או הבורֶאִית, לשפות שיצאו ממנה: השפות ההודו-אירופיות, הפינו-אוגריות, הטורקיות, האפרו-אסיאתיות ועוד.

לנוסחאות החושפות את ההיסטוריה של התפתחות ההגיים בבלשנות (חוקי "מעתיקי ההגיים") יש אותה חשיבות כמו למשוואות בפיזיקה. פיזיקאי יוכל לשכנע בצידקת השערתו רק כאשר הוא יוכל להציג אותה במשוואה מדויקת המתארת את העובדה הנבחנת. כך זה גם במדע שלנו: ההשערה בדבר קירבה בין שפות יכולה להיות בגדר תיאוריה רצינית רק כאשר ניתן להוכיח אותה באמצעות הצגת מעתיקי הגיים סדירים בין השפות השונות; וכך ניתן להסביר את היווצרותם של מאות השורשים, המורפמות הדקדוקיות וכו'. גילוי של נוסחאות אלו בשפות הבורֶאִיות פותח צוהר שלא יסולא בפז עבור הבלשנות ההיסטורית ועבור ענפי המדע הקשורים אליה.

בטרם נעבור לדבר על הגילויים האחרונים בתחום, הבה ונסקור ראשית מספר עובדות הידועות זה מכבר היטב לבלשנים.

קירבה בין שפות

כידוע שפות העולם שייכות לקבוצות ולמשפחות של שפות. רוסית, פולנית, צ'כית, בולגרית, סְרֶבִית ושפות נוספות יוצרות את קבוצת השפות הסלאביות. גרמנית, אנגלית, שפות סקנדינביות ושפות נוספות שייכות כולן לקבוצת השפות הגֶרְמָאנִיות. ליטאית ולְטֶבִית, לצד הפְּרוֹסִית העתיקה שנכחדה זה מכבר שייכות לקבוצת השפות הבלְטִיות. רוב שפות אירופה (השפות הסלאביות, הבלְטִיות, הגֶרְמָאנִיות, הקלְטִיות, הרומאניות, יונית ואלְבָנִית) לצד האֶרְמֶנִית, השפות האֵיֶרָאנִיות וההודיות (הודו-אֶרִיֹּת), וכמו גם השפות החִיתִית-לוֹוִיֹּת העתיקות (שדוברו באסיה הקטנה) יוצרות את משפחת העל של השפות ההודו-אירופיות. בעולם קיימות משפחות על נוספות של שפות: אֶרֶאֶלִיֹּת (פִינו-אוגריות וסֶאמוֹיִדִיֹּת), טורקיות, מונגוליות, פְּרֶתוֹלִיֹּת, אפרו-אֶסִיָּאִית ועוד רבות אחרות.

ואולם למה הכוונה כאשר אומרים: "שתי שפות אחיות, שתי שפות שמשתייכות לאותה משפחה"? שפות אחיות הן שפות שיש להן מוצא משותף. לדוגמה, צרפתית, ספרדית, איטלקית, פורטוגזית, רומנית ועוד מספר שפות שייכות למשפחת השפות הרומאניות, משום שהן כולן מגיעות משפת אם משותפת - לטינית. רוסית, פולנית, סְרֶבִית וכד' התפתחו מהשפה של הסלאבים העתיקים, שנקראת פרוטו-סלאבית או סלאבית משותפת (שאלם לא הותרה אחריה שום כתבים, אך בכל זאת ניתן לדבר עליה לאחר שבוצע שיחזור של צליליה וצורותיה על בסיס השוואה של שפות שיצאו מהפרוטו-סלאבית). הִינְדִי, בְּנָגְלִית, מְרָאָטְהִית ושפות נוספות המדוברות בצפון הודו ובמרכזה (יחד עם הסינהלית המדוברת בסְרִי-לַנְקָה ועם הצוענית¹) משתייכות למשפחת השפות ההודו-אֶרִיֹות, והן התפתחו כולן מהשפה ההודית העתיקה שהגירסה הספרותית שלה נקראת סְנְסְקְרִיט. כלומר כאשר אנו אומרים: "יוונית, לטינית, השפות הסלאביות, השפות ההודו-אֶרִיֹות ושפות נוספות יוצרות את משפחת השפות ההודו-אירופיות", אנו למעשה מתכוונים כי כל השפות הללו התפתחו משפת-אם משותפת, כלומר יש להן מוצא משותף.

ניתן להכיר בשפות כבעלות קירבה משפחתית רק כאשר נמצאו עובדות, שניתן להסבירן בוודאות באמצעות ההשערה בדבר מוצאן המשותף. אך באלו עובדות בדיוק מדובר?

ראשית כל הימצאותם של שורשים רבים בעלי קירבה משפחתית. יש למצוא שורשים מקבילים בין שפה אחת לשפה אחרת, שיש להם משמעות סמנטית דומה וקיימים ביניהן מעתקי הגיים סדירים. כך ההגה d באנגלית מתאים באופן סדיר להגה t בגרמנית, d ברוסית, f בלטינית, th ביוונית ו-dh בהודו-אֶרִיֹית עתיקה:

הודו-אֶרִיֹית	יוונית	לטינית	רוסית	גרמנית	אנגלית	משמעות
	thūgatér		дочь	Tochter	daughter	בת
	thürā	forēs	дверь	Tür	door	דלת
dhūmos	thūmos	fūmus	дым			עשן
madhu	methū		мед	Met	mead	תְּמֵד ²
dhā-	thē-	fuc (ere)	де (ть)	tu (n)	do	לשים ³

1 שפה זו לרוב נקראת רומאני. הערת המתרגם מרוסית לאנגלית.

2 במשמעות של "דבש" ולא של תמד (משקה אלכוהולי המופק מדבש).

3 המשמעות העתיקה של "לשים", "להניח" קיבלה משמעות רחבה יותר של "לעשות".

מעתיקי הגיים סדירים בין שפות בעלות קירבה משפחתית מתבססות על חוקי הגיים (sound laws) שהם למעשה שינויי הגיים היסטוריים.

לכל שפה בכל תקופה יש חוקי הגיים משלה: גרמנית עתיקה המירה את ההגה dh ב-d, יוונית שינתה אותו ל-th ואילו בהודית הוא נותר כ-dh. כך נולד הֶתָאֵם ההגיים הבא: גרמנית עתיקה (ואנגלית) d = יוונית th = הודו-אֶרִית עתיקה dh.

זו גם הסיבה לכך שהשוואה בין שפות חייבת להתבצע "בצורה מדויקת, יסודית ומעמיקה, קרי לא רק על סמך הגיים אלא גם בהתבסס על חוקים יציבים של שינויים פונטיים מדויקים" (כך כתב ב-1830 A. Sjögren, חוקר שפות פינ-אוגריות וקווקזיות).

עם זאת, להוכחת קירבה משפחתית לא ניתן להסתפק רק במעתיקי הגיים סדירים בין שורשים. אלה חייבים להיות שורשים שלא ניתן להסביר את הקירבה שלהם עקב שאילה משפה אחת לאחרת. בלשנים יודעים אלו סוגי מילים עוברות בהשאלה לעיתים קרובות משפות אחרות ואלו לא. מילים הקשורות לתרבות חומרית או רוחנית עוברות בהשאלה בקלות, לדוגמה שמות של בגדים, צמחים מתורבתים, מושגים דתיים ועוד. המצב שונה לחלוטין בכל הנוגע לכינויי גוף או למילים כמו "אוזן", "שן", "רגל", "מים", "לאכול", "לשתות", "ללכת" וכד'. מילים אלה כמעט תמיד אינן שאולות ועל כן אם הן קרובות במספר שפות, המשמעות היא שבין השפות הללו עצמן יש קירבה משפחתית.

מורפמות נטייה של יחסה ושל גוף, כמו גם צורנים דקדוקיים אחרים, מהווים ארגומנטים חשובים נוספים להוכחת קירבה בין שפות. אם בשפות מסוימות השתמרו "מוספיות" (תחיליות, סופיות או סיומות) עתיקות, קל יותר להוכיח את הקירבה ביניהן. ברם, במקרים מסוימים לשפת האם אין מוספיות, או שהשפות שהתפתחו ממנה איבדו אותן. למשל, באנגלית כמעט כל הסיומות הדקדוקיות של ההודו-אירופית העתיקה אבדו. במקרה כגון זה ניתן להסתמך רק על שורשים, כאשר רוצים לחקור את הקירבה בין שפות.

באמצעות השוואה בין שפות בעלות קירבה, תוך ביסוס חוקים למעתיקי הגיים סדירים שגרמו לשינויים בשורשים העתיקים, הבלשנים יכולים לשחזר באופן זה או אחר את המבנה של שפת האם, על הגייה, צוּרְנִיָה הדקדוקיים ושׁוֹרְשִׁיהָ. הישגים רבים בתחום זה נרשמו בכל הנוגע לשחזור של השפה הפרוטו-הודו-אירופית.

האם ניתן להרחיב את משפחות השפות?

אנא הסתכלו על מפה מס' 1 (עמ' 83), תוכלו לגלות כי רק באירואַסְיָה עצמה קיימות יותר מ-20 משפחות של שפות לצד מספר שפות מבודדות. האם ייתכן כי ישנו קשר משפחתי לפחות בין חלק מהן? האם ניתן להרחיב את מעגל הקירבה המשפחתית בין המשפחות השונות? הבלשנים גילו כבר מזמן דמיון בלתי ייאמן בין כינויי הגוף בהודו-אירופית, אונְרָלית, מונגולית ומספר שפות נוספות:

רוסית (הודו-אירופית)	מורדובית (אורלית)		יוקגירית		מונגולית		צ'וקצ'ית	
	יחיד	רבים	יחיד	רבים	יחיד	רבים	יחיד	רבים
menja -m ⁴	mon	min'	met	mit	minü	manu	gy-m	muri
“אותי”	«אני»	«אנחנו»	«אני»	«אנחנו»	«אותי»	«אותנו»	«אני»	«אנחנו»
t'ebja -t'e ⁴	ton	t'in'	tet	t'it	ch'inü	tanu	gy-t	turi
“אותך”	«אתם\ן»	«אתם\ן»	«אתם\ן»	«אתם\ן»	«אותך»	«אתכם\ן»	«אתם\ן»	«אתם\ן»

אנו יכולים גם להשוות בין מילות שאלה במשמעות “מי?”: בהודו-אירופית - *k^w (ברוסית kto, בלטינית quis), באונְרָלית *ku (בפינית kuka, במורדובית ku), בטורקית kum, במונגולית keh, ביוקגירית kuh, באיטלִמְנִית (צ'וקוטקו-קמִצְטִית) ke, בקאפה (שפה אפרו-אסיאתית מהענף הכושיתי המדוברת באתיופיה) kōn. והנה הדמיון הפונטי נמצא גם במספר מילים נוספות.

בטרם הבלשנים למדו לשחזר את מבנה שפת האם הקדמונית (או שפת המוצא) של כל משפחת שפות, כמעט ולא היה ניתן להוכיח את הקירבה בין המשפחות השונות. המבנה של הפרוטו-הודו-אירופית שוחזר עוד על-ידי הפילולוגים במאה ה-19, על הפונמות, השורשים, הסופיות, הצורנים ומבנה המילים שלה. בעשורים האחרונים התבצעה עבודה דומה במטרה לשחזר את האם הקדמונית של השפות האונְרָליות, כמו גם של הִכְרָתוֹלִית, הטונְגוֹסוֹ-מְנְגוֹרִית וכד'. והנה עתה, במקום להשוות את ההודו-אירופית לשפות אונְרָליות מודרניות, טונְגוֹסוֹ-מְנְגוֹרִית מודרניות ועוד, הבלשנים יכולים לערוך השוואה בין הפרוטו-הודו-אירופית לפרוטו-אונְרָלית, לפרוטו-טונְגוֹסוֹ-מְנְגוֹרִית וכד'.

עובדה זו הופכת את כל העניין לפשוט יותר: אם בין השפות השונות קיים קשר משפחתי, אזי הן יציגו דמיון וקירבה רבה וברורה יותר בשלביהן המוקדמים ולא המודרניים. באמצעות שחזור שפות הפרוטו-השונות, נסללה הדרך עבור מחקר בלשני מעמיק בקשרים העתיקים שהתקיימו בין משפחות שפות רבות באיזור אִירואַסְיָה וצפון אפריקה.

4 כינויי גוף עתיקים רבים השתמרו בשפות הודו-אירופיות מסוימות כסיומות נטייה במערכת הפועל.

הבלשן הסובייטי הדגול ו. איליץ'-סוויטיץ' ערך מספר מחקרים פורצי דרך בתחום זה. הוא השלים את החלק החשוב ביותר במשימה בכך שהצליח לבסס את מערכת מעתקי ההגיים הסדירים בין ההודו-אירופית, האנז'אלית, השפה המכונה אֶלְטָאית (טורקית, מונגולית, טונגוסו-מנג'ורית), כְּתוּלית, אֶפְרו-אסיאתית ודְרָאוּיֵדית. את מעתקי ההגיים הללו ניתן לאתר במאות שורשים נוסְטְרָטִיים (או בּוֹרָאִיים). בספרו "חומרים למילון של השפות הנוסְטְרָטיות" איליץ'-סוויטיץ' מציג יותר מ-600 שורשים שכאלו, וכשם שמוכיחים מחקריו של כותב מאמר זה, מספר זה רחוק מלהיות ממצה.

הבלשן הסובייטי וְלֵדִיֶסְלָב אִילִיץ'-סוּוִיטִיץ' (1934 - 1966)

הבה ונסתכל על התאמי ההגיים הבסיסיים הנובעים מן העיצורים הנוסְטְרָטִיים.

התאמי ההגיים העיקריים

נוסְטְרָטית	הודו-אירופית		אנז'לית		אֶפְרו-כְּתוּלית דְרָאוּיֵדית טונגוסו-מנג'ורית מונגולית טורקית אסיאתית					
			בתחילת מילה	בין תנועות	בתחילת מילה					
	*p	*p	*p	*pp	*0	*φ	*p	*p	*p, *p	*p, *p
	*p	*p, *b	*p	*p	*p (?)	*φ	*p	*p	*p	*p
	*b	*bh	*p	*w	*b	*b	*b	*p	*b	*b
	*t	*t	*t	*tt	*t	*t	*t	*t	*t	*t, *t
	*t	*d	*t	*t	*d	*d	*d	*t	*t	*t
	*d	*dh	*t	*δ	*j	*d	*d	*t	*d	*d
לפני *a, *e *i	*k	*k̂	*k	*kk	*k	*k	*x	*k	*k	*k, *k
	*k	*ĝ	*k	*k	*ĝ	*k	*k	*k	*k	*k
	*g	*gh	*k	*γ	*k	*g	*g	*k	*g	*g
לפני *a	*k	*k	*k	*kk	*k	*q	*x	*k	*k	*k, *k
	*k	*g	*k	*k	*g	*q	*k	*k	*k	*k
	*g	*gh	*k	*γ	*k	*g	*g	*k	*g	*g
לפני *o, *u	*k	*k ^w	*k	*kk	*k	*q	*x	*k	*k ^w	*k ^w , *k ^w
	*k	*g ^w	*k	*k	*g	*q	*k	*k	*k ^w	*k ^w
	*g	*g ^w h	*k	*γ	*k	*g	*g	*k	*g ^w	*g ^w
	*q	*ĥ, *h, *h ^w	*0	*k	*0	*0	*0	*0	*q, *q ^w	*q, *q ^w
	*ʔ	*ĥ, *h, *h ^w	*0	*0	*0	*0	*0	*0	*0, *q	*ʔ
	*w	*w, *u	*w	*w	*b, *0	*b, *0	*b, *0	*v, *0	*w	*w
	*l	*l	*l	*l	*j	*l	*l	*n	*l, *r	*l
	*r	*r	*r	*r	*j	*l	*l	*n	*r	*r
	*n	*n	*n	*n	*j	*n	*n	*n	*n	*n
	*m	*m	*m	*m	*m, *b	*b, *m	*b, *m	*m	*m	*m
	*s	*s	*s	*s	*s	*s	*s	*č	*s _l	*š
	*ś	*s	*ś	*ś	*s	*s	*s	*č	*s	*š
	*š	*s	*š	*š	*s	*s	*s	*č	*š	*š

הערות לגבי סימנים וסמלים:

* סימן לציון צורה משוחזרת. כאשר נכתוב $*\hat{k}$ הודו-אירופי" הכוונה: "הפונמה ההודו-אירופית שמקבילה באופן סדיר לפונמות: c בלטינית (כלומר k), k ביוונית, š בליטאית, *s בסלאבית (שממנה הגיעה c ברוסית), ś בהודו-אֶרִית עתיקה, h בגרמנית וכו', ושעל פי הבלשנים ככל הנראה נשמעה כצורה הרכה (הפלאטלית) של א ברוסית (кь)". "פלאטליזציה": ריפוך על-ידי היגוי מרומז של y (י? בעברית).

< סימן לציון "הגיע מ-, התפתח מ-" (Latin qu < Indo-European $*k^w$)

> סימן לציון "הפך ל-, השתנה ל-" (Indo-European $*\hat{k}$ > Russian c)

באשר למהותם ולסימניהם של עיצורים ביתר הרחבה:

c נשמע כ- ts (כמו "צ" במילה "ציפור"), צ נשמע כ-dz (כמו העיצור השני במילה "הר פוגי" (φυ'zija ma), x נשמע כ-kh (בדומה ל-ch במילה "חור" Loch בגרמנית, או ח הערבית במילה خال "דוד מצד האם").

q, g עיצורים אחוריים ונחציים (כמו העיצור הראשון במילה הטטרית Qazan "קאזאן" עיר הבירה של טטרסטן). עיצור אחורי ונחצי מזכיר לנו ע' ו-ח' לועיות (היגוי מזרחי "עמוק" בעברית).

w הוא ה-w של האנגלית.

j כמו "י" במילה "ילד" או "ינקות", או y במילה yellow באנגלית.

γ הוא g חוכך (המקביל ל-ğ בערבית במילה "מרוקו, מַגְרֶב" المغرب al-Mayrēb).

δ הוא d חוכך (כמו th במילה this או ð בערבית). חוכך זה: בזמן ההגייה הלשון נוגעת בשיניים בצידן האחורי.

θ הוא t חוכך (כמו th במילה thick או θ בערבית). חוכך זה: בזמן ההגייה הלשון נוגעת בשיניים בצידן הקדמי.

φ הוא f חוכך (כמו ב"הר פוגי" ביפנית (φυ'zija ma). חוכך זה הוא דו-שפתי

š כמו "ש" במילה "שור", č כמו "צ" במילה "צ'יפס", ž כמו "ג" במילה "ג'ירפה".

' מעל עיצור (ń, ś וכד') מציין עיצור רך (פלאטלי) כמו העיצורים הרכים ברוסית. בתעתיק של הפרוטו-הודו-אירופית ישנו סימן אחר עם משמעות זהה: \hat{k} , \hat{g} , \hat{gh} , \hat{h} הפרוטו-הודו-אירופיים הם למעשה k, g, gh, h פלאטליים.

ç, ç̣, ḳ, p̣, ṭ, q̣ הן המקבילות הסדקיות של העיצורים c, ç, k, p, t, q קרי עיצורים הנהגים כאשר מיתרי הקול סגורים, בדומה למילה Çqaltubo בגאורגית "צקאלטובו" (מחוז ועיירה בגאורגיה).

§, η בשפות הודו-אֶרִיֹות הן המקבילות הכפופות (או הֶרְטְרוֹפֶּלְקְסִיֹות, הלשון כפופה אחורנית) של s ו-n. העיצורים הכפופים קיימים בשפות דְרָאוּוִיִדִיֹות אך התעתיק שם שונה: § הוא t כפוף (רְטְרוֹפֶּלְקְסִיֹ).
 §, η בשפות הודו-אֶרִיֹות הן המקבילות הכפופות (או הֶרְטְרוֹפֶּלְקְסִיֹות, הלשון כפופה אחורנית) של s ו-n. העיצורים הכפופים קיימים בשפות דְרָאוּוִיִדִיֹות אך התעתיק שם שונה: § הוא t כפוף (רְטְרוֹפֶּלְקְסִיֹ).

h^w, g^wh, k^w, g^w הם עיצורים מעוגלים (לְבִיִאִלִים), קרי עיצורים הנהגים כאשר השפתיים מעוגלות וסגורות למחצה, כשם שהן ממוקמות בעת הגיית w.

' הוא אותם סדקי (כמו במילה ein "אחד" בגרמנית, הגיית א במילה חמאה בעברית או הֶמְזָה ε בערבית כמו במילה ماء "מים"). אותם סדקי זה מתפקד כעיצור פֹנְמִי (דהיינו בעל משמעות לשונית) לכל דבר בשפות רבות (שְמִיֹות, גרמנית, נוסטרטית). אותם סדקי: כמו היגוי א' במילה חֶמְאָה. בשפות שונות הסותם הסדקי מופיע גם ללא תנועה.

§ עיצור לוועי, חוכך קולי המקביל לאות ע בעברית הנהגית בהגייה מזרחית, או ע בערבית כמו במילה عمل "עבד, עשה". מקבילה עברית מדוייקת: עַמֵל.

h המקבילה הבלתי קולית של §. ח הנהגית בהגייה מזרחית, או ח בערבית כמו במילה حال "מצב".

o מציין היעדר עיצור (אפס צליל).

באשר לתנועות ביתר הרחבה:

ā, õ הן a ו-o ארוכות.

ä היא תנועת a קדמית כמו במילה האנגלית man. ö ו-ü נהגות כמו מקבילותיהן בגרמנית.

ה-Umlaut המוכר (כמו במילה schön "יפה"): התנועה נהגית בֶּפָּה חצי פתוח.

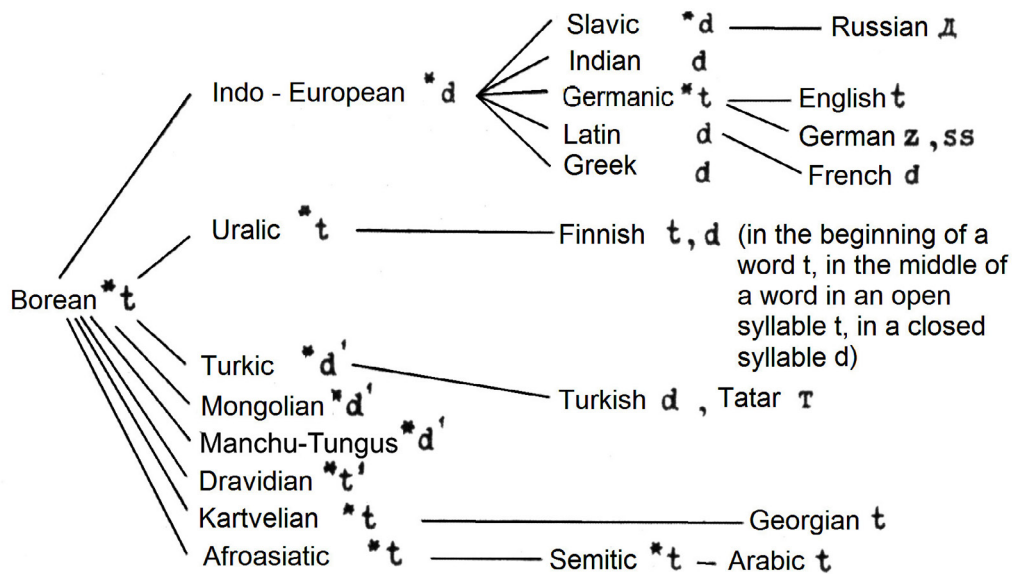
å היא תנועת a שְפִתִית (לְבִיִאִלִית) ונהגית כמו o פתוח מאוד.

Λ מציין תנועה בשורשים משוחזרים שההגייה המדוייקת שלה אינה ברורה. סימן זה מופיע כאשר ברור כי הייתה תנועה בשורש אך לא ברור איזו תנועה הייתה זו בדיוק.

Ä מציין תנועה קדמית אך לא ברור איזו בדיוק (e, ä או i).

אותיות גדולות בשורשים משוחזרים מופיעות כאשר אין אנו יכולים, בהתבסס על הנתונים הקיימים, להבחין בין עיצור אחד לעיצור שני הקרוב לו בהגייה. למשל העיצורים הנוסטרטיים *k ו-ḳ* התמזגו בכל השפות שהתפתחו מן הנוסטרטית, למעט בֶּפְרִתְוֹלִיֹות. על כן, השורש *Kulā* "קרובי משפחה, שאינם מאותו שבט", שלא שָרְד בשפות הֶפְרִתְוֹלִיֹות נכתב עם *K גדולה והמשמעות שמדובר או בפונמה *k או ḳ*. כאשר השחזור מוטל בספק, האות מופיעה בתוך סוגריים מרובעים. הסוגריים המרובעים אף מציינים את דרך ההיגוי כשאנו נתקלים בתוך רצף הטקסט במילה בכתוב המקורי שלה (ר' עמ' 85, 86, 93, 95, 96, 98).

לצורך הדגמה בואו נסתכל על שורה אחת בטבלה (בעמ' 82 לעיל), למשל שורה מס' 5 *t. את המידע שהיא מציגה נוכל להמחיש בתרשים הבא:

זהו המצב בתחילת מילה. באמצע מילה המעתיקים הפונטיים מסובכים יותר.

ה-*d* ההודו-אירופי הגיע מהצליל הבוראי/נוסטרטי **t*: הוא **t* באוראלית, **d* בטונגוסו-מנג'ורית, **t* בכרת'ולית, **t* באפרו-אסיאתית וכו'.

אם ניקח את השורש הנוסטרטי שמשמעותו "שתיים" שמשוחזר כ-*to'Ä*, ונפעיל את מעתיקי ההגיים שגילינו זה עתה מהנוסטרטית לפרוטו-הודו-אירופית, אנו נקבל באופן אוטומטי את הצורה הקדומה של הפרוטו-הודו-אירופית *dweh^w* שבצורתה המאוחרת נראית **dwō*. והנה, אכן ה-*t* הנוסטרטי הפך ל-*d* בהודו-אירופית, ה-*o** (יש להרחיב קצת יותר בנושא התנועות) הפך בהודו-אירופית ל-*we** (או במצבים מסוימים ל-*eu**), הסותם הסדקי **ʷ* אחרי **o* הפך תחילה ל-*h^w* ההודו-אירופי (צליל זה נקרא "לְיִנְגָּאֵל מעוגל"), ובהמשך, בהתאם לחוקים הפונטיים שחלו בהודו-אירופית, ה-*h^w* נעלם תוך הפיכת התנועה הקודמת למוארכת **ō*. התנועה הנוסטרטית הסופית *Ä* נְשָׁלָה (נעלמה) לחלוטין. והנה כך למעשה קיבלנו את ה-*dwō* ההודו-אירופי. אם אנו נפעיל את חוקי מעתיקי ההגיים מהפרוטו-הודו-אירופית לפרוטו-סלאבית אנו נקבל את *dьva* הסלאבי, ואחר כך את *дѡа* ברוסית (נשמע *dva*). בהתאם, אנו מקבלים גם את *duo* בלטינית, *dūō* ביוונית עתיקה (לעיתים מופיע גם כ-*dūo*), *dva* בסְקְרִיט ו-*twō** בפרוטו-גרמאנית, שממנה גם התפתח *two* באנגלית. בשפה האוראלית השורש הנוסטרטי השתמר רק במספרים הסודרים שמופיעים עם הסיומת **-ńće*: *to-ńće* "שני" באוראלית הוא האב הקדמון של *toinen* "שני" בפינית, *teine* באֶסְטוֹנִית וכד'. תופעות דומות התרחשו גם עם *tu* "שתיים" בקוריאנית, **d'ō* בטונגוסו-מנג'ורית (שממנה התפתחו המילים *дѡōр [ju:r]* "שתיים" ו-*дѡочѡ [ju:ɕ]* "בן/ת שנתיים" באֶבְנִיקִית, *дѡ [ju:]* "שתיים" באוּדְגִית וכו'), **tqu* בכרת'ולית (בגאורגית *tqubi* "תאומים", *tquci* "שני אגוזים או פירות הגדלים בצמידות יחדיו").

מעניין לציין כי השם הנוצרי "תומאס" הגיע גם כן מהשורש הנוסטרטי **to'Ä*. התהליך היה כזה: **to'Ä* "שתיים" בנוסטרטית < **tu'* "שתיים" באפרו-אסיאתית < **tu'm-u* שורש

שמי הגזור מ"שתיים" ומשמעותו "תאומים", שממנו גם התפתחה המילה $tō'mā$ "תאומים" בארמית (השפה שדוברת באזור Palestine במאה ה-1 לספירה). מילה זו החלה לשמש לשם פרטי בארמית $Tō'mā$, בתעתיק ליוונית $Θωμάς$ (Thōmā-s). ברוסית השם הפך להיות $\Phi\omicron\mu\alpha$, שכן ה- θ היווני הופך במעתק הגיים סדיר ל- ϕ ברוסית. כותב הברית החדשה ידע את מקור השם, שגם כתב על השליח תומאס את המילים הבאות:
 "Thomas... ho legomenos Didūmos" ("תומאס... נקרא גם התאום") (הבשורה על פי יוחנן, פרק כ', פסוק 24).

אותו החוק הנוגע למעתקים שעובר $*t$ הנוסטרטי בשפות שמוצאן נוסטרטי מתקיים גם בשורשים נוסטרטיים אחרים כגון $*wet\Lambda$ "מים" (בדומה ל- $water$ באנגלית) ו- $*it\Lambda$ "לאכול" (בדומה ל- eat באנגלית) שמוצגים בתרשימים בעמודים 99-102 להלן, וכן בשורשים אחרים.

כל שורה בטבלה מראת באופן פשוט, לעיתים אולי פשטני מדי, את החוקים הנוקשים של מעתקי ההגיים מהנוסטרטית ל"שפות הצאצאים" השונות. חוקים אלה, בצורתם המפורטת יותר, ניתן למצוא בספרות המקצועית ובפרט בעבודותיו של איליץ-סוויטיץ'.

החלטתי להימנע מלהציג את המעתקים החלים בתנועות השונות שכן אלו מורכבים הרבה יותר מאלו החלים בעיצורים. ואולם, על מנת להתמצא לפחות במקצת בשורשים העתיקים, יהיה זה יעיל ללמוד ולו רק מעט על מצב התנועות.

בשפה הנוסטרטית אנו יכולים לשחזר את התנועות הבאות: a, o, u, e, i וכנראה גם \ddot{a} . תנועות אלה נשמרו באופן די טוב ב"שפות הצאצאים" המזרחיות: אוקראינית, דראווידית ובמספר שפות אֶלְטָאיות (מונגולית, טונגוסו-מנג'ורית). בשפות המערביות: הודו-אירופית, כְּרֵתוֹלית, אֶפְרו־אֶסְיָאית, חלו חילופים מורפולוגיים של תנועות הנקראים אֶבְלָאוֹטִים (או אֶפּוֹפּוֹנִיה). למשל בהודו-אירופית, כל $*e$ התחלף ב- $*o$ או בתנועת אפס: $*e$ התקיימה במספר צורות פועליות (במערכת הנקראת פְּרִיִּזָּאנטית, דהיינו מערכת ההווה); ואולם בצורות אחרות ובמילים אחרות שנגזרו מאותו השורש (למשל במערכת הפְּרָפֶקְט Perfect ובשמות עצם מסוימים) היא התחלפה ב- $*o$, ובצורות אחרות התנועה השורשית נעלמה לחלוטין והפכה לתנועת אפס: $*bhndh$, $*bhondh$, $*bhndh$. שרידים לשינויים אלה ניתן לראות בפעלים החזקים (החריגים) בגרמנית (binden, band, gebunden), באוגות ברוסית כגון $[v'ezu]$ Bezy – [voz] B03 (אני נושא/סוּחב - עגלה) או $[t'eku]$ teky – [tok] TOK (אני זורם - זרם).

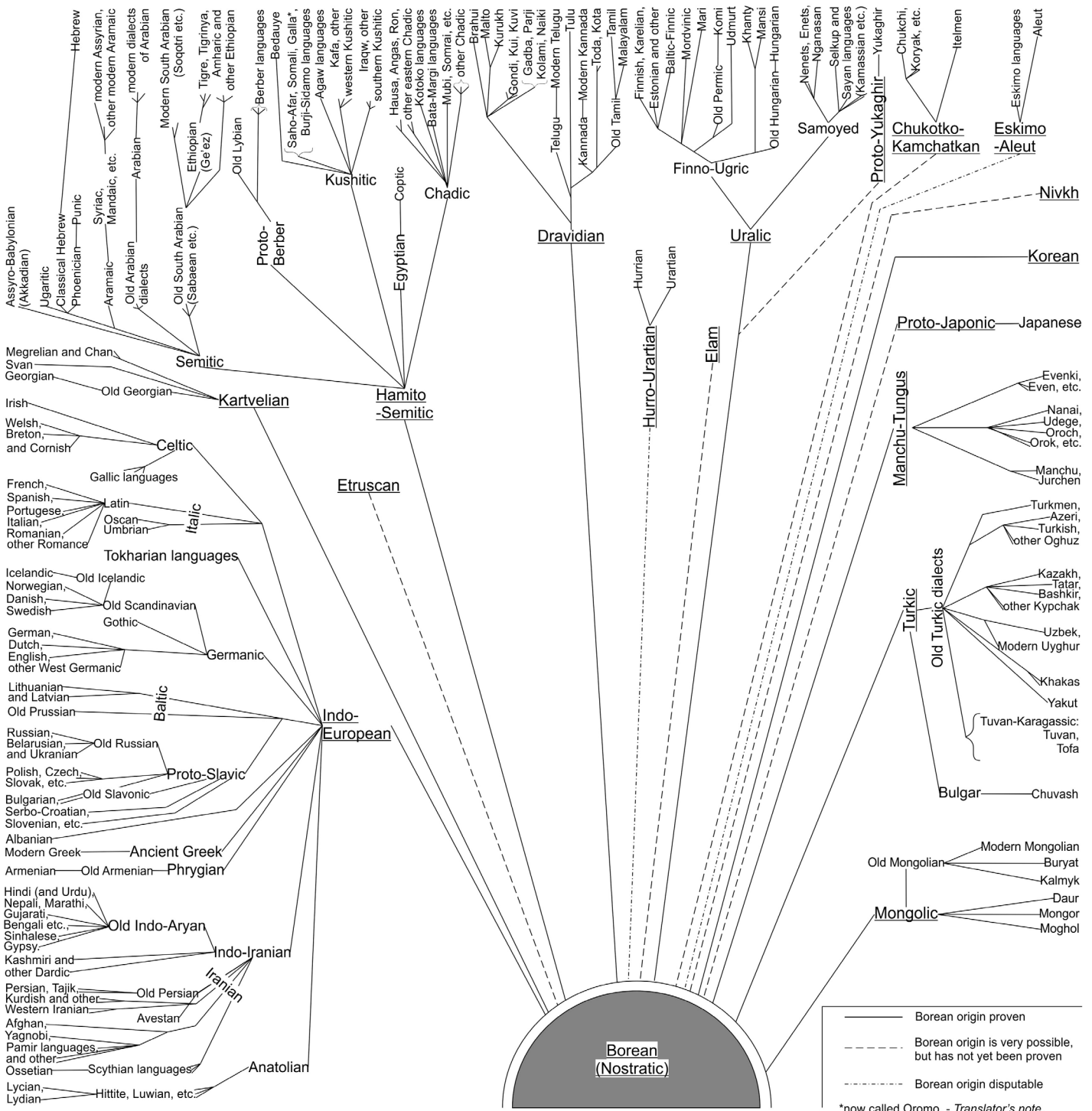
מה קרה לשורש הנוסטרטי בהודו-אירופית? ראשית כל, התנועה בהברה השנייה של השורש נִשְׁלָה. שנית, התנועה בהברה הראשונה השתנתה. לעיתים קרובות, לא משנה איזו תנועה הייתה בהברה הראשונה, בהודו-אירופית היא הפכה להיות $*e$, עם האֶבְלָאוֹטִים שלה בדמות $*o$ ותנועת אפס (אפס/ $*e/*o$). עם זאת, במקרים מסוימים התנועות הנוסטרטיות $*i$, $*\ddot{a}$ ו- $*e$ הפכו להיות $*ei/oi/i$, ואילו $*u$ ו- $*o$ הפכו להיות $*eu/ou/u/we$.

נוסף לאותן השפות שנמצאו עבורן הֶתְאָמִי הגיים, קיימות שפות נוספות שחושפות קירבה לשפות הנוֹסְטְרָטִיות אך המחקר עליהן דל הרבה יותר, כגון יוקג'רית והשפות הצוקוֹטְקוֹ-קְמֶצְטִיות בחלקים הקיצוניים של צפון-מזרח אסיה, וכן יפנית, קוריאנית וייתכן כי גם נִבְחִית (המדוברת על נהר האמור ובסחלין).

ניתן לאתר שורשים נוסטרטיים ומורפמות דקדוקיות גם בשפות קדומות נוספות, שהותירו אחריהן מספר מצומצם ביותר של כתבים שחלקם אף טרם פוענחו סופית: עילמית, שפה שדוברה בדרום-מערב איראן וכן אֶטְרוּסְקִית שדוברה באיטליה.

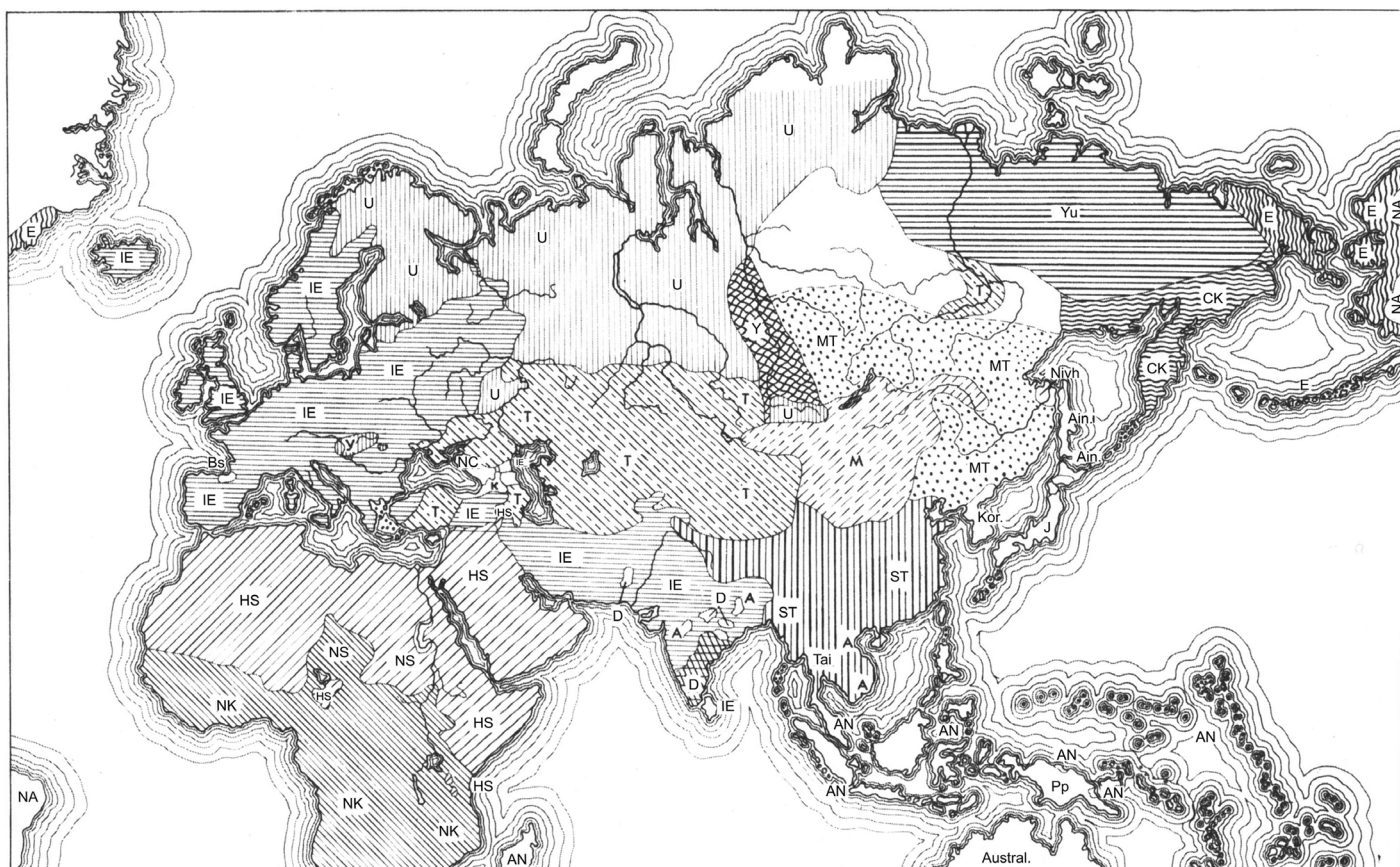
פרופ' Georg Jaukyan ניסה להוכיח כי לשפות ההודו-אירופיות והכּתּוּלוּיות יש קרבה לא רק לאורֶרֶטית, אלא גם לחזרית הקרובה אליה (שפות אלה נכתבו בכתב יתדות וממצאים שלהן נמצאו באזור מזרח טורקיה, ארמניה וצפון סוריה). ישנן ראיות כי גם לשפות אֶסְקִימו-אַלְאוּטִיות יש קרבה לשפות הנוסטרטיות. המצב של שפות צפון קווקז גם כן איננו ברור (אַבְחָז-אֶדִיגִיות ונאחו-דאנגְטְנִיות), ואולם בלשנים רבים נוטים לקשר אותן לשפות הכּתּוּלוּיות.

תיאור סכמטי של היחסים בין שפות משפחת העל הנוסטרטית/בוראית

מפה מס' 1

שפות העולם העתיק (במאות ה-15 וה-16)

אלו הן שפות העולם העתיק של המאה ה-15 וה-16, קרי לפני נדידת העמים של המאות האחרונות (התיישבות הרוסים על הוולגה, באוּרְל ובדרום סיביר; הגירת אירופים לאמריקה ולאוסטרליה; התפתחותם של האינקוטים באגן לְנָה; תהליכים אתניים שהובילו להיכחדות כמעט מוחלטת של השפות יוֹקְגִירִית, יֵינִיסֵאִית ושל שפת האיטְלֶמֶן בקִמְצ'טְקָה וכד')

משפחות השפות העיקריות בעולם:

IE - שפות הודו-אירופיות: סלאביות, בלטיות (ליטאית ולטבית), גרמאניות, קֶלְטִיות (שפות עתיקות של הגאלים - השפות המודרניות הן אירית, סקוטית, וולשית ובֶרְטוֹנִית), לטינית והשפות הרומאניות שהתפתחו ממנה, יוּנִית, אלבנית, ארמנית, שפות איראניות (פרסית, טג'יקית, כורדית, אֶפְגָנִית, שפות פֶּאמִירִיות, שפות אוֹסְטִיות), הודו-אֶרִיות (בצפון הודו ומרכזא, בפקיסטן, בנפאל ובסרי-לנקה)

U - שפות אוּרָלִיות: (1) פִּינו-אוּגְרִיות: פִּינִית, קֶרְלִית, אֶסְטוֹנִית, מוּרְדוּבִית, מָאֵרִי, אוּדְמוּרְטִית, קוּמִי, הוּנְגָרִית, ח'אֶנְטִי, מָאנְסִי (2) סָאמוֹיִדִיות: נְגָאִית, אֶנְאִית (החלק התחתי של נהר הֵינִיסִי), נְגָאנְסָאן (בחצי האי טֵימִיר), סֶלְקוֹפ (יניסיי), שפות החלק העליון של נהר הֵינִיסִי שנכחדו (קִמְאֶסִית, קוּיְבֵלִית ועוד)

- YU - השפה היוקג'רית (או משפחת השפות היוקג'ריות, שרובן נכחדו ועתה נותרו רק שני דיאלקטים באזור קולימה והחופים)
 הערה: הכתיב שמצוי לעיתים "יוקע'רית" משקף את המוצא האתימולוגי, אך הכתיב באות גימל באותו מקום משקף מבטא שיותר מוכר לנו.
- CK - שפות צ'וקוטקו-קמץ'טיות: קור'יאקית (צפון קמצ'טקה) וצ'וקצ'ית (המדוברת עתה בצ'וקוטקה), איטלמן (קמץ'טית)
- E - שפות אסקימו-אלאוטיות: אלאוטית (באיים האלאוטים) וכן שפות אסקימואיות (צ'וקוטקה, אלסקה, צפון קנדה וגרינלנד)
- T - שפות טורקיות: טובאנית, חאקה, אלטאית, יאקוטית, קירגיזית, קזחית, אוזבקית, אויגורית (בשינג'יאנג), טורקמנית, אזרית, טורקית, טטרית, צ'ובשית, בשק'רית ועוד
- M - שפות מונגוליות: מונגולית, בור'יאטית, קלמיק ועוד
- MT - טונגוסו-מנג'וריות (או מנג'ורו-טונגוסיות): אבנקית ואבנקית (בסיביר), ננאית, אולח'ית, אודג'ית ושפות נוספות על נהר האמור ובמנג'וריה
- Kor. - קוריאנית
- J - יפנית וריוקיו (באיי ריוקיו)
- Nivh - ניב'חית בחלק התחתון של נהר האמור וסחלין
- D - שפות דראוידיות: טמילית, מלאיאלאם, קאננדה, טלוגו ושפות נוספות בדרום הודו, שפות גונדה ואורה וכן שפות נוספות המדוברות במובלעות במרכז הודו. דוברי השפות הדראוידיות הגיעו ככל הנראה להודו מצפון-מערב: שפה דראוידית אחת בשם בראהוי נותרה עד ימינו במערב פקיסטן ובאפגניסטן. בלשנים רבים סוברים כי הציוויליזציה העתיקה של מואנג'ודארו ושל האראפפה, שישבה בעמק האינדוס ונהרסה על ידי המתישבים ההודו-אירופים - כנראה הייתה דראוידית.
- K - שפות כרת'וליות: גאורגית, מינגרלה (מערב גאורגיה), לאזית (צפון-מערב טורקיה ודרום-מערב אג'רה), סוואנית
- HS - שפות חמיות-שמיות (=אפרו-אסיאתיות): 1) שמיות: אכדית (אשורו-בבלית), ערבית, עברית, פיניקית, ארמית, שפות אתיופיות (כולל אמהרית) ועוד, 2) מצרית, 3) שפות ברבריות (שפת הטוארג בסהרה, ברברית במרוקו, באלג'יריה ובלוב), 4) כושיתיות - מדוברות ברצועה לאורך החוף המערבי של הים האדום (שפת הבג'ה), ברוב חלקיה של אתיופיה (פרט לאזורים הצפוניים שבהם מדוברות שפות שמיות שהגיעו מדרום ערב בתחילת המאה ה-1 לפנה"ס), בסומליה, בקניה הצפונית ובמספר מובלעות בטנזניה (בקרוב בני האייראקו), 5) שפות צ'אדיות: האוסה ושפות נוספות באזור אגם צ'אד (בצפון ניגריה, בצפון קמרון ועוד)

NC - שפות צפון-קווקזיות: 1) אַבְחָזִי-אַדִיגִיּוֹת: אַבְחָזִית, אַבְזָה, אַדִיגִית, קַבְרֵדִינִית-צ'ַרְקֵסִית, אונְבִיךָ (2) שפות נאח (צ'צ'נית ואחרות) ושפות דאגסטניות

NS - נילו-סהריות וכן NK (ניג'ריות-קונגולזיות, הכוללות גם את שפות הבנטו ושפות "דמויות הבנטו") המדוברות ברוב חלקיה של אפריקה. כמו כן, בצפון אפריקה ובמערבה מדוברות שפות חואיסאן (שפות הבושמנים וההוטנטוטים⁵)

ST - שפות סינו-טיבטיות: סינית, טיבטית, בורמזית וכו'

A - שפות אוסטרל-אסיאתיות: שפות המונדה (הודו), השפות המון-המריות (בקמבודיה ובוייטנאם) ושפות אחרות

Tai - שפות תאיות (תאית בתאילנד, לאוטית/לאית בלאוס, גואנג בדרום סין ועוד)

AN - שפות אוסטרונזיות (מלאיו-פולינזיות⁶): 1) שפות אינדונזיות באינדונזיה, במלזיה, בפיליפינים ובמדגסקר, 2) שפות פולינזיות (בשטחים רחבים באוקיינוס השקט החל מניו-זילנד ועד לאיי הוואי ואי הפסחא), 3) שפות מלנזיות המדוברות בחוף הצפוני של גינאה החדשה ובאיים השכנים

Pp - משפחות של שפות פּוּאָאָנִיּוֹת המדוברות בגינאה החדשה

Austral. - משפחת השפות האוסטרליות (השפות הילידיות של אוסטרליה)

Ain. - שפת האַיִנוֹ בסחלין, באיים הקוריליים ובהוקקאידו.

Y - משפחת השפות הייניסאיות: במאה ה-17 עוד התקיימו מספר שפות יניסאיות, ואולם עתה רק שפת קט נשארה

Bs - בֶּסְקִית

Na - משפחות של שפות אינדיאניות: משפחות של עמי ילידים באמריקה

5 כיום הכינוי "הוטנטוטים" נחשב לכינוי גנאי והכינוי המקובל הוא "קוֹיִקוֹ" - הערת המתרגם

6 שפות מלאיו-פולינזיות נחשבות כתת-הקבוצה הרחבה יותר של השפות האוסטרונזיות - הערת המתרגם

כיצד, איפה ומתי?

השאלות מתחילות כבר לצוץ מעצמן: מתי וכיצד קירבה משפחתית רחבה כל כך בין כל השפות הרבות הללו הייתה יכולה להיווצר? אילו תהליכים היסטוריים, שהתרחשו לפני אלפי שנים, הובילו למצב זה? התשובות לשאלות אלה טרם ידועות לנו. על מנת לגבש את התמונה ההיסטורית בדבר מקורם של דוברי השפות הנוסטרטיות, את מפת הנדידה וההגירה של דובריהן ואת תרשים ההתפשטות של השפות עצמן, נדרשת עבודה רחבת היקף של ארכיאולוגים, אנתרופולוגים, אתנוגרפים ובלשנים. לעת עתה אנו יכולים רק להעלות השערות.

אחת מההשערות הללו מוצגת במפה מס' 2 (בעמוד 94 להלן). בהתבסס על השערה זו, בתום עידן הקרח האחרון, כאשר האקלים החל להתחמם (קרי לפני יותר מעשרת אלפים שנה, בתקופה המזוליתית), מספר קבוצות של אנשים החלו להגר ממערב אסיה ומדרומה לאירופה ולסיביר, תוך הפצת תרבותם ושפתם. אחד מגלי ההגירה האתניים-תרבותיים הללו (ככל הנראה זה האחרון) קשור להתפשטות השפות הנוסטרטיות.

מדוע דווקא גל ההגירה האחרון? מפני שבמקרה האחר שטח זה היה כולל מספר שפות אחרות במקום אלו הנוסטרטיות: כאשר שפה מתפשטת "באופן מוצלח" בשטח מסוים, השפות שדוברו בשטח זה לפני נדחקות או מושמדות, אף על פי שלעיתים הן משפיעות באופן זה או אחר על "השפה המנצחת". "השפה המנצחת" יכולה לשמור על מספר דפוסי היגוי, מערכות או מבנים דקדוקיים ואף מילים שהיו לירושה מ"השפות המפסידות". במקרה הטוב "השפות המפסידות" יכולות להישאר במספר מובלעות, לדוגמה בהרים; והרי ברור שהמצב עם השפות הנוסטרטיות הוא כלל לא זה והן רחוקות מלהיות "מובלעות" גרידא.

נכון לרגע זה לא ניתן להגיד בוודאות כמה גלי ההגירה והתפשטות של שפות קדמו לגל ההתפשטות של השפות הנוסטרטיות. עם זאת, ידוע כי סיביר, לכל הפחות, הייתה עדה לנדידת העמים הגדולה בשלב מוקדם יותר בהיסטוריה ביחס לשאר האזור (ככל הנראה כבר בתקופה המזוליתית). נדידה זו כללה הגירה של בני שבט האמרינדי ("אינדיאנים") דרך הגשר היבשתי של ברינג'ה (שהייתה עוד יבשה בתקופה ההיא!) לאמריקה, לצד התיישבות בסיביר של אנשים ממרכז אסיה (המוכרים באנתרופולוגיה כגזע המונגולואידי הצפוני, גזע המאופיין במבנה קיפול מיוחד של העפעף העליון ובחיתוך צר של העין, כפי שנבחין עד היום בקלסתר הפנים של המונגולים, האבנקים והצ'וקצ'ים).

אם נשוב ונסתכל על מפה מס' 1 (עמוד 88), נראה כי דוברי השפות הנוסטרטיות כיום נבדלים מגזע זה מבחינה אנתרופולוגית, כמו גם במוצאם האתני. ישנם אנשים המשתייכים לגזע האדם הלבן הדרומי (קווקזאיד דרומי Southern Caucasoid) המאופיין בשיער שחור ועיניים כהות: יוונים, פרסים ואנשים רבים דוברי שפות הודו-אירופיות, כמו גם כרתוליות, שמיות, ברבריות וחלק מהדראנוידיות. ישנם גם אנשים שיש להם עירוב גנטי של מספר גזעים, כמו לדוגמה עירוב של גזע האדם הלבן הדרומי עם זה הצפוני (קווקזאיד צפוני, גזע המאופיין בשיער בהיר ועיניים בהירות) שניתן לראותו כמעט בכל אירופה (במערב, במזרח ובדרום אירופה).

קיים גם עירוב גנטי של הגזע הלבן הדרומי עם הגזע השחור (הנגרואידִי Negroid) - אלו הם דוברי השפות הכושיות והצ'אדיות באפריקה. דוברי חלק מהשפות הדראווידיות ובפרט בדרום הודו, הם מגזע מעורב של האדם הלבן הדרומי עם הגזע הוודואידִי (Veddoid), בעוד דוברי השפות התורכיות בדרום סיביר ורוב דוברי השפות הפינו-אוגריות הם צאצאים של עירוב גנטי בין הגזע הקווקזאידִי למונגולואידִי (Mongoloid). ישנם גם אנשים המשתייכים לגזע מונגולואידִי "טהור" (דוברי השפות המונגוליות, הטונגוסו-מנג'וריות, היוקג'ריות, הצ'וקצ'ית, קוריאנים, יפנים, ניבחים ואחרים), כמו גם אלה המשתייכים לגזע קווקזאידִי טהור (הסקנדינבים). איך אפשר אם כן להסביר את המגוון האנתרופולוגי הזה מחד גיסא אל מול הקירבה הלשונית מאידך גיסא?

האמת שאין בכך שום דבר מפתיע. חשוב מאוד להבין כי התפשטות של שפות והתיישבות פיזית של אנשים בשטח מסוים אלו שני דברים שונים לחלוטין. שפות יכולות להתפשט לא רק עם דובריהן, הן יכולות לעבור מקבוצה אתנית אחת לאחרת, שנכבשה, החלה להיות נתונה להשפעה תרבותית, או שמכורח הנסיבות הופיע בה הצורך להשתמש בשפה שהייתה זרה עד כה. כתוצאה מכך, אנשים בעלי מקור אתני שונה מתחילים לדבר באותה שפה או בשפות קרובות. פעמים רבות אנו עדים להפצה של שפה במעין "מרוץ שליחים": אנשים מקבוצה א' משפיעים על אנשים מקבוצה ב', העירוב בין הקבוצות נעשה רק באופן חלקי, ואולם אנשי קבוצה א' מעבירים את שפתם לאנשי קבוצה ב'. בהמשך אנשי קבוצה ב', שכבר דוברים את השפה של אנשי קבוצה א', מעבירים שפה זו לקבוצה ג'. כתוצאה מכך בשטחים של קבוצה ג' מדברים בשפה של קבוצה א', על אף שבשטחים של קבוצה ג' ייתכן ואף פעם לא היו צאצאים ישירים של קבוצה א'.

תהליך דומה קרה עם השפות הטורקיות שנפוצו מהאיזור של קזחסטן ושינג'יאנג של ימינו למרכז אסיה, תוך כיבוש אוכלוסיות השייכות לגזע הקווקזאידִי והיטמעות בתוכן, אנשים שבטרם הגיעו השפות הטורקיות אליהם דיברו בשפות איראניות. ממרכז אסיה השפות הטורקיות המשיכו להתפרסם והגיעו עד לאנטוליה, שבה הטורקים, שהם למעשה צאצאיהם של איראנים-קווקזאידים שעברו טורקיזציה, החלו לכבוש חלקים ניכרים מהאוכלוסייה הביזנטית של אסיה הקטנה תוך הטמעת שפתם שאותה הם ירשו, כאמור, מאותם תושבי קזחסטן ושינג'יאנג. והנה כך נוצר מצב שאנשים רבים, ממוצא אתני ומגזעים שונים, שמבחינה אנתרופולוגית רחוקים מאוד אלו מאלו (לדוגמה הטורקים והקיִרְגִיזים), בפועל מדברים בשפות שיש להן קירבה משפחתית.

הארמנים מדברים בשפה, שעל פי החוקרים, מקורה ככל הנראה מפריגית - שפה עתיקה ממקור בלקני. מנגד, לארמנים אין שום קירבה גנטית לתושבי הבלקן. לפרדוקס הזה ישנו הסבר פשוט יחסית: לאחר שהפריגים היגרו מאזור הבלקן לאסיה הקטנה, השפה שלהם נפוצה בין התושבים המקומיים, והנה כאשר בתקופה ההלניסטית הפריגים נטמעו בתוך היוונים, רק תושבי הרמות הארמניות, שהיו צאצאיהם של ההיאסים והאורִרְטִים, שימרו את שפת הפריגים.

אנו עדים למצבים דומים נוספים במשפחות רבות של שפות העולם. הן זה רק טבעי לחשוב כי זה גם מה שקרה עם השפות הנוסטרטיות. נראה כי השפות הנוסטרטיות, שהגיעו לסיביר

כתוצאה מגלי הגירה אתניים מסוימים, נפוצו ונטמעו בין האנשים שם שהיו מהגזע המונגולואידי. באופן דומה, גם השפות ההודו-אירופיות, לאחר שחדרו לצפון אירופה ולמרכזה, נטמעו בקרב האנשים בני הגזעים האירופים הצפוניים.

השטח העתיק שבו נפוצה שפת האב הקדמון הנוסטרטי ("ארץ האב הקדמון") ככל הנראה נמצא במערב אסיה. מדובר בשטח רחב ידיים המתפרס מהודו ועד אנטוליה וכן מהקווקז עד למפרץ הפרסי. השערה זו מסתמכת על מספר טיעונים: משמעותם של שורשים עתיקים כמו גם העובדה כי ארצות המולדת של שפות הצאצאים השונות נמצאות באזור זה: שפות פְּרִתְנֻלִיּוֹת נפוצו בטְרַנְס-הקווקז; פרוטו-הודו-אירופית הגיעה ככל הנראה מאנטוליה (דבר שגם מסביר את השאלות בפרוטו-הודו-אירופית משפות שדוברו במערב אסיה); אֶטְרוֹסְקִית, אֶפְרוֹ-אֶסְקִיָּיתִית, עֵילְמִית ודְרָאוֹיִדִית (שקשורה לעילמית וחדרה לדרום הודו ככל הנראה מאזור צפון-מערב) - כל אלה קשורות לאזור זה. השפות היחידות שהמולדת שלהן לא נמצאת כאן הן השפות האוראלו-אלֶטְאִיּוֹת והשפות של צפון-מזרח אסיה, שככל הנראה יש להן קשר עם אלה הראשונות. ככל הנראה, גל ההתפשטות של האוראלו-אלֶטְאִיּוֹת, שאותרו בה גם קשרים מיוחדים עם הדְרָאוֹיִדִית, התקדם מאזור איראן ומרכז אסיה צפונה, צפון-מזרחה ומזרחה.

אני חוזר ואומר למען הסר ספק, כל אלו הם רק בגדר השערות מושכלות. את נכונותן נוכל לדעת רק לאחר מחקרים אנתרופולוגיים, אתנוגרפיים, ארכיאולוגיים ובלשניים עתידיים משותפים, שיוכלו לשפוך יותר אור על הדברים.

גם השאלה מתי התקיים האב הקדמון הנוסטרטי המשותף (או ליתר דיוק מתי הוא התקיים בשלביו האחרונים ערב ההתפרסות או ההתפשטות), שאלה זו יכולה לקבל כרגע רק תשובה המבוססת על הנחות: לפני בערך עשרת אלפים שנה, בתקופה המְזֻלִיתִית. תיארוך זה מבוסס על ניתוח משמעותם של מספר שורשים נוסטרטיים משותפים. שורשים אלו כוללים למשל את השורש שמשמעותו "רשת דייגים" *tul[γ]Ä שממנה הגיע השורש האוראלי *tulka "רשת דייגים" (< קומי [komi] "רשת דייגים" וכו'), השורש הפְּרִתְנֻלִי txewl- "לדוג עם רשת" (txevl- בגְאוֹרְגִית), השורש הטוֹנְגוֹסוֹ-מְנְגוֹרִי *tölä- "לטמון פח, לפרוש רשת" (< tyɬə [tule] [מְנְגוֹרִית, נְנְאִית ואוֹדְגִית "לטמון פח, לפרוש רשת"] והשורש האפרו-אסייתי *tul' "רשת דייגים" (שניתן לאתר אותה במצרית, שבה התרחשה שרשרת ארוכה של שינויי הגיים: *tul' - < *dul' - < *djul' - < *dju' - < *djur' - < *dju' - < *zu' (3) מבוטא כמו ג' בג'ירפה) "לדוג"; ובְּגֵעָ (אתיופית עתיקה), שבה נותרו הפונמות של השורש העתיק ואולם המשמעות השתנתה: מ"רשת" השורש החל לציין "בד, כיסוי" - פריט כלשהו המזכיר אולי "הינומה", הפועל antoi'a מציין "לכסות עם בד"). משמעות השורש, כאמור, "רשת דייגים", ואנו יודעים בהתבסס על הממצאים הארכיאולוגיים כי רשת הדייגים הומצאה לראשונה בתקופה המְזֻלִיתִית.

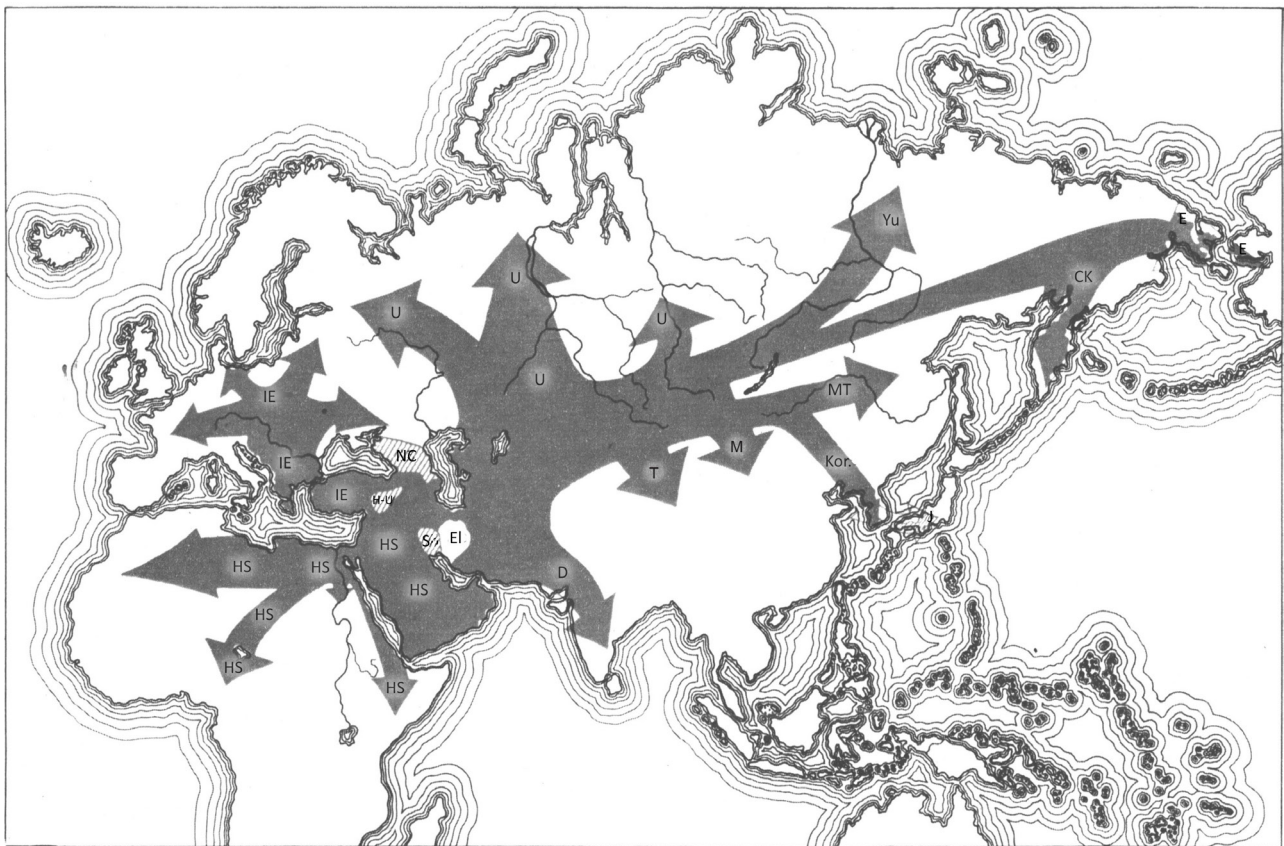
מנגד לקסיקון השורשים הנוסטרטיים לא כולל מילים הקשורות לכלי חרס או לביות בעלי חיים, שני תחומים שהתפתחו בתקופה הנְאוֹלִיתִית. כלומר התקופה שאנו מחפשים נמצאת במקום כלשהו בתווך, לא לפני תחילת התקופה המְזֻלִיתִית אך גם לפני סופה. בנוסף, מאגר השורשים הנוסטרטיים כולל שורשים הרומזים על אקלים קר יותר מהאקלים של מערב אסיה

הקדמית: קיימות מילים ל"קרח", ל"סופת שלגים" ומספר מילים ל"שלג" (ככל הנראה סוגים שונים של שלג).

ניתן להסביר זאת, אם נניח כי השפה הנוסטרטית המשותפת "Common Borean" התקיימה בתקופה שהקרונים עוד טרם נסוגו לחלוטין והאקלים עוד לא התחמם, תנאי אקלים המתאימים לתקופה שלפני עשרת אלפים שנה.

מפה מס' 2

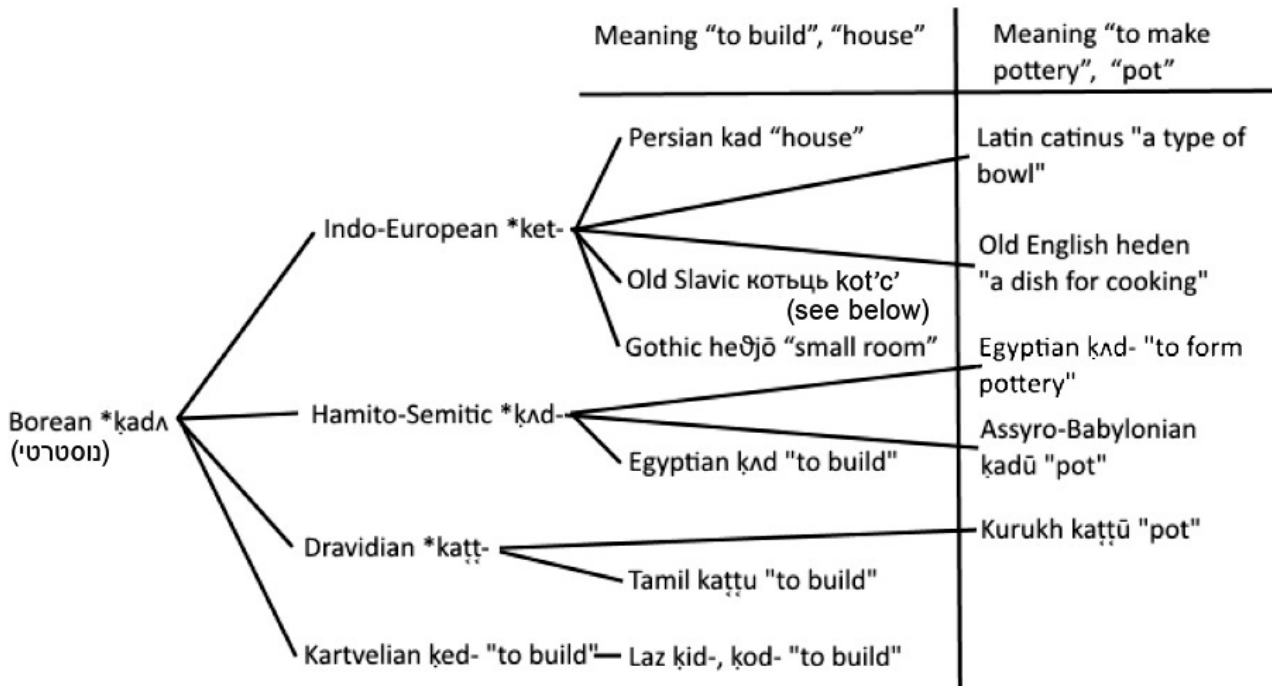
אחת מההשערות בדבר התפרסותן של השפות הנוסטרטיות בעולם העתיק

MT - שפות מנג'ורו-טונגוסיות	NC - שפות צפון-קוואקזיות
Kor. - קוריאנית	K - שפות כרת'וליות
J - יפנית	H-U - שפות חורו-אור'טיות
Yu - יוקג'רית	S - שומרית
CK - שפות צ'וקוטקו-קמץ'טיות	EI. - עילמית
E - שפות אַסקימו-אַלאוטיות	IE - שפות הודו-אירופיות
D - שפות דראוידיות	U - שפות אוראליות
HS - שפות חמיות-שמיות (אפרו-אסיאתיות)	T - שפות טורקיות
	M - שפות מונגוליות

שורשים עתיקים וציוויליזציות עתיקות

אתם יכולים לתאר לעצמכם איזו תרומה אדירה יש לשורשים הנוסטרטיים עבור המחקר על תולדותיהן של תרבויות קדומות, למשל בכל הנוגע לתהליכי ייצור ולתוצאותיהם. מחקרים כאלה עוד טרם נערכו, ואולם כבר עתה ישנם מספר דברים המושכים את תשומת הלב. הבה וניקח את השורש הנוסטרטי *kadΛ. המילים שהתפתחו ממנו בשפות הצאצאים השונות הן בעלות שימוש בשתי משמעויות שנראות לכאורה מנוגדות:
 (1) "לבנות" (2) "לייצר כלי קיבול (vessels) וכלי חרס" (pottery):

כיצד משמעויות שונות כל כך יכולות להיות קשורות לאותו השורש? מבחינה מדוקדקת של השורש נוכל לאתר עקבות של משמעות נוספת "לארוג, לטוות". למשל בקרב-קרוֹאָטית משמעות המילה "kotats" [kotats] היא "מכלאה/דיר מוקף סֶבְכָה" כמו גם "סכר עשוי סבכה". בדיאלקט מסוים של הרוסית המשמעות של המילה "koty" [koty] היא "אריג המשמש כרשת דייגים". בטמילית (שפה דראוֹוִידִית) משמעות המילה kaṭṭu היא לא רק "לבנות" אלא גם "לקשור", כמו גם "צרור, חפיסה".

המשמעות הזו של "לארוג, לאגד, לקשור, לטוות" היא המשמעות המקורית של השורש *kad-. התפתחות שכזו ("לארוג" - "לייצר כלי חרס" ו"לארוג" - "לבנות") לא תפתיע אותנו אם נתבסס על הממצאים הארכיאולוגיים. יצירת כלי חרס היא המצאה מאוחרת יחסית (מהתקופה הנאוליתית המוקדמת). כדי החרס הנאוליתיים התפתחו, באופן היסטורי, מהסלים המזוליתיים שצופו בחמר. מנגד, הבתים הפרוטו-נאוליתיים (מהמאה ה-9 לפנה"ס) שנבנו במערב אסיה התפתחו ממבנים שהיו מעין פְּתִי סֶבְכָה. הנה ציטוט מספרו של הארכיאולוג S. Semenov שכותרתו "התפתחות הטכנולוגיה בתקופת האבן" (מוסקבה, 1968): "הלֶקְטִים-והצִיִּידִים של התקופה המזוליתית במערב אסיה התגוררו לרוב במערות ומתחת לסלעים תלויים. בתים בנויים מתחילים להופיע באזור זה רק בתקופה הפרוטו-נאוליתית. בהרי גְּרוֹס

בכפר Zamī Chemi נמצאו שרידים של מבנים אוֹבְלִיים (אליפטיים, דהיינו דמויי ביצה) ומעוגלים. ככל הנראה מבנים אלו נוצרו מסבך קנים שכוסה בחמר". אם כן, הממצא הבלשני תומך בזה הארכיאולוגי. לעת עתה הוא רק תומך, אך בהמשך הוא גם יכול להוסיף ולפתח אותו.

שורשים נוֹסְטְרְטִיים הנוגעים לקירבה משפחתית מהווים גם כן כר פורה ומרתק למחקר. בהתבסס עליהם נוכל להגיע למסקנות באשר למבנה החברתי, למבנה המשפחתי ולקשרי הנישואים בתקופה של החברה דוברת הנוֹסְטְרְטִית. למשל, נוכל לקחת את השורש *kälü (ראו תרשים בעמ' 99).

אנו רואים בשפות-צאצא מסוימות כי שורש זה נושא את המשמעות "אשת האח", לעיתים "אחות הבעל", לפעמים "אשת הבן" או "אשת האח הצעיר של האב", במקרים מסוימים הוא "כלה, ארוסה" ובפְּרִתְנֻלִית (ומאוחר יותר בַּגְאֹרְגִית) הוא פשוט השורש ל"אישה". המשמעות העתיקה של השורש חייבת להיות קשורה לכל המשמעויות הללו בעת ובעונה אחת. אבל מי יכולה להיות בו-זמנית גם אחות הבעל, גם אישה של קרוב משפחה זה או אחר (אח, בן, דוד), גם כלה (אישה לעתיד) ומשהו שקרוב ל"שם גְּנְרִי עבור אישה"? דרגת הקירבה היחידה שיכולה להתאים לכל אלו היא "אישה מתוך פְּרִתְנֻלִית שונה (קבוצת נישואים שונה)".

במחקר האתנוגרפי המודרני רווחת ההשערה המקובלת על רוב החוקרים כי בחברה השבטית התקיימו מערכות דואליות של קשרי נישואים וקשרי משפחה: שבט א' היה קשור בקשרי נישואים עם שבט ב', באופן כזה שהגברים של שבט א' נישאו רק לנשים משבט ב', בעוד הגברים של שבט ב' נישאו רק לנשים משבט א'. כך עבור הגברים משבט א' האישה משבט ב' היא *kälü (אם אנו משתמשים בשורש הנוֹסְטְרְטִי), כך שכלה, גיסה ואשת הדוד הן כולן *kälü. בד בבד, היא גם אישה פוטנציאלית המיועדת לנישואין (כלומר "כלה, ארוסה"). כאשר מערכת קשרי המשפחה הזו עברה מן העולם, השורש *kälü היה יכול לעבור הרחבת משמעות ולהפוך להיות המילה השמישה לשם גנרי עבור אישה, כשם שזה קרה בפְּרִתְנֻלִית.

אנו יכולים לאתר שורשים נוֹסְטְרְטִיים נוספים הנוגעים לחברה השבטית: *kudä "גבר מקבוצת נישואים שונה", *miñΛ "kälü" צעירה, נערה צעירה מקבוצת נישואים אחרת". קיימים גם מונחים (שמשמעותם הסמנטית טרם נתבססה סופית), שייתכן והתייחסו לבני אותה קבוצת נישואים (גבר - *taHjΛ, אישה - *natJΛ). יש גם מילה עבור שבט או קלאן: *kälä.

ההשערות שהועלו עד כה באשר למבנה השבטי התבססו רק על ממצאים אתנוגרפיים, פולקלוריים ומיתולוגיים. אם הבלשנים יצליחו לחשוף את תולדות המונחים הקשורים לקירבה משפחתית, כמו גם מילים נוספות, כפי שהן היו לפני יותר מעשרת אלפים שנה, גם הם יוכלו להיות חלק אינטגרלי מהמאמץ לשחזור העבר הכה רחוק.

מציאת החוקים ההיסטוריים למעתיק ההגיים בשפות הנוֹסְטְרְטִיות יכולה לעזור להסיר את הלוט מעל שדה מחקר מסתורי נוסף: תולדות ההתהוות של הקטגוריות הלשוניות. איך ומתי הופיעו יחסות, זמנים, קטגוריית המספר וכו'? כל דקדוק של שפה מודרנית כולל

רבים שונים שקרו בזמנים שונים. בשפה הרוסית קיימת קטגוריה של רפלקסיביות (מקבילה, באופן גס, לבניין התפעל בעברית), לדוגמה: [umyvəl-sia] yмывал-ся "הוא התרחץ" (הפעולה נעשתה על ידי הדובר ועל עצמו). קטגוריה זו היא רק בת אלף שנה או אף פחות. המורפמה הזו, -ся [-sia], התפתחה מכינוי הגוף сА ("עצמו") ברוסית עתיקה. מנגד, ישנן קטגוריות אחרות ששורשיהן בעבר הרחוק, והן ירושה מהפרוטו-הודו-אירופית (שדוברה לפני כששת אלפים או שבעת אלפים שנה). חלק מקטגוריות אלה הוא חידוש של ההודו-אירופית (קטגוריה של שם תואר, מין סתמי או נייטרלי), והסבר להופעתן נעוץ בהסברים שמספקת הבלשנות ההיסטורית המשווה של השפות ההודו-אירופיות. בתוך כך, ישנן גם קטגוריות עתיקות הרבה יותר. לדוגמה, אם נשווה רק את השפות ההודו-אירופיות, לא נוכל להסביר את המקורות של רוב היחסות, קטגוריית המספר או נטיות הפועל, ואולם הבלשנות הנוסטרטית יכולה להיות כאן לעזר. למשל, מסתבר כי סיומות גוף היחיד של הפועל ההודו-אירופי *mi, *-si, *-ti [jesh'] em <*edmi [ים] "אני אוכל", *edsi <em [ים] "את/ה" *ti <*edti [jest] ect "הוא אוכל" מגיעות מכינוי הגוף הנוסטרטיים: *mi "אני", *ti (ומאוחר יותר *si) "את/ה", *tA "הוא, זה" (כמו המשמעות באנגלית that, it).

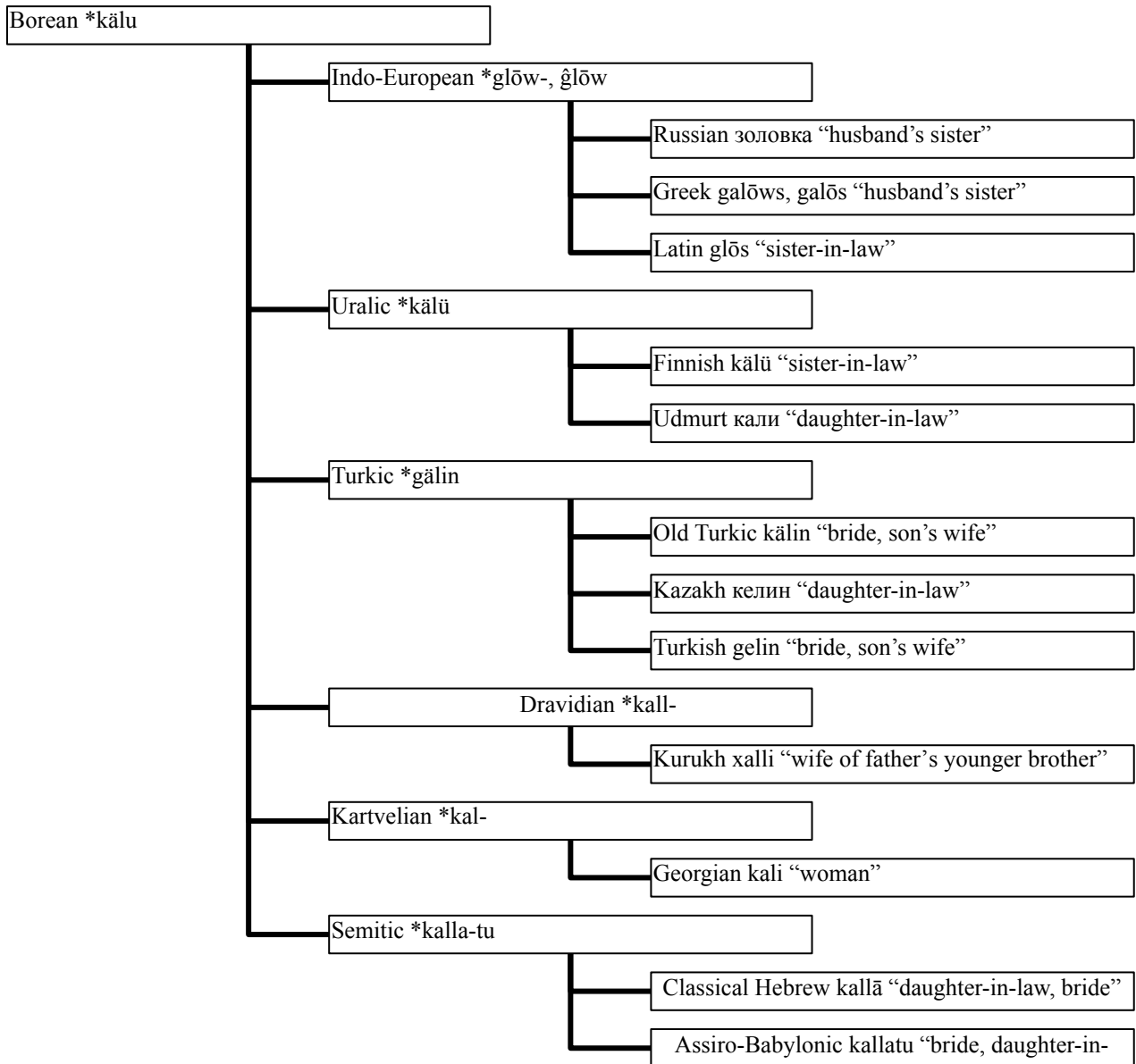
אנגלית	רוסית	הודו-אירופית	נוסטרטית
I eat	Em [jem]	*edmi	*itA mi (אני)
You eat	Emь [jesh']	*edsi	*itA ti (אתה)
He eats	Ect [jest]	*edti	*itA tA (הוא)

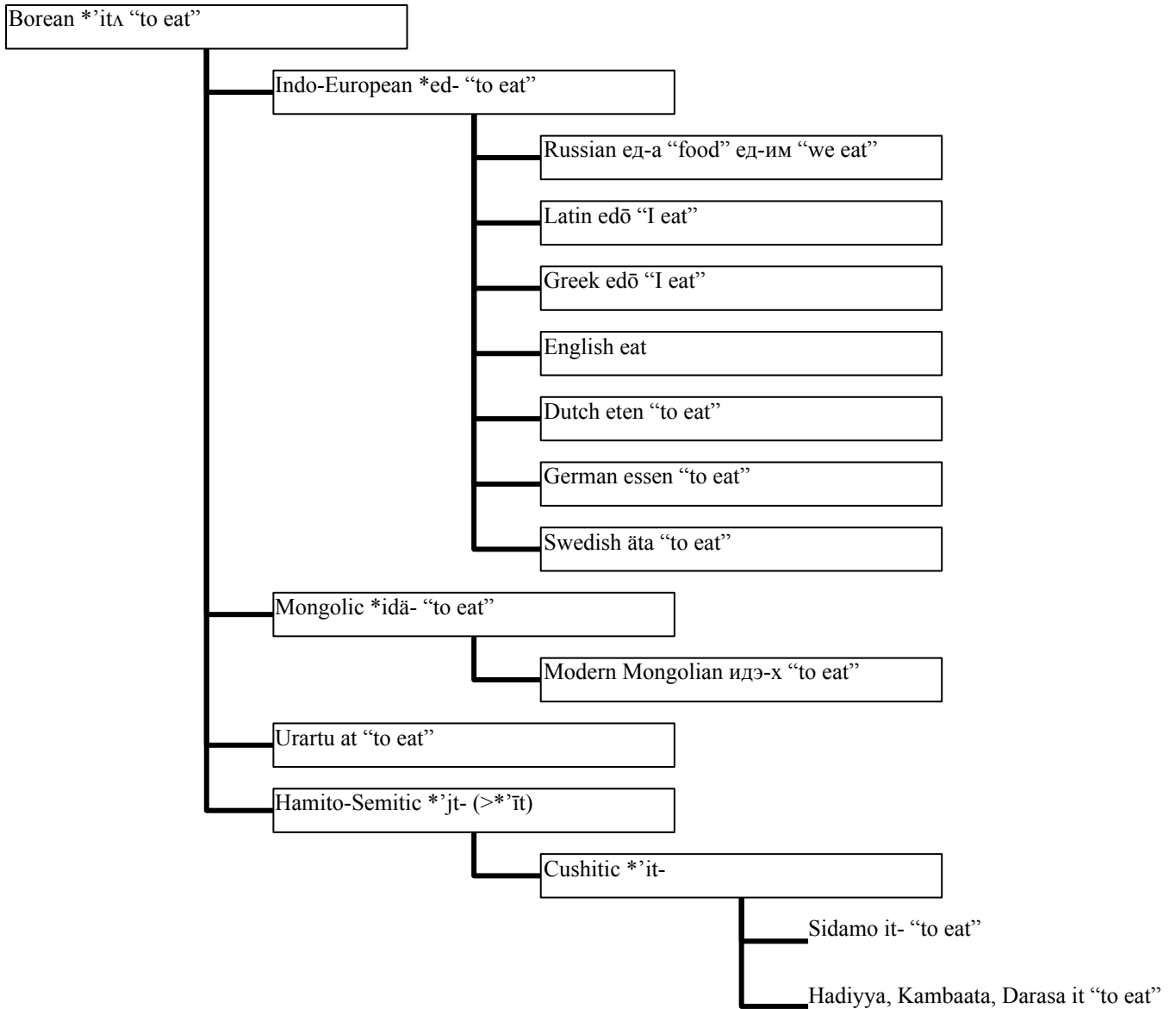
המקור הנוסטרטי של קטגוריית מין (gender) הזכר והמין הנייטרלי, של קטגוריית המספר (רבים), של קטגוריית היחסה (מספר רב של יחסות) - כל אלה הולכים ומתבהרים בשפות הצאצא השונות. המוספיות השונות (תחליות, סופיות, סופיות נטייה) של ההודו-אירופית, האנאלית, הפּתּוּלית ושפות צאצא נוספות, התפתחו לרוב ממילים נוסטרטיות עצמאיות.

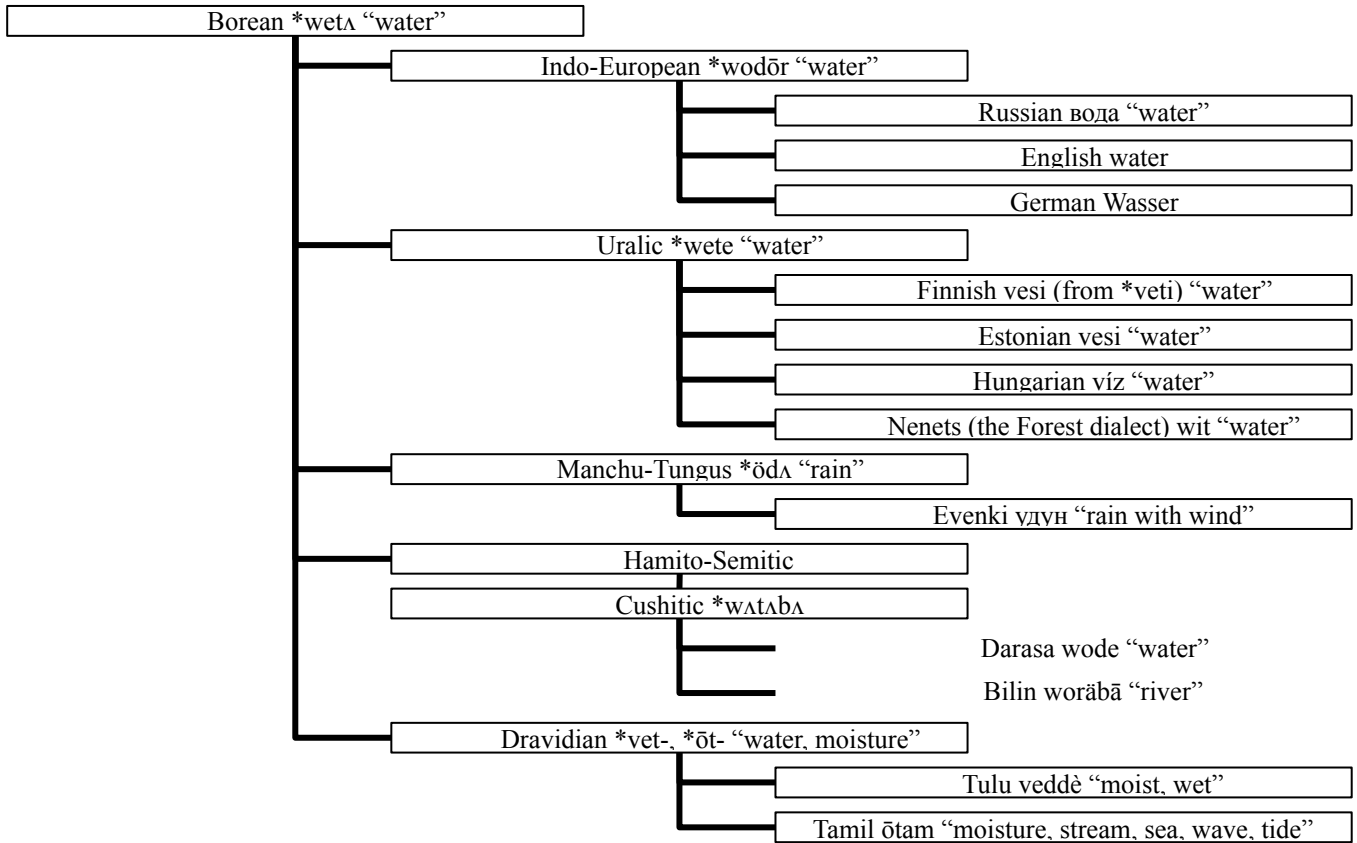
ניתן רק לקוות, כי ניתוח יסודי של מערכות הדקדוק בכל השפות הקשורות למשפחת העל הנוסטרטית יאפשר בעתיד הקרוב לחשוף את התפתחות המבנה הדקדוקי של השפות המדוברות ברוב חלקי אירואסיה וצפון אפריקה בתקופה שאורכה יותר מ-100 מאות שנים. זהו המקום לציין שהמילון הנוסטרטי של א. דולגופולסקי (2008) מכיל את דקדוק שפת-העל הנוסטרטית.

תרשימים

סכמות של ארבעה שורשים נוסטרטיים שנדונו במאמר:
 המקור הנוסטרטי/בוראי, ההסתעפות למשפחות-הבת והשתקפות בשפות-הצאצא

moist = לח

moisture = לחות

tide = זרימה של גאות ושפל

